

CILVĒKS UN DARBS LATVIJAS LAUKOS

SOCIĀLANTROPOLOĢISKS SKATĪJUMS

AGNESE CIMDIŅA un
IEVA RAUBIŠKO

CILVĒKS UN DARBS
LATVIJAS LAUKOS
SOCIĀLANTROPOLOĢISKS SKATĪJUMS

ESF PROJEKTS "SAVS KAKTIŅŠ, SAVS STŪRĪTIS ZEMES –

LATVIJAS LAUKU IEDZĪVOTĀJU ATTĪSTĪBAS STRATĒGIJAS UN KULTŪRVIDES PĀRMAIŅAS"

PROJEKTA NR. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

CILVĒKS UN DARBS LATVIJAS LAUKOS

SOCIĀLANTROPOLOĢISKS SKATĪJUMS

AGNESE CIMDIŅA un
IEVA RAUBIŠKO

**LIFE AND WORK IN THE LATVIAN COUNTRYSIDE:
AN ANTHROPOLOGICAL APPROACH**

By Agnese Cimdiņa and Ieva Raubiško

“Zinātne Publishers”

Rīga 2012

Grāmata izdota ar ESF projekta “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas*” Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Zinātniskie recenzenti:

Tālis Tisenkopfs, *Dr. sc. soc.*, profesors, Latvijas Universitātes
Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa

Katrīna Švarca (*Katrina Schwartz*), *Ph.D.*, asociētā profesore,
Floridas Universitātes (ASV) Humanitāro zinātņu fakultātes
Politikas zinātnes nodaļa

Māksliniece Kristīne Plūksna-Zvagule

Uz 1. vāka Raimonda Vinduļa foto

Redaktore: Ināra Stašulāne (latviešu val.),
Antra Legzdiņa (angļu val.)

Maketētājs Oskars Stalidzāns

© Agnese Cimdiņa, Ieva Raubiško, 2012

© Kristīne Plūksna-Zvagule, vāka dizains, 2012

© Latvijas Universitāte, 2012

ISBN 978-9984-879-36-9

SATURS

Priekšvārds.....	7
1. nodaļa. Ievads: no redzamā uz neredzamo	9
IEVA RAUBIŠKO	
Lauki kā izejas punkts	9
Redzamā attīstība un nepamanītā dzīve	16
Metode, kas palīdz saskatīt dzīvi	22
Īss nodaļu apraksts	24
2. nodaļa. „Neredzamais darbs” Latvijas laukos.....	25
IEVA RAUBIŠKO	
Kas ir darbs? – Ekonomisks skatījums	26
Alternatīvi skatījumi uz darbu	31
Neredzamais darbs.....	34
Dzērāji, <i>loderi</i> un „simtlatnieku” programma kā darba garants	41
Darbs kā tikums?.....	51
3. nodaļa. Nepamanītās inovācijas un nenovērtētā uzņēmējdarbība	57
AGNESE CIMDIŅA	
Saimniecību attīstīšana.....	61
Pirts.....	74
Uzņēmējdarbība: kas tā ir un kur tā rodas jeb uzkrātās kultūras nozīme uzņēmējdarbībā	99

4. nodaļa. Lauku dzīves racionalitāte.....	107
AGNESE CIMDIŅA	
Nedarīt vairāk kā varam	110
Pašpietiekamības ideoloģija jeb neienesīgums kā apzināta stratēģija?	116
Iesakņota ekonomika	124
Vērtība kā kultūrsociālās dzīves komponents	140
Vai ekonomika ir tirgus attiecības?	151
Nesavienojamas racionalitātes?	154
Nobeigums: kādiem būs būt laukiem?	161
AGNESE CIMDIŅA, IEVA RAUBIŠKO	
Vēres.....	164
Life and work in the Latvian countryside: an anthropological approach (<i>Book abstract</i>).....	175

PRIEKŠVārds

Šī grāmata ir par šodienas procesiem laukos – tādiem, kādus tos redz un piedzīvo cilvēki, kas tur dzīvo. Tā stāsta par to, kā rit dzīve mainīgos un sarežģītos apstākļos, kad zuduši iepriekšējie stabilie eksistences modeļi un to vietā bieži vien neparedzamā veidā rodas un attīstās jauni. Dzīve laukos ietver gan tukšumu un sairumu, gan sociālekonomisko vitalitāti, gan bezdarbu, gan veiksmīgu saimniekošanu, gan nabadzību, gan arī jēgpilnu iztikšanu un turību. Šie ir tikai daži no aspektiem komplicētajā un daudzslāņainajā lauku ainā, ko mums palīdzējuši saskatīt, izjust un, gribētos cerēt, arī saprast lauku iedzīvotāji.

Šo trīs intensīvo pētniecības gadu laikā satikām un iepazīnām daudzus visdažādākā dzīves gājuma, vecuma un aroda lauku ļaudis. Bez viņu atsaucības šī grāmata nebūtu tapusi. Viņiem visiem pateicamies par to, ka, neskatoties uz spraigo darba soli un citiem pienākumiem, viņi rada laiku sarunām un kopējām izpētes gaitām un nereti arī izmitināja pēkšņi nez no kurienes uzradušās viesņas. Protams, visus šeit nevaram minēt, taču dažiem esam īpašu pateicību parādā. Ieva Raubiško ļoti pateicas Indrai un Jānim, Silvijai un Agrim, Ainaram un Dženetai, Janīnai un Agrim, Zigmāram un Dacei, Lindai, Līgai, Ziedonei un Ivetai, Ilgas kundzei un Ģedimina kungam, kā arī Inārai un Modrim, Vijai, Jānim un Rolandam, Dainim un Kristīnei, Zentai, Anitai, Janīnai, Helēnas kundzei un Dominika kungam. Agnese Cimdiņa no sirds pateicas Andrim, Mārītei, Valdai, Valentīnai, Guntaram, Elitai, Jānim, Velgai, Jurim, Laimai, Maijai, Dacei, Ligitai un Silvai.

Darba gaitā lielu atbalstu un iedvesmu guvām arī no mūsu pētniecības projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” kolēģiem: Daces Dzenovskas, Denisa Hanova, Rasmus Kārkliņas, Ivara Pavasara, Aijas Priedītes, Klāva Sedlenieka, Annas Stepiņas un Edmunda Trumpas. Paldies viņiem par radošu kopā būšanu.

Tāpat gan par empīriskā, gan analītiskā skatījuma paplašināšanu un domas rosinošām sarunām lauku attīstības kontekstā pateicamies Latvijas Universitātes asociētajam profesoram Pēterim Šķiņķim, Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta Lauku attīstības novērtēšanas nodaļas vadītājai Elitai Bengai, Latvijas Pašvaldību savienības padomniecei lauku attīstības jautājumos Sniedzei Sproģei un Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centra valdes priekšsēdētājam Mārtiņam Cimermanim. Par konstruktīvu kritiku, komentāriem un ieteikumiem pateicamies monogrāfijas nodaļu recenzentiem LU profesoram Tālim Tisenkopfam un Floridas Universitātes asociētajai profesorei Katrīnai Švarcai (*Katrina Schwartz*).

Lielu paldies sakām mūsu zinātniskajiem asistentiem par aktīvu iesaistīšanos pētniecībā un domu apmaiņā un ātru un radošu reagēšanu uz visdažādākajām neparedzamajām vajadzībām. Hronoloģiskā secībā pateicamies Gundegai Laiviņai, Viesturam Vēverim, Mārai Pinkai, Margaritai Miķelsonei, Lienei Čakānei, Haraldam Matulim un Ievai Vītolai. Pateicamies arī projekta administratīvajai vadītājai Aldai Ramānei par palīdzību daudz administratīvo un praktisko jautājumu risināšanā.

Visbeidzot, šajā spriegajā pētniecības posmā neatsveramu atbalstu kā vienmēr mums sniedza mūsu draugi un ģimenes locekļi. Viņiem vislielākais paldies par to, ka spēja saprast un pieņemt mūsu prombūtni laukos un tekstos.

Šī grāmata kā divu autoru kopdarbs veicinājis interesantas un auglīgas debates un ideju sintēzi. Tomēr katra uzņemamies atbildību par nepilnībām, kas varētu būt radušās darba gaitā. 1. un 2. nodaļas autore ir Ieva Raubiško, 3. un 4. nodaļas – Agnese Cimdiņa.

Patīkamu lasīšanu –
Agnese un Ieva

1. NODAĻA

IEVADS: NO REDZAMĀ UZ NEREDZAMO

Savs kaktiņš – tā jau arī ir, tikai mūs dzen no tā ārā.
(Kāda Kurzemes novada iedzīvotāja)

LAUKI KĀ IZEJAS PUNKTS

Kad mēs uzsākām šo pētniecības projektu¹ 2010. gadā, Latvijas sabiedrībā bija asi jūtamas starptautiskās un vietējās finanšu krīzes negatīvās sekas: augsts bezdarba līmenis, sarucis algu un sociālo pabalstu apjoms un pieaudzis nodokļu slogs, pastiprināta iedzīvotāju emigrācija uz ārzemēm. Šīs tendences īpaši spilgti izpaudās Latvijas laukos, papildinot procesus, kas bija aizsākušies jau pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados. Sociālekonomisko pārmaiņu zīmes laukos bija un ir labi redzamas un zināmas: darbvietu trūkums, īpaši ārpus lauksaimnieciskās ražošanas, izglītības un veselības aprūpes iestāžu slēgšana un citu pakalpojumu sniedzēju, piemēram, pasta nodaļu darbības pārtraukšana, autoceļu sliktais stāvoklis un sabiedriskā transporta sarukums un no šiem apstākļiem izrietoša būtiska pakalpojumu klāsta samazināšanās un kopumā arvien pieaugoša lauku tukšošanās, cilvēkiem aizbraucot uz pilsētām vai ārzemēm (sk. Šķiņķis 2011; Bulderberga et al. 2012).

Tas viss licis daudziem ar satraukumu runāt par laukos notiekošo, skatot laukus kā nomāktības un bezcerības telpu. „Krīzes izjūta”, kurā zudušā

---

¹ Projekts „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” tika veikts no 2010. līdz 2012. gadam ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes paspārnē. Projektā strādāja 10 pētnieki, kas pārstāv sešas dažādas zinātņu nozares: sociālantropoloģiju, politikas zinātņi, vides zinātņi, literatūrzinātņi, kulturoloģiju, valodniecību. Sīkāk par projekta tēmām un pētniekiem sk. <http://www.savskaktins.lv/>.

apzināšana mijas un saplūst ar lauku īstuma, spēka un potenciāla uzsvēršanu, izpaužas dažādos reģistros – gan laucinieku un pilsētnieku izteikumos, gan publicistikā (piemēram, Līce 2012), gan arī mākslā un teātrī.² Šī izjūta jau kā kritisks situācijas novērtējums ir klātesoša arī dažāda līmeņa politikas dokumentos, kur tā kalpo par izejas punktu attīstības stratēģijām un rīcības plāniem. Pie valstiskas attīstības izpratnes un virzības mēs drīz atgriezīsimies, bet vispirms gribētos uzsvērt, ka ne „lauki”, ne „laucinieki”, ne „pilsētnieki” nav nepārprotami, vienmēr taustāmi un vienkārši izmērāmi lielumi. Drīzāk tās ir domāšanas kategorijas vai rīki, kas ietver mijiedarbē esošus ideālus un materiālus aspektus, subjektīvus un objektīvus dotumus, novērojumus, apsvērumus un rīcības. Mūsu kolēģe sociālantropoloģe Dace Dzenovska, sekojot vairākiem antropologiem, ģeogrāfiem un sociologiem, laukus dēvē par šādas mijiedarbības rezultātā tapušu problēmtelpu (Dzenovska 2012: 20). Dzenovska trāpīgi norāda, ka lauki ir „problēma” gan Latvijas reģionālās politikas kontekstā (kurā lauki tiek skatīti kā teritorija ar sociālekonomiskām problēmām), gan nacionālajā iztēlē (kur tie tiek uztverti kā zūdošs autentiskuma un spēka avots) (Turpat: 22–24).

Šeit gribētos piebilst, ka problemātiska ir arī pati šo divu jomu mijiedarbība. Proti, lauku fundamentālā nozīme latviskās identitātes veidošanā, latviešu pašreferences mēs – *zemnieku tauta* (Beitnere 2003) noturība spēcīgi atbalsojas un skar lauku attīstības politiku un otrādi. Lauku tēmai piemīt īpašs vārīgums un sāpīgums. Lauku sairuma, līdzīgi kā latviešu valodas apdraudētības, pieminēšana, šķiet, spēj aizskart pašas jutīgākās stīgas, ietiecoties identitātes kodolā, tajā, „kas mēs esam” jeb kas esam mācīti būt un ko esam iesavinājuši kā pašizjūtu (angļu val. *sensibility*). Šo pārliecību precīzi raksturo kāda Lejaskurzemes pagastvecā teiktais: „Viss labais nāk no laukiem!” Un, ja lauki drūp, tad drūp arī „viss labais”. Tas arī izskaidro emocionālos un pretrunīgos lauku norišu un ar tām saistītās politikas vērtējumus situācijā, kad sabiedrība tikusi pakļauta krasām strukturālām pārmaiņām un idealizētais lauku tēls (lauku kā vienmērīgi apdzīvotas, saņemtā un vienlaikus dabiskas vides, kurā saimnieko strādīgi un pārtikuši

---

² Piemēram, Katrīnas Neiburgas, Agneses Krivades un Andra Indāna kopdarbā – izstādē „Patiesība: Darbs, ģimene, mīlestība, Dievs, bērni un muzikāli priekšnesumi” un Jaunā Rīgas teātra izrādē „Melnais piens”, kas tika nodotas publikas vērtējumam 2010. gada pavasarī.

zemnieki – viensētņieki, – sk. Schwartz 2006) vēl vairāk attālinājies no ikdienišķās dzīves ainās.³

Attīstības valodā runājot, laukos kopumā vērojama sociālekonomiskā degradācija, ko izraisījis galvenokārt lauksaimniecības kā ekonomiskā pamata zudums, – problēma, kas, pēc vairāku speciālistu domām, nav tikusi savlaicīgi publiski atzīta un atbilstoši risināta.⁴ Piemēram, agrārēkonomists Andris Miglavs secina, ka, par spīti lauku vērtībai publiskajā apziņā, Latvijas sabiedrība (iedzīvotāji un tos pārstāvošie politikas veidotāji) joprojām nav gatava pārdalīt finanšu resursus un koordinēti ieguldīt lielāku daļu no tiem lauku telpas sociālekonomiskās apdzīvotības saglabāšanā.⁵

Neviennozīmīgo attīstības skaidrojumu dažādos valsts dokumentos un saskaņotas rīcībpolitikas trūkumu stratēģijās deklarēto attīstības mērķu sasniegšanai jau esam apspriedušas citviet (Cimdiņa, Raubiško 2012). Šeit varam vien atkārtoti piebilst, ka vienota lauku attīstības skatījuma un tam atbilstoša pasākumu plāna līdz šim nav bijis. Latvijas likumdošanā lauki un lauku teritorija nav precīzi definēti (Bulderberga et al. 2012: 14–27; Melluma 2007)⁶ un lauksaimniecība tiek skatīta atsevišķi no lauku attīstības, ar ko tiek saprasta nelauksaimniecisko produktu ražošana, kā arī ar dabas resursu izmantošanu saistīto pakalpojumu sniegšana un lauku ainavas saglabāšana.⁷ Pēdējā laikā arvien skaidrāk iezīmējas divas it kā saistītas, tomēr paralēlas pieejas: reģionālās attīstības politika, kas ir Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas (VARAM) pārziņā, un

³ Jāpiezīmē, ka šis lauku tēls nebūt nav absolūts un kopīgs vai pat zināms visām sabiedrības grupām. Par to nācās aizdomāties, kad LU antropoloģijas maģistra studiju nodarbībā kāda krievu tautības studente uzdeva jautājumu, kas ir viensēta.

⁴ Šeit īpaši atsaucamies uz agrārēkonomista Andra Miglava sacīto projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis...*” sanāksmē 2010. gada 7. jūnijā. Kā uzsvēra Miglavs, viens no galvenajiem lauku attīstības uzdevumiem un risinājumiem ir nelauksaimnieciskās uzņēmējdarbības veicināšana ar konkrētas valsts politikas palīdzību.

⁵ Sk. Valsts lauku tīkla ietvaros organizēto politikas veidotāju un ekspertu diskusiju par lauku telpas attīstību 2012. gada 19. septembrī: http://www.youtube.com/watch?v=CstbOFN9et0&list=PLtf9tPuLditGNFqLSb7cZu30npE9Nhmtu&index=13&feature=plpp_video.

⁶ Praksē lauki visbiežāk tiek skatīti kā teritorijas ārpus pilsētām – piemēram, Zemkopības ministrijas īstenotajā Lauku attīstības programmā tie ir apgabali ārpus pilsētām ar iedzīvotāju skaitu virs 5000 (ZM 2011 [2007]).

⁷ 28.06.2012. Lauksaimniecības un lauku attīstības likums, pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=87480> (11.11.2012.).

lauksaimniecības un lauku attīstības politika, kas tiek īstenota Zemkopības ministrijas paspārnē. Pirmā koncentrējas uz teritoriju attīstību un dod priekšroku nākotnes atbalstam 9 lielajām pilsētām un 21 novadu pilsētai kā nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centriem,⁸ pārējos 89 novadus definējot kā lauku teritorijas, kurās resursi tiktu ieguldīti mazākā apjomā. Savukārt otrā, kas veidota atbilstoši Eiropas Savienības (ES) lauku attīstības pamatnostādņem 2007.–2013. gadam un kuras Lauku attīstības programmas ietvaros pēdējos sešos gados apgūts gandrīz miljards latu ES finansējuma,⁹ paredz vienmērīgu (pieprasījumam atbilstošu) līdzekļu ieguldījumu visā Latvijas lauku teritorijā (ZM 2011 [2007]).

Tā dēvētais „9+21” modelis kalpo kā balsts arī vienai no trim Nacionālā attīstības plāna 2014.–2020. gadam (turpmāk – NAP 2020) prioritātēm – izaugsmi atbalstošu teritoriju veidošanai.¹⁰ Taču ne visiem šāda virzība šķiet pieņemama. 2012. gada septembrī mums bija izdevība piedalīties Latvijas Lauku izglītības un konsultāciju centra rīkotajā politikas veidotāju un ekspertu diskusijā par lauku telpas attīstību, kuras nobeigumā izvērtās visai skaudras debātes par ideju koncentrēt atbalsta resursus attīstības centros. Latvijas Pašvaldību savienības padomniece Sniedze Sprōģe retoriski aicināja 89 „bezcentru” novadus un tur dzīvojošos uzņēmējus uz neatkarīgu rīcību, izveidojot no valsts atbalsta un arī nodokļiem brīvas zonas: „Jo kooperācija jau rodas tur, kur ir aizvainotības sajūta, pamestība vai nabadzība. Varbūt, ka ir pienācis brīdis aizvainoties un teikt, ka 89 lauku pašvaldības pašvaldības kopā ar uzņēmējiem veido savu politiku.”¹¹ Uz to VARAM

⁸ Šāda policentriskās izaugsmes vīzija iezīmēta Latvijas ilgtpējīgās attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (Ķīlis 2010). Nacionālas nozīmes centri ir Rīga, Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Valmiera, Ventspils. Reģionālas nozīmes centri ir Kuldīga, Talsi, Tukums, Saldus, Dobeles, Bauska, Ogre, Aizkraukle, Sigulda, Cēsis, Limbaži, Smiltene, Alūksne, Gulbene, Balvi, Preiļi, Līvāni, Ludza, Krāslava, Madona, Valka.

⁹ Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai līdzekļi. Sk.: Lauku atbalsta dienests 2012.

¹⁰ Šai prioritātei kopā ar divām citām – tautsaimniecības izaugsmi un cilvēka drošumspēju – jāveicina NAP virsmērķis – *ekonomikas izrāviens* (sk. Pārresoru koordinācijas centrs 2012).

¹¹ Diskusiju sk. šeit: http://www.youtube.com/watch?v=CstbOFN9et0&list=PLtf9tPuLditGNFqlSb7cZu30npE9Nhmtu&index=13&feature=plpp_video. Prezentāciju materiāli pieejami: http://www.laukutikls.lv/citi_pasakumi/3297-politikas_veidota_ju_un_ekspertu_diskusija_par_lauku_telpas_attistibu.

pārstāvis – Valsts attīstības plānošanas departamenta direktors Raivis Bremšmits izlīdzinoši atbildēja, ka tiks apmierināti arī uzņēmējdarbības atbalsta pieprasījumi no lauku teritorijām. Tomēr tas nemazināja Pašvaldību savienības valdes locekļa un Mālpils novada domes priekšsēdētāja Aleksandra Lielmeža iepriekš izteikto sarūgtinājumu:

NAPs saka: Lielmeža kungs, taisies no savas Mālpils projām! Meklē lētāku transportu, cerams, kas tas benzīns neuzkāps tik augstu, varbūt kaut kādu latu, kā saka, nokompensēs, un joņo vai nu uz Rīgu, vai ko. Nu, pietiek, mums pa šiem gadiem visi valsts pakalpojumi ir aizvākti jau prom, mēs jau tāpat joņojam. Bet man [...] negribas nekur ceļot, es gribu palikt turpat! [...] Ir iespējams strādāt pie tā, nedomājot tikai ekonomiskās vienībās. [...] Nevar [spriest] tikai ekonomiskās kategorijās! – Tāpēc jau mēs esam sabiedrība, lai domātu plašāk un mēģinātu atrast tos kompromisus.

Šo citātu nepiesaucam tāpēc, lai pretstatītu divas attīstības vīzijas, noliegtu vienu vai otru un norādītu, kura ir labāka. Kā esam atzīmējušas iepriekš (Cimdiņa, Raubiško 2012), Lauku attīstības programma, kuras virsmērķis ir *pārticis cilvēks ilgtspējīgi apdzīvotos laukos* un kuras ietvaros kopš 2007. gada īstenots vairāk nekā 15 000 ekonomisku un sociālu projektu visā Latvijā, kopumā nav palīdzējusi sistēmiski risināt sasāpējušos apdzīvojuma un darbavietu jautājumus un nav veicinājusi vērā ņemamu dzīves uzlabošanu Latvijas laukos. Tāpat šādu dzīves atdzimšanu automātiski nevar garantēt arī tuvākās nākotnes rīcības plāna, NAP 2020, „alfa un omega” – iecerētais ekonomiskais izrāviens. Kā rāda pieredze, pozitīva ekonomiska attīstība, kas tiek saprasta galvenokārt kā iekšzemes kopprodukta pieaugums, var izraisīt vēl lielāku sabiedrības noslāņošanu un tādējādi padarīt daudzu cilvēku dzīvi sliktāku. Šo risku citos rīcības dokumentos atziņūši arī paši politikas veidotāji (VARAM 2012).

Mālpils novada galvas teikto piesaucam tāpēc, ka tas norāda uz cita veida, varētu teikt – eksistenciālu vai ontoloģisku stāvokli, nevis epistemoģisku šķelšanos starp dažādiem attīstības traktējumiem. Proti, tas parāda neiespējamību iekļaut (un izmērīt) visu dzīvi attīstības parametros. Dzīve un attīstība¹² ir divas dažādas trajektorijas, dažādi domas un rīcības ietvari, kas nepadodas vienādošanai un ir grūti izsakāmi viens caur

¹² Ar attīstību šajā kontekstā saprotam valstiski virzītu sociālekonomiskas dzīves modeli.

otru.¹³ Tas gan nenozīmē, ka šie ietvari vispār nesaskaras un nepārklājas un ka cilvēks nevar abus savienot vai daļēji apbūt – teiksim, dzīvojot laukos un saņemot vienotos platību maksājumus par savu lauksaimniecībā izmantojamo zemi un/vai citas valsts un ES subsīdijas. Izdalot šīs divas trajektorijas, mēs nebūt negribam ignorēt objektīvos (kas neizbēgami tiek skatīti subjektīvi) apstākļus, kurus minējam jau pašā sākumā un uz kuriem norāda arī Mālpils pašvaldības vadītājs, tai pašā laikā paliekot uzticīgs savai dzīvesvietai. Drīzāk mēs vēlamies parādīt, kas slēpjas aiz šiem neapstrīdamajiem apstākļiem, kuros cilvēki turpina būt. Mēs tiecamies atklāt kaut daļu no dažnedažādajām sarežģītajām un nereti pretrunīgajām niansēm, kas nosaka, kāpēc un kā viņi turpina dzīvot vietās, kas tiek uzskatītas par bezcerīgām un attīstības necienīgām, vai nodoties nodarbēm, kas šķiet iracionālas (visbiežāk brīvā tirgus loģikai neatbilstošas) vai pat tik bezjēdzīgas, ka vispār netiek pamanītas. Uzmanīgāka pievēršanās neievērotajam ļauj ieraudzīt arī „veiksmes stāstus” – grūtas, bet jēgpilnas un iztikušas vai, kā redzēsīm vēlāk, pašu dzīvotāju vērtējumā pašpietiekamas dzīves. Tās – lai arī daudz pieticīgākas par iespaidīgajiem un publiskajā telpā plaši atspoguļotajiem radošas un efektīvas uzņēmējdarbības un citu veiksmīgu iniciatīvu piemēriem laukos – rada uzmundrinājumu un cerību pretstatā lauku nolemtības un sairuma sajūtai.¹⁴

Apkopojot iepriekš sacīto, mēs vēlamies uzsvērt, ka attīstība (kā progress) un ar to saistītais racionalitātes jēdziens, kas ir tagadējās valstiskās ideoloģijas un kopumā Rietumu domas pamatā kopš Apgaismības laikmeta, nav vienīgā cilvēku dzīves mēraukla un ka, šauri un nekritiska

¹³ Sk. arī Daces Dzenovskas secinājumus par „vietas vīziju” un „attīstības vīziju” kā divām atšķirīgām pieejām tagadnes un nākotnes dzīvei laukos (Dzenovska 2012: 145–159).

¹⁴ Nevar noliegt, ka laukos rodamas gan aktīvas, ierosmju pilnas kopienas, gan plaukstoši uzņēmēji un lauksaimnieki, – par to esam pārliecinājušās un priecājušās arī savos lauka braucienos. Tātad esam savām acīm skatījušas un izjutušas kontrastus, kas publisko reprezentāciju telpā izpaužas kā spēcīgs lauku kā bēdu lejas un lauku kā iespēju telpas pretstats (Dzenovska 2012: 26–27). Tāpat kā Dzenovska, mēs uzskatām, ka, lai arī uzņēmība un neatlaidība ir būtisks veiksmes priekšnosacījums, kas veicina dzīves uzlabošanas laukos, veiksmi nevar uzvelt tikai un vienīgi uz paša indivīda pleciem, neņemot vērā strukturālos apstākļus, kas šim cilvēkam ļauj vai neļauj būt veiksmīgam. Šādā kontekstā būtisks kļūst skatpunkts, no kura tiek vērtēta kāda dzīve vai darbība. Mūsu pieminētie pieticīgie veiksmes stāsti, no strikti neoliberalas (individuālo rīcībspēju un brīvā tirgus efektivitāti uzsverošas) pozīcijas raugoties, varētu šķist visistākie atpalikušas bēdu lejas piemēri.

piemērota, tā var pat bloķēt dzīvi, kuru tiecas uzlabot. Atgriezoties pie mūsu projekta nosaukuma, kas vēsta par lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijām kultūrvides pārmaiņu kontekstā, mēs rosinām tvert attīstības stratēģijas kā plašākas *dzīves* stratēģijas, kas, cita starpā, ietver arī dialogu un mijiedarbi ar attīstības iniciatīvām.

Kad runājam par dzīves stratēģijām, domājam cilvēku nostādnes un rīcību, kas ved pie viņu izpratnē labas vai pieņemamas dzīves. „Laba dzīve” šeit nozīmē ko vairāk par labu materiālo stāvokli: bez pamatvajadzību (tādu kā ēdiens, pajumte, drošība u.c.) apmierināšanas tā ietver arī pilnvērtīgu iekļaušanos sabiedrībā un iespēju jēgpilni īstenot savus mērķus (Doyal, Gough 1991; Sen 1999; Nussbaum 2000). Labas vai pieņemamas dzīves veidošanu var dēvēt arī par labbūtību (Raubiško 2011; Cimdiņa, Raubiško 2012), ar to saprotot gan stāvokli, kurā cilvēkiem pieejams labai dzīvei nepieciešamais, gan procesu, kurā tiek sasniegta pieņemama, laba vai labāka dzīve. Šis process – stāvoklis ir kultūrsociāli noteikts: kā norāda antropologs Maikls Lambeks (*Michael Lambek*), labbūtība tiek veidota, respektējot un izmantojot konkrētus uzvedības, darbības un visuma (dzīves telpas) modeļus, rakstura (tikumu) izkopšanas un kolektīvu lēmumu pieņemšanas instrumentus, kā arī noteiktas attiecīguma (angļu val. *relationality*), radniecības, draudzības, intimitātes formas, darba, politikas un mākslas formas un vērtības radīšanas formas (Lambek 2008: 125). Šos dažādos labbūtību veidojošos un ietekmējošos elementus vieno tas, ka tie spēj piešķirt dzīves procesiem jēgu, padarot tos saprotamus un pieņemamus vai tīkamus. Arī Latvijas laukos novērotais ļauj mums secināt, ka plašākā kultūrsociālā mērogā rasta un subjektīvi izjūsta jēgpilnība ir viens no galvenajiem labas dzīves priekšnoteikumiem. Varētu pat apgalvot, ka it visus sociāli-politiski-ekonomiskos procesus laukos būtu vērts aplūkot no jēgpilnības skatpunkta, tas ir, rūpīgi analizējot, kāda jēga tiem tiek piešķirta un kādu jēgu tie rada vai nerada. Tas arī ļautu izvairīties vai vismaz mazināt nevienlīdzīgas varas attiecības, kad vietēja jēga netiek saredzēta un tādēļ no augšas un ārpusē tiek uzspiesta cita.

Uzlūkojot attīstību šādā paplašinātā jēgpilnas dzīves rakursā, kur dzīve ir attīstības ietvars (un ne otrādi), iezīmējas vairāki divdalījumi, kurus tūlīt mēģināsim ieskicēt.

REDZAMĀ ATTĪSTĪBA UN NEPAMANĪTĀ DZĪVE:

*darbs un bezdarbs (ne-darbs),
inovācija/modernizācija un tradīcija/atpalcība,
racionalitāte un iracionalitāte,
peļņa un pašpietiekamība,
ekonomiska efektivitāte un jēgpilna iesakņotība.*

Šie savā starpā saistītie pāri ataino pieejas, kas var pat nebūt precīzi izteiktas vārdos. Tās drīzāk izpaužas kā institucionalizētu un personisku ideju un prakšu kopumi, kas nosaka, kā veidojas un tiek vērtēta cilvēku darbība kādos noteiktos apstākļos. Tāpat kā pretstats „lauki kā bēdu leja” un „lauki kā iespēju telpa”, šie divdalījumi norāda uz līdzās pastāvošiem atšķirīgiem skatījumiem uz procesiem laukos. Un, tāpat kā attīstība un dzīve kopumā, šo pāru daļas ikdienā nav pilnīgi precīzi norobežotas un absolūti viena otru izslēdzošas, kā tas varētu šķist, skatot tās kā analītiskus instrumentus „uz papīra”. Drīzāk tās kā monētas divas puses konkrētā kontekstā ir vai nu redzamas, vai neredzamas.

Attiecības starp redzamo un neredzamo caurvij un raksturo it visas šai grāmatā atainotās dzīves epizodes un procesus. Tā 2. nodaļā mēs pievēršamies neredzamajam darbam laukos jeb tam, kas netiek uzskatīts un saukts par darbu un parasti vispār netiek pieminēts. Tomēr, neskatoties uz to, ka šāda darba „nav”, tas ir visiem zināms un nepārtraukti tiek darīts. Runa ir par galvenokārt fizisku darbu, ko savas dzīves uzturēšanai veic oficiāli bez darba esošie vai daļēji nodarbinātie cilvēki – pabalstu saņēmēji, „simtlatnieki”, gabaldarbu strādnieki. Šie cilvēki apstrādā savu zemi, parasti visai lielus piemājas dārzus, audzējot tur kartupeļus un citus dārzeņus un augļus, kā arī iet mežā lasīt ogas un sēnes vai medīt un ķer zivis, tādējādi sagādājot lielu daļu no uzturā nepieciešamā. Papildus pārtikas rūpēšanai viņi uzņemas arī akorddarbus vai islaicīgus sezonālus darbus, par kuriem gūst samaksu vai nu graudā, vai naudā. Šos cilvēkus mēdz saukt par sliņķiem un dzērājiem, kuri izlaidušies un atradinājušies no darba valsts pabalstu politikas rezultātā. Taču mūsu novērojumi laukos liecina, ka vairums šo iedzīvotāju, ieskaitot lielu daļu cilvēku ar alkohola atkarību,¹⁵ strādā, jo

¹⁵ Lai arī nevaram uzrādīt precīzus aprēķinus nacionālā griezumā, novērojumi pētniecības vietās, sastatīti ar Slimību profilakses un kontroles centrā iegūto statistiku par šīm vietām, ļauj izteikt pieņēmumu, ka ne visi regulāri iedzerošie vai dzerošie pagastu iedzīvotāji ir alkohola atkarīgo uzskaitē – dzerošo ir vairāk nekā oficiāli reģistrēto alkoholiķu.

tikai šādi viņi spēj izdzīvot. Šos cilvēkus, no kuriem tiek prasīts celties no dīvāniem un stāties algotā darbā (lai arī gan ārēju, gan personīgu apstākļu dēļ pietiekami apmaksātu darbu atrast un saglabāt nav viegli), šeit skatām kā lauku proletariātu. Tā nebūt nav viendabīga dzērāju un sliņķu masa, bet gan indivīdi, kuri zaudējuši darbu krasu sociālu pārmaiņu rezultātā un nav spējuši pielāgoties jaunajai kārtībai (par to plašāk nākamajā nodaļā). Rodas jautājums: kāpēc šo cilvēku darbs netiek saredzēts un atzīts, un kāpēc netiek saredzēti un atzīti strukturālie apstākļi (un nebūt ne vienmēr pašu šo cilvēku vaina), kuru dēļ viņi nonākuši šādā nelabvēlīgā situācijā? Pie šī svarīgā jautājuma drīz atgriezīsimies, bet vispirms pievērsīsimies vēl kādai darba šķautnei – darbam zemnieku saimniecībās, kas, tāpat kā proletāriešu darbs, netiek pamanīts un novērtēts.

Kā parādīts 3. un 4. nodaļā, mazās un vidējās saimniecībās rit ne tikai ļoti smags, bet arī radošs jeb, attīstības valodā runājot, inovatīvs darbs. 3. nodaļā aprakstītais pirtnieks Jānis pēdējo divdesmit gadu laikā savu saimniecību veiksmīgi pārstrukturējis no puķu audzēšanas uz piena lopkopību, tad uz graudkopību un, visbeidzot, pēc zemes izdevīgas pārdošanas lielsaimniecībai pārgājis uz pirtniecības pakalpojumu sniegšanu. Visus šos saimniekošanas veidus Jānis uzsācis ne tikai tāpēc, ka tie viņu saistījuši, bet arī tāpēc, ka saredzējis pieprasījumu pēc šādiem pakalpojumiem un spējis piemēroties mainīgajiem apstākļiem, rūpīgi plānojot ieguldījumus un atbilstīgi izmantojot gūto peļņu. Arī viņa pašreizējā nodarbe – pirtniecība, lai gan nav plaši reklamēta, ļauj gūt pietiekamus ienākumus, darot šo fiziski visai grūto darbu no sirds un neskaitot santīmus. Jāņa noturīgie klienti ir gatavi nedēļas vai pat mēnešus gaidīt rindā uz vairākas stundas garo pirts rituālu, kurā Jānis jaunradoši apvienojis folkloras un dievturības elementus ar paša samērā nesen gūtajām pirtniecības un augu dziedniecības zināšanām un globālās spa prakses atskaņām.

Tāpat 4. nodaļā minētā vidzemniece Dārta savu smago darbu bioloģiskajā saimniecībā dēvē par sirds darbu. Dārta kopā ar vīru Kārli un dēliem audzē vairākus desmitus dažādu dārzeņu un augu veidu un realizē tos caur tā saukto grozu sistēmu, nogādājot tos pircējiem tieši rokās. Un arī Dārtas mājās vienreiz nedēļā ir pirts diena – pakalpojums un reizē sirdslieta, kas, lai arī sniegts par maksu, neesot naudā aprēķināms. Stāstot par darbu saimniecībā, Dārta vairākkārt min nepieciešamību „būt kādam interesantai”, tas ir, spēt pārdot savu produkciju. Tieši tāpēc Dārtas un Kārļa saimniecība un

daudzas citas mazās un vidējās saimniecības dažādojušas savu saimniecisko darbību, kombinējot pirts pakalpojumu sniegšanu ar bioloģisko lopkopību, dārzu un tēju audzēšanu, biškopību, lauku tūrismu u.c. nodarbēm (šk. 3. un 4. nodaļu). Sīksaimnieki uzsver, ka šāda daudzveidība arī palīdzējusi līdzsvarot riskus un pārdzīvot krīzes periodus lauksaimniecības nozarē.

Jānis, Dārta un Kārlis un viņu līdzinieki daudzos lauku novados parāda spējas pielāgoties, ieviest jaunas prakses, pārradot vecās, un „būt interesantiem”, pat ja ieguldītais smagais darbs nereti nav samērāms ar peļņu (par to nedaudz vēlāk). Atkal rodas jautājums: kāpēc šīs inovācijas un prasme elastīgi strādāt, tāpat kā proletāriešu darbs, netiek ievērotas un novērtētas? – Vistiešākā atbilde ir, ka nav iespējams ieraudzīt un atzīt to, kas nav nosaukts un deklarēts par labu esam dominējošā ideoloģiskā diskursa ietvaros.

Šeit varētu noderēt politologa Īva Vintera (*Yves Winter*) pārdomas par vardarbības neredzamību (Winter 2012). Vinters kā piemēru min Frīdriha Engelsa darbu *Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā* (Engels 1975 [1845]), kurā Engelsons sīki apraksta strādnieku nabadzību un no tās izrietošās ciešanas. Strādnieku sliktā dzīve kā strukturālas vardarbības rezultāts ir visiem labi zināma, taču paliek neievērota un neatzīta. Tomēr, kā norāda Vinters, tas nav tāpēc, ka sabiedrība, tēlaini runājot, sirgtu ar acu kaiti, ko varētu izārstēt. Runa drīzāk ir par to, kas vispār ir redzams un kā tas veidojas. Vinters ņem palīgā Luiju Altisēru (*Louis Althusser*), kurš definējis neredzamo kā to, kas tiek izslēgts no redzamā struktūras atbilstoši noteikumiem, kas veido šo struktūru. Piemēram, kādas nostabilizējušās zinātniskas teorijas ietvaros jauni objekti un problēmas netiek ieraudzītas, jo to nepieļauj pati šī teorija kā norobežots un strukturēts lauks. Pat ja šādas jaunas parādības uzvirto teorijas laukā, tās netiek uztvertas, jo lauka galvenā funkcija ir novērst to ieraudzīšanu – jebkādi jaunumi ir pēc definīcijas neredzami (Althusser 1997 [1968]: 21–22). Kā piebilst Vinters, redzēt nozīmē saskarties ar lietām un parādībām redzamības laukā – laukā, ko veido politiskas, kulturālas un zinātniskas procedūras un principi, kas nosaka, kādi objekti un parādības vispār ir ieraugāmas jeb uztveramas un saprotamas (Winter 2012: 198).

Atgriežoties Latvijā, mums ir darīšana ar diskursīvo lauku, kurā tiek uzsvērts (algota) darba ražīgums, tā pašreizējais neapmierinošais līmenis un nepieciešamība to celt, lai veicinātu ekonomisko izaugsmi, kas, kā jau

minēts, tiek uzskatīta par galveno labklājības garantu.¹⁶ Šādā laukā cilvēki, kuri nestrādā algotu darbu un nav ražīgi iepriekšminētajā izpratnē, tiek uzskatīti par nestrādājošiem (lai arī valsts statistikas skatījumā daudzi no viņiem ir definējami kā nodarbināti – sk. 2. nodaļu) un nekādu labumu valstij nenesošiem. Lauku proletariāta apzīmējums „sliņķi/pabalstu saņēmēji/dzērāji” neļauj ieraudzīt neko citu kā vien sliņķus, pabalstu saņēmējus un dzērājus, nevis darbu, ko šie cilvēki tomēr dara, viņu dzīves vēsturisko kontekstu un apstākļus, kas noveduši pie bezdarba un dzīvošanas no pabalstiem, kā arī intensīvas alkohola lietošanas. Valdošais diskurss neļauj skatīt šo nelabvēlīgo sociālo situāciju kā strukturālu apstākļu kopumu (un tāād neļauj arī sākt domāt par iespējamiem risinājumiem), bet gan vērš prožektoru starus uz sliņķiem – pabalstu saņēmējiem – un dzērājiem kā deklasētiem elementiem, kuri neko nedod un ar kuriem kaut kā jātiek galā.

Līdzīgā kārtā valdošais diskurss neļauj ieraudzīt inovāciju un attīstības potenciālu mazās lauku saimniecībās, kas tiek uzskatītas par ekonomiski neefektīvām un neperspektīvām. Neredzamības plīvuru šeit rada dominējošās inovācijas un attīstības definīcijas, kas raksturo inovāciju galvenokārt kā arvien pieaugošu augsto tehnoloģiju izmantošanu ar no tā izrietošu ekonomisko izaugsmi un lauku attīstību kā tādu, kas balstās uz tehnoloģisko modernizāciju un lauksaimnieciskās ražošanas konkurētspējas celšanu (sk. 3. nodaļu). Šādā vienpusējā traktējumā nav vietas tehnoloģiski mazattīstītām un, no strikti ekonomiska skatpunkta raugoties, atpalikušām sīksaimniecībām, turklāt, tāpat kā „sliņķu un dzērāju” gadījumā, atpalicība bieži vien tiek novelta uz pašu zemnieku pleciem, pārāk neiedziļinoties plašākā politekonomiskā kontekstā. Mazās saimniecības, kas veido vairāk nekā četras piektdaļas no kopējā saimniecību skaita Latvijā (LVAEI 2012), ir izteikti redzamas kā problēma un traucēklis attīstībai, savukārt to potenciāls un iespējas paliek nepamanītas.

Taču, kā varam lasīt 3. un 4. nodaļā, tieši mazās saimniecības vismaz daļēji paveic to, ko nav spējuši modernizācijas projekti, proti, tās uztur dzīvi laukos caur ģimeņu saimniekošanu ar rūpīgu attieksmi pret zemi un apkārtnējo dabu. Un bieži vien tieši modernizācijas projekti sīksaimnieku

---

¹⁶ Tāpat tiek uzsvērtā tādu darbinieku un profesionāļu nozīmība, kas spēj radīt taustāmu, skaitļos izmērāmu pievienoto vērtību, kamēr citu specialitāšu pārstāvju darbs netiek uzskatīts par tādu, kas spēj nest augļus, kas pašlaik sabiedrībai vajadzīgi. Spilgts piemērs ir uzskats, ka humanitāro un sociālo zinātņu jomu pārstāvji un studenti nespēj veicināt valsts attīstību (Diena 2012).

komentāros tiek raksturoti kā dzīvei postoši, jo, sekmējot darba ražīgumu, tie neizbēgami veicina arī bezdarbu un iztukšo dzīves telpu, dodot vietu vien rapšu un graudaugu laukiem.¹⁷

Šai sakarībā rodas divi savā starpā saistīti jautājumi, proti: vai liels uzsvars uz modernizāciju ar mērķi stiprināt ražīgumu un konkurētspēju tiešām ir attaisnojies?¹⁸ Un vai kritika, kas veltīta sīksaimnieku, īpaši bioloģisko saimniekotāju, atkarībai no subsīdijām, un noliedzošā attieksme pret atbalstu lauku saimniekošanai kā dzīvesveidam, tā vietā pieprasot apgrozījumu un peļņu, ir pilnībā pamatota?

Šīs grāmatas 4. nodaļa aicina ar citām acīm paraudzīties uz peļņu, ekonomisko racionalitāti un efektīvu saimniekošanu, precīzāk – ietvert redzamības laukā arī citas, atšķirīgas izpratnes par saimniekošanu. Neviena no aprakstītajām mazajām saimniecībām, vienalga, vai tās ražotu tirgum vai arī galvenokārt pašu iztikai, nevadās strikti pēc tirgus ekonomikas vadlīnijām un nerīkojas vienīgi saskaņā ar ekonomisko aprēķinu. Ja tas tā būtu, tad, visticamāk, liela daļa šādu saimniecību vairs nepastāvētu (kas arī izskaidro, kāpēc, no ekonomiska skatpunkta raugoties, sīksaimniecības tiek uzskatītas par atpalikušām un savu eksistenci neattaisnojošām). Materiālā izpratnē mazās saimniecības dažviet vairāk dod nekā gūst. Jāpiebilst, ka šādu situāciju galvenokārt nosaka strukturāli procesi, nevis sīksaimnieku neapķērība vai neprasme saimniekot. Paši saimniekotāji labi apzinās šo neatbilstību un dažreiz atzīst, ka gribētu lielāku atdevi no sava smagā darba, un tomēr – ne

---

¹⁷ Lidzīgi kritiku, analizējot „augstās modernitātes” (*high modernity*) kampaņas un īpaši pievēršoties Padomju Savienībai un Tanzānijai, izteicis ietekmīgais politologs Džeimss Skots (*James Scott*). Savā slavenajā darbā *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed* (Scott 1998) viņš parāda, kā industriālās lauksaimniecības ieviešana ar tai raksturīgo uzsvaru uz liela mēroga tehnoloģizētu un vidi nesaudzējošu monokultūru audzēšanu un lokālo zināšanu un prakšu ignorēšanu veicinājusi vietējo kopienu un to tradicionāli ilgtspējīgo dzīves un saimniekošanas modeļu sairšanu.

¹⁸ Lauka darba gaitā nācies uzklaut arī komentārus par to, ka viens no modernizācijas blakusefektiem bijis arī lauksaimnieku izputēšana, uzsākot savu saimniecību modernizāciju un uzsākoties pārāk lielas kredītsaistības, ko pēc tam nav izdevies segt (sk., piemēram, Cimdiņa, Raubiško 2012: 8). Tas, vai tas tiešām tā ir un kāda kopumā bijusi modernizācijas projektu ietekme uz lauku dzīves telpu, būtu atsevišķa pētījuma vērts temats. Jāpiebilst, ka modernizācijai tikusi atvēlēta vislielākā daļa, gandrīz 230 miljoni latu, no visiem Lauku attīstības programmas līdzekļiem gandrīz 1 miljarda latu apjomā kopš 2007. gada (Lauku atbalsta dienests 2012).

džipu, kā bilst zemgaliete Maija, ne arī miljonu, kā saka vidzemniece Marta. Bioloģiskās sīksaimniecības vadītājam Maijai ir svarīgi „ne tikai izdzīvot, bet arī dzīvot” – tā, ka var ik gadu tikt kādā ekskursijā (kas viņai arī izdodas) un galu galā neatstāt bērniem kredītsaistības. Savukārt Marta, kura kopā ar vīru Andrievu mērķtiecīgi samazinājusi lielo darba apjomu savā daudznozaru bioloģiskajā saimniecībā, pārejot no ražošanas tirgum uz gandrīz tikai ražošanu sev, uzsver vēlmi dzīvot pēc iespējas pašpietiekami.

Martas un Andrieva virzība uz pašpietiekamību,¹⁹ nevis efektīvāku ražošanu tirgum nebūt nav neracionāla iegriba, bet gan ļabi izsvērtā izvēle, kas izriet no ģimenes pašreizējiem apstākļiem. Pēc smagas strādāšanas daudzu gadu garumā, kad ģimenes saimniecībā palīdzēja arī meitas, Marta un Andrievs iemācījušies „nedarīt vairāk, kā var”. Lai arī būtu iespējams palielināt ražošanas apjomus, piemēram, turot vairāk lopu un pārdodot gaļu, Marta un Andrievs to nedara, jo bioloģiskās saimniecības specifika – paaugstinātas ražošanas izmaksas – un nespēja realizēt bioloģisko produkciju par augstāku cenu padarītu šo nodarbi par neienesīgu. Pretstatā ekonomiskai racionalitātei jeb ekonomiskās efektivitātes loģikai, saskaņā ar kuru Martai un Andrievam šāda peļņu nenesoša vai peļņu progresīvi nepalīdzinoša saimniecība būtu jāslēdz ciet, viņi tomēr paliek savās mājās, turpinot labai draudzīgu daudznozaru saimniekošanu un reizi pa reizei uzņemot tūristus, kā arī sniedzot pakalpojumus pirts apmeklētājiem.

Šajā piemērā mēs saskaramies ar citu (ne ekonomisku) racionalitāti, kas 4. nodaļā dēvēta par kultūrsociālas iesakņotības loģiku. Tā paredz jēgpilnu būšanu un saimniekošanu savā vietā, veicot „sirds darbu” un veidojot noturīgas attiecības ar cilvēkiem, dzīvniekiem un augiem saskaņā ar noteiktu vērtību izpratni un vietēji gūtām, dzīves gaitā papildinātām un tālāk nodotām zināšanām. Šādā ietvarā saimnieciskās darbības izvēles un paša darba vērtība bieži vien ir nevis ekonomiski vai ne tikai ekonomiski, bet vispirms kultūrsociāli noteikta. Tas gan nenozīmē, ka saimniekošana rit, neizsverot un neapbrēķinot, ko no kultūrsociāli nozīmīgā repertuāra ir vērts izmantot ienākumu gūšanai un kādā veidā. Tai pašā laikā šādu saimniekošanu ir ļoti

---

¹⁹ Pilnīga pašpietiekamība nav iespējama, jo mazās saimniecības neizbēgami iekļaujas plašākā politiekonomiskā sistēmā un resursu plūsmās, piemēram, caur ES subsīdiju saņemšanu, zemes reģistrāciju un lopu uzskaiti, nodokļu maksāšanu vai nodokļu at-laidēm. Sk. arī kolēģa Klāva Sedlenieka rakstu par pašpietiekamību – izvairīšanos no valsts kā lauku iedzīvotāju attīstības stratēģiju (Sedlenieks 2012).

grūti, pat neiespējami izvērtēt pēc strikti ekonomiskas efektivitātes kritērijiem, jo tā nav tikusi veidota, vadoties vienīgi pēc tiem. Tāpēc vietā šķiet ierosinājums paplašināt šauru ekonomiskās racionalitātes izpratni, ietverot tajā arī kultūrsociālus aspektus, kas ļautu ieraudzīt mazās lauku saimniecības kā veiksmīgas, nevis neefektīvas, kā radošas un zināšanu pilnas, nevis atpalikušas. Kā var noprast, veiksmē šeit saistīta ar jēgpilnas dzīves uzturēšanu, ne kvantitatīvu attīstības lēcieni.²⁰ Kā ieraudzīt dzīvi attīstībā un attīstību dzīvē? – Par to īsi nākamajā sadaļā.

METODE, KAS PALĪDZ SASKATĪT DZĪVI

Vislabākais veids, kā saredzēt vai, precīzāk sakot, izjust dzīvi un saprast, kas tajā ietilpst un ko tā nozīmē, ir šo dzīvi dzīvot – uz vietas un pilnībā. Antropoloģijas galvenā metode – lauka darbs – paredz tieši šādu dzīves dzīvošanu, „ieejot laukā” (pētniecības vietā, šai gadījumā – laukos) un esot tur ilgāku laiku, veicot līdzdalīgo novērojumu, un bieži vien atkārtoti atgriežoties. Tādējādi līdzdzīvotājs pakāpeniski gūst „iemiesotas” zināšanas (angļu val. *embodied knowledge*), kas padara vietu, tās cilvēkus, viņu spriedumus un darbības pazīstamas un saprotamas vai vismaz saprotamākas. Arvien pieaugošs praktisko zināšanu klāsts ļauj izdarīt pirmos minējumus un iezīmēt tendences, kas tālākas analīzes rezultātā var kļūt par galvenajām pētījuma tēmām, jautājumiem un galu galā atklājumiem. Praktiskās zināšanas tiek papildinātas ar dažādu tekstuālu un statistisku materiālu analīzi, kas palīdz veidot plašāku problēmas kontekstu un saskatīt novēroto procesu saikni ar citām norisēm sabiedrībā gan tagadnes, gan vēsturiskā griezumā.

Dzīves un attīstības problematizācijas kontekstā šajos trīs pētniecības gados īpašu nozīmi ieguvusi mūsu projekta sākotnējais nolūks sastatīt un savienot skatu „no apakšas” ar skatu „no augšas”, ar to domājot rūpīgu pievēršanos tam, kā attīstības stratēģiskās vīzijas politiski veidojas „augšā” un „centrā” un kā tās diendienā tiek izdzīvotas „apakšā”.²¹ Padziļināta

²⁰ Tādēļ vēlreiz gribētos atkārtot kutelīgo jautājumu: vai tas, ka dzīves uzturēšanā liela loma ir bijusi un, ļoti iespējams, būs ES subsidijām, pats par sevi ir negatīvs fakts?

²¹ Sk. <http://www.savskaktins.lv/savskaktins/projekta-apraksts/>, „Augša” un „apakša”, iespējams, nav pats veiksmīgākais apzīmējums. Kolēģe Dace Dzenovska, atsaucoties uz Mišelu de Serto, piedāvā atjautīgu papildinošu izšķirumu starp teorētisko plānotāja redzējumu un kājāmgājēja perspektīvu, aicinot vērotāju doties pastaigā pa laukiem (Dzenovska 2012: 172–173).

pievēršanās dzīvei „apakšā” mums ļāva skaidrāk saskatīt attīstības problēmas „augšā” un „pa vidu”.

Analīzes process nekad nav vienlaidus ceļš vienā virzienā: pēc ilgstošas viesošanās lauku pagastos, kur iesaistījāties ikdienas dzīvē, gan runājoties un uzklusot vietējos cilvēkus viņu parastajās gaitās, uz lauka vai ceļa malā pie kombaina, gan piedaloties darbos kūtīs un dārzos, gan vakarējot pie zāļu tējas krūzes, devāmies atpakaļ uz Rīgu, kur iedziļinājāties plānošanas dokumentos, iesaistījāties politikas veidotāju diskusijās un dalījāties pārdomās un pirmajos secinājumos pētnieku debatēs un zinātniskos semināros. Ar papildināto tekstuālo zināšanu bagāžu pēcāk atkal devāmies uz laukiem, mēģinot salāgot izsecināto, dzirdēto un lasīto ar lauku ciemos redzamo un pieredzamo. Kontrasti dažreiz bija pat pārāk spēcīgi, nesamierināmi un sāpīgi, taču tieši šie kontrasti palīdzēja mums formulēt galvenos jautājumus un meklēt uz tiem atbildes. Un tieši šajā izziņas procesā arvien izteiktāk iezīmējās paralēli diskursi, kur atbildes un jautājumi nav vieni un to paši, un atšķirīgi redzamības lauki, kur pamanītais un nepamanītais kalpo kā tiešs komentārs par pastāvošo, precīzāk – vēlamo lietu kārtību.

Šīs grāmatas tapšanā izmantots lauka materiāls, kas tika gūts, 2010.–2012. gadā viesojoties 85 mazās un vidējās saimniecībās Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē un Latgalē, kur kopumā tikta veiktas 92 dziļās intervijas²² un līdzdalīgais novērojums ar mērķi izprast, kā šo saimniecību pārstāvji dzīvo, izdzīvo, pelna, kā plāno ikdienas darbus, kā pielāgojas mainīgajiem apstākļiem un attīstības uzstādījumiem, ko viņi uzskata par labu saimniekošanu un kādus tehnoloģiskos un sociālos saimniekošanas modeļus viņi ir attīstījuši. Saimniekošanas apstākļu pamatīgākai apzināšanai tika veiktas intervijas un sarunas arī ar novadu lauku attīstības konsultantiem un speciālistiem un pašvaldību pārstāvjiem, kā arī ievākti sekundāri dati, kas raksturo saimniecisko situāciju un vadlīnijas konkrētos pagastos.

Tāpat tika veiktas 35 dziļās intervijas²³ ar dažādiem iedzīvotājiem (jauniešiem, uzņēmējiem, pagastu pārvalžu un sociālajiem darbiniekiem, algoto sabiedrisko darbu – „sīmtlatnieku” – programmu dalībniekiem un citiem bez algota darba esošiem cilvēkiem, pensionāriem) divos novados Kurzemē un Latgalē ar mērķi izziņāt šo cilvēku dzīvesgājumus un subjektīvos dzīves

²² 67 intervijas glabājas Agneses Cimdiņas personiskajā arhīvā un 25 – Ievas Raubiško personiskajā arhīvā.

²³ Šo interviju materiāli glabājas Ievas Raubiško personiskajā arhīvā.

vērtējumus, īpaši viņu uzskatus par labu dzīvi un darba lomu dzīvē. Lai labāk izprastu sociālvēsturiskos apstākļus, papildus tika veiktas intervijas ar novadu domju pārstāvjiem, kā arī ievākti novadpētnieciskie materiāli.

ĪSS NODAĻU APRAKSTS

Nākamajās nodaļās turpināsim dziļāk un izvērstāk analizēt iepriekš iezīmētos neredzamības aspektus konceptuālajā un praktiskajā dzīves un attīstības ietvarā.

Kā jau minēts iepriekš, 2. nodaļā pievērsīsimies neredzamajam darbam, ko veic lauku proletariāts. Lūkosim parādīt, ka šo cilvēku darbs, kas ir visiem kā uz delnas, tai pašā laikā ir nepamanāms un neatzīts, jo neatbilst dominējošajam ideoloģiskajam pieprasījumam pēc algota, ražīga darba, kas rada pievienoto vērtību.

3. nodaļā aplūkosim vēl vienu neredzamu dzīves un saimniekošanas elementu – inovācijas. Argumentēsim, ka valdošais izteikti tehnoloģiskais inovācijas traktējums liedz saskatīt efektīvu radošumu, kurā augsto tehnoloģiju vietā tiek izmantota vietēju tradicionālu prakšu un globālu biznesa elementu sintēze.

4. nodaļā runāsim par nepamanīto un nenovērtēto dzīves potenciālu sīksaimniecībās. Parādīsim, ka šīs saimniecības spēj būt sociālekonomiski vitālas un ilgtspējīgas, pat ja to saimniekošanas prakses neatbilst stingriem ekonomiskās efektivitātes principiem. Uzsversim, ka racionalitāte un produktivitāte nav universāli definējamas kategorijas, un aicināsim skatīt mazo saimniecību darbību ne tik daudz tirgus ekonomikas loģikas, bet gan kultūrsociāli iesakņotas saimniekošanas loģikas ietvaros.

Nobeigumā īsi apkoposim galvenos secinājumus un izteiksim dažus ierosinājumus, kā labāk savienot dzīvi ar attīstību.

2. NODAĻA

“NEREDZAMAIS DARBS” LATVIJAS LAUKOS

Tu jūties kaut kā vainīgs, ka tev ir darbs.
(Kāda Rēzeknes novada iedzīvotāja)

*Darbs ir visaptverošākais vārds, kas apzīmē
kaut kā darīšanu un kaut ko padarītu.*
(Reimonds Viljamss. „Darba nozīmes”,
Darbs: divdesmit personīgi stāsti)

Šī nodaļa ir par lauku cilvēkiem, kuri „nestrādā”. Par tiem, kurus mēdz saukt par slinkiem un neuzņēmīgiem, par tādiem, kas „aizsēdējušies dīvānā”, atraduši no darba un turpina no tā izvairīties, tā vietā dodot priekšroku sociālajiem pabalstiem un nereti arī alkoholem (sk., piemēram, Brauna 2011; Brīla 2012; Grīnvalde-Iruka 2012; Misiņa 2012). Tomēr ne velti vārds „nestrādā” šeit likts pēdējās. Šī nodaļa aicina paraudzīties uz „darbu” plašāk un dziļāk, izejot ārpus „darba” kā tikai un vienīgi algota darba jēdzieniskajām robežām un mēģinot pēc iespējas rūpīgāk raksturot „nestrādājošos” kā sociālu grupu Latvijas sabiedrībā, turklāt ietilpīgākā sociālvēsturiskā kontekstā. Piemērojot šādu skatījumu, atklājas gan vairāku būtisku faktoru – piemēram, alkoholisma, šķiriskās izcelsmes un tās noteiktā statusa – pēctecība, gan arī tas, ka daudzi no „nestrādātājiem” patiesībā strādā, tas ir, kaut ko dara, lai nodrošinātu savu dzīvi un iztiku. Tikai šo „darīšanu” nevar mērīt un vērtēt pēc *produktīva, algota* darba kritērijiem kapitālistiskas ražošanas apstākļos. Šādas situācijas analīzei nereti piemērotāks šķiet termins „neredzamais darbs” (pie tā atgriezīsimies nedaudz vēlāk).

Veidojot daudzpusīgāku skatījumu uz darbu, šajā nodaļā vispirms tiks aplūkota Rietumu industriālajās sabiedrībās nostiprinājusies un joprojām dominējoša darba definīcija, kā arī alternatīvi darba traktējumi, ko pēdējās desmitgadēs piedāvājuši sociālantropologi. Darba jēdziena teorētiskais

iztīrījums tiks papildināts ar izvēršiem empīriskiem piemēriem no Latvijas laukiem, kas iezīmēs „neredzamā darba” aprīsi starp tiem, kuri nestrādā. Šo cilvēku grupa tiks skatīta plašākā kontekstā, pievērsoties padomju laiku darba pieredzei, alkoholismam, kā arī pēdējos gados īstenotajām sabiedrisko darbu programmām pašvaldībās. Tiks parādīts, ka tā dēvētās simtlatnieku programmas kalpo kā sava veida aizstājējs kolhoza darba modelim.

Nodaļas noslēdzošā daļa tiks veltīta daudzīnātajam latviešu darba tikumam, parādot, ka šo daļēji iztukšoto ideālu nevar attiecināt ne uz lauku proletariātu, ne arī pilnībā uz lauksaimniekiem – mazu un vidēju saimniecību īpašniekiem. Tiks secināts, ka Latvijas sabiedrībā vienlaikus pastāv trīs nesaskanīgas darba (darba vērtības) izpratnes: 1) ar proletariātu saistītais darbs kā ikvienam obligāti garantējama statusa un ienākumu avots, 2) latviešu literatūrā kanonizētais, ar zemniekiem asociētais darba tikums un 3) brīvā tirgus apstākļos pieprasītais produktīvais darbs. Tiks parādīts, ka strādniekus un lauksaimniekus vieno fizisks darbs, ko vieni veic mājās un piemājas dārzos, otri – zemnieku saimniecībās, un ka tieši šim „neredzamajam” (neatzītajam), tas ir, par neproduktīvo uzskatītajam darbam pašlaik ir galvenā loma dzīves uzturēšanā laukos.

No tā, kā izprotam un definējam darbu, atkarīgs, vai mēs kādu redzam strādājam vai ne. Ja raugāties plašāk, darbs kā viens no cilvēces pastāvēšanas priekšnoteikumiem un viens no sabiedrības pamatinstitūtiem būtiski ietekmē ļoti daudzas norises sabiedrībā. Cilvēku dzīve kādā konkrētā kopienā ir lielā mērā atkarīga no tur pastāvošās izpratnes par darbu un darba organizācijas veida (Applebaum 1992: IX). Kas tad tiek uzskatīts par darbu mūsdienu Rietumu sabiedrībās, to skaitā Latvijā?

KAS IR DARBS? – EKONOMISKS SKATĪJUMS

Viena no būtiskākajām Rietumu pasaules iezīmēm ir darba reducēšana uz algotu, apmaksātu darbu jeb (peļņā) izmērāmu produktīvu darbību. Šāda darba izpratne veidojusies līdz ar kapitālistiskās saimniekošanas attīstību Eiropā un nostiprinājusies industrializācijas laikmetā (Ehmer 2001; Zimmermann 2001). Taču šī pieeja iezīmējās, vēl pirms bija sākusies liela mēroga rūpnieciskās ražošanas attīstība. Par vienu no tās pamatlicējiem var uzskatīt apgaismības laikmeta skotu domātāju Ādamu Smitu, kurš savā politekonomiskajā traktātā *An inquiry into the nature and causes of the wealth*

of nations (*Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem*) norādīja uz tiešu saikni starp darbu un preču vērtību. Smita vārdiem runājot:

Jebkuras preces vērtība [...] cilvēkam, kam tā pieder un kurš to negrasās pats lietot vai patērēt, bet gan apmainīt pret citām precēm, ir līdzvērtīga darba daudzumam, ko šī prece ļauj cilvēkam nopirkt vai pārvaldīt. Tāpēc darbs ir reālā visu preču apmaiņas vērtība. (Smith 1904 [1776]: I.5.1., *autores tulkojums*)

Gandrīz gadsimtu vēlāk, kad Lielbritānijā, Vācijā, Francijā un ASV jau pilnā sparā ritēja industrializācija, Kārlis Markss savā lieldarbā *Kapitāls* izvērta detalizētu kapitālistiskās ražošanas analīzi un kritiku, iztirzājot arī darba saistību ar vērtību un tādējādi savā ziņā turpinot Smita domu. Vispārēji definējot darbu kā procesu, kura gaitā cilvēks mērķtiecīgi panāk iepriekš nodomātas pārmaiņas dabā (Markss 2010 [1973]: 157–158), Markss piedāvāja sarežģītu „vērtības likumu”, izvirzot trīs ar darbu saistītas vērtības: lietošanas vērtību, vērtību (vai „vērtības pamatu/būtību”) un apmaiņas vērtību. Lietošanas vērtība nozīmēja lietas noderīgumu, lietojot vai patērējot to nolūkā, kam tā tikusi radīta; apmaiņas vērtība bija vērtība, ko darba produkts jau kā prece ieguva tirgū; savukārt pati vērtības būtība bija lietā ieguldītais darbs, ko mērija pēc patērētā darba laika (Turpat: 47–86; Firth 1979: 177–182).

Markss akcentēja to, ka tieši darbaspēks (vācu val. *Arbeitskraft*, angļu val. *labour-power*)²⁴ kā pērkama prece nodrošina kapitālistam iespēju gūt peļņu no strādnieka radītā produkta virsvērtības. Markss vēriģi aprakstīja procesu, kurā darbs kā brīva un juridiski noformēta izvēle kļūst par abstraktu, legāli un statistiski kodificētu kategoriju, kas tiek atšķirta no paša darba veicēja. Tieši šāds neitrāls, laikā un naudā izmērāms darbs ir kapitālisma stūrakmens (Biernacki 1995, citēts no Zimmermann 2001: 16562).

Marksa kritika būtiski ietekmēja gan valstiskās prakses, gan darba jēdziena konceptualizāciju sociālajās zinātnēs. Proti, darbs, precīzāk – algots darbs tika sasaistīts ar tā pretpolu – bezdarbu. Turklāt valsts sistēmas un tai piederīgas standartizētas un juridiski regulētas ekonomikas ietvaros nodarbinātība un bezdarbs tika savienoti ar sociālpolitiskiem pienākumiem un tiesībām, piemēram, nodokļu maksāšanu un sociālās drošības

²⁴ Markss definēja darbaspēku (ar ko šodien domājam arī strādniekus un personālu kopumā) jeb darba spēju kā „fizisko un garīgo spēju kopumu, kuras ir organismā, dzīvā cilvēka personībā, un kuras viņš darbina ik reizi, kad viņš ražo kaut kādas lietošanas vērtības” (Markss 2010 [1973]: 149).

garantijām (Zimmermann 2001: 16562). Kopumā gan kapitālistiskajās, gan (no cita ideoloģiskā leņķa raugoties) arī sociālistiskajās industriālajās sabiedrībās algots darbs kļuva par galveno sociālo attiecību modeli, sociālā statusa avotu un tādu kā „ieejas biļeti” nācijvalsts politiskajā kopienā (Turpat: 16563).

Arī Latvijas sabiedrībā nostiprinājusies līdzīga darba izpratne. Kopš Padomju Savienības sairuma un tam sekojušās straujās pārejas uz neolīberālo saimniekošanu nodarbinātības un bezdarba statistika kalpojusi kā viens no galvenajiem nacionālās ekonomikas veselīguma vai neveselīguma indikatoriem. Šie rādītāji kopā ar IKP pieaugumu uz vienu iedzīvotāju un ražošanas faktoru (tas ir, ražošanā izmantoto resursu – zemes u.c. izejvielu, dažādu tehnoloģiju, ēku, darbaspēka) produktivitāti tiek izmantoti, arī vērtējot lauku teritoriju attīstību un plānojot valsts attīstību kopumā.²⁵

Skaitļi it kā runā paši par sevi: no 1,03 miljoniem ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem Latvijā bez darba 2011. gadā bija 16,2% cilvēku (CSP 2012). 2012. gada pirmajos divos ceturkšņos kopējais darba meklētāju skaits valstī saglabājās nemainīgs (Turpat). Tikmēr reģistrēto bezdarbnieku īpatsvars 2012. gada septembra beigās Kurzemes reģionā bija 11,6%, Zemgales reģionā – 12,1%, Vidzemes reģionā – 13% un Latgales reģionā – 21,6% (NVA 2012).²⁶

Galvenā nodarbošanās laukos 2011. gadā joprojām bija lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība – šajās nozarēs strādāja 25% lauku iedzīvotāju (sk. 2. karti starp 32. un 33. lpp.). Savukārt rūpniecības un enerģētikas sektorā bija nodarbināti 16,7% no strādājošiem, bet apkalpojošajā

²⁵ Taču, kā esam norādījušas šīs grāmatas ievadā un arī citviet (Cimdiņa, Raubiško 2012), šāda galvenokārt uz ekonomisko izaugsmi orientēta attīstība automātiski negarantē lielas sabiedrības daļas dzīves uzlabošanas, īpaši lauku kopienās.

²⁶ Šeit citēti divi dažādi bezdarba rādītāji. „Darba meklētāji”, ko izmanto Centrālā statistikas pārvalde (CSP), ir plašāka kategorija par „reģistrētajiem bezdarbniekiem”, ar kuru operē Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA). Saskaņā ar Eiropas Savienības valstīs izmantoto Starptautiskās darba organizācijas definīciju darba meklētāji ir personas vecumā no 15 līdz 74 gadiem, kuras gan ir, gan nav reģistrējušas NVA un kuras pēdējo četru nedēļu laikā aktīvi meklējušas darbu un būtu gatavas strādāt tuvāko divu nedēļu laikā. Savukārt reģistrētie bezdarbnieki ir cilvēki darbības vecumā (no 15 līdz 62 gadiem), kuri reģistrējušies NVA un kuriem piešķirts bezdarbnieka statuss. Darba meklētāju skaits reģionos atšķirībā no ikmēneša reģistrēto bezdarbnieku skaita aprēķina tiek apkopots reizi gadā. 2011. gadā darba meklētāju skaits Kurzemes reģionā bija 15,1%, Zemgales reģionā – 18,5%, Vidzemes reģionā – 12,7% un Latgales reģionā – 18,7%.

nozarē (tirdzniecības, ēdināšanas, izmitināšanas u.c. pakalpojumu jomās) – 13,8% no laukos strādājošajiem (LVAEI 2012: 7).

Kā norāda Valsts agrārās ekonomikas institūta speciālisti, tikai nedaudz vairāk kā puse no Latvijas lauksaimniecībā nostrādātā darba laika norit lauksaimniecības komerciālajā sektorā,²⁷ taču arī tur algotais darbs veido tikai nedaudz vairāk par trešdaļu no visa darba laika (SUDAT 2011, citēts no LVAEI 2012: 7). Pārējais algotais (un, kā redzēsim, arī formāli nealgotais) darbs norit „ārpus biznesa” esošajās pašpatēriņa saimniecībās. Tā, piemēram, lielās laukkopības un piena lopkopības saimniecības 2010. gadā vidēji algoja 90% no izmantotā darbaspēka, dārzenkopības, cūkkopības un putnkopības saimniecības – 80% darbaspēka, bet mazās piena saimniecības vidēji algoja tikai 3% no darbaspēka, pārējā darbā iesaistot nealgoto ģimenes darbaspēku. Lauksaimniecības 2010. gada skaitīšanas dati liecina, ka vidēji katrs cilvēks lauksaimniecībā bija nodarbināts tikai uz pusslodzi, bet darba ražīgums agrobiznesā²⁸ par 6,5 reizēm atpalika no vidējā rādītāja Latvijas tautsaimniecībā (LVAEI 2012: 7–15).

Darba ražīguma – ko vispārēji varētu raksturot kā viena darbinieka saražoto produktu vai pakalpojumu daudzumu konkrētā laika sprīdī, kas rada konkrētu vērtību, – zemais līmenis²⁹ ir daudz apspriesta problēma Latvijas ekonomikā. Eksperti un politikas veidotāji ražīguma celšanu ar modernu tehnoloģiju un kvalificēta darbaspēka palīdzību min kā vienu no galvenajiem uzdevumiem tautsaimniecībā, norādot, ka augstāka produktivitāte palīdzēs palielināt uzņēmumu ienākumus un konkurētspēju un tādējādi nodrošinās ekonomikas attīstību un kopējo sabiedrības labklājību (Krasnopjorovs 2011; LVAEI 2012: 20). Kamēr analītiķi uzsver nepieciešamību sabalansēt darba ražīgumu ar algu līmeni, publiskajās diskusijās saduras divi viedokļi: vieni saista zemo produktivitāti ar prasmīgu un strādāt

²⁷ Par komerciāli orientētām saimniecībām tiek uzskatītas tādas saimniecības, kuru standarta izlaide (tas ir, attiecīgā reģiona cenās novērtētas, no viena lauksaimniecības kultūras hektāra vai viena mājlopa iegūtās produkcijas vērtība gada laikā) pārsniedz 4000 eiro gadā (LVAEI 2012: 12, sk. arī nākamo nodaļu).

²⁸ Ar darba ražīgumu šeit domāta pievienotā vērtība uz vienu gada darba vienību (GDV). 1 GDV atbilst visu nodarbināto (ieskaitot uz laiku nodarbinātos) gada laikā nostrādātām 1840 stundām lauksaimniecībā (LVAEI 2012: 9).

²⁹ 2011. gadā darba ražīgums uz vienu iedzīvotāju veidoja 62,7% no Eiropas Savienības valstu vidējā līmeņa, savukārt darba ražīgums vienā stundā – 53,1% (Eurostat 2012a, 2012b).

gribošu darbinieku trūkumu, savukārt citi oponenti, ka tas, kā trūkst, ir kaut cik atbilstošs atalgojums (sk., piemēram, debātes internetā – Apollo 2012).

Tomēr ne iepriekšminētie statistikas dati, ne debātes par tiem īsti neietver un neatspoguļo to cilvēku dzīvi un darbu, kuri ir šīs nodaļas uzmanības centrā. Daļa no šiem cilvēkiem – mūsdienu lauku proletariāta – ir reģistrējušies kā bezdarbnieki un strādā tā dēvētajā simtlatnieku (algoto pagaidu sabiedrisko darbu) programmā vai saņem garantēto minimālo ienākumu (GMI) pabalstu³⁰ un/vai citus pabalstus. Daļa strādā nelegāli lauksaimniecības uzņēmumos, pārsvarā zemnieku saimniecībās. Daļa oficiāli vispār nekur nestrādā, tomēr ikdienā visai regulāri dara darbus, kas ļauj viņiem nodrošināt sev iztiku, izaudzējot dārzeņus un augļus, iegūstot meža, ezeru un upju veltes un bartera veidā pret savu darbu saņemot citus resursus vai reizēm arī nelielus naudas līdzekļus. Šos cilvēkus vieno tas, ka viņi tikai daļēji iekļaujas valsts statistiskās regulācijas ietvarā un ka viņu darbs mēdz būt nemanāms, jo ne vienmēr tiek uzskatīts par darbu. Pat ja tas tiek uzskatīts par darbu,³¹ tad ne par vajadzīgu

³⁰ GMI pabalsta apmēru aprēķina, saskaitot garantēto minimālo ienākuma līmeni katram ģimenes loceklim (pašlaik 40 lati pieaugušajam, 45 lati bērnam) un atņemot ģimenes ienākumus (par ienākumiem neuzskata bērna kopšanas pabalstu, bērna piedzimšanas pabalstu, apbedīšanas pabalstu, piemaksu pie bērna kopšanas pabalsta vai vecāku pabalstu par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem, pirmos 50 latus no vecāku pabalsta, piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu, bērna invalīda kopšanas pabalstu, pabalstu invalīdam, kuram nepieciešama kopšana, pabalstu ar celiņķu slimam bērnam, pabalstu transporta izdevumu kompensēšanai invalīdam, bezdarbnieka stipendiju profesionālās apmācības, pārkvalifikācijas vai kvalifikācijas paaugstināšanas laikā, kā arī neformālās izglītības ieguves laikā). Par GMI pabalsta piešķiršanu lemj pašvaldības sociālais dienests, kas ar saņēmēju slēdz vienošanos par līdzdarbību (t.sk. reģistrētā bezdarbnieka statusa saglabāšanu, piedalīšanos sabiedriskajos darbos pašvaldībā, ārstēšanos u.c.) (<http://www.lm.gov.lv/text/1516>).

³¹ Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes piemēroto starptautiski noteikto darba apsekojuma metodoloģiju par nodarbinātiem uzskatāmi visi iedzīvotāji, kas pārskata nedēļā veica jebkādu darbu kaut vai stundas garumā par samaksu naudā vai par atlīdzību precēs vai pakalpojumos.

Par strādājošiem uzskata arī nepilnu laiku strādājošos, sezonas strādniekus un īslaicīgu darbu strādājošos, kā arī ģimenes locekļus, kas strādā ģimenes uzņēmumā vai ģimenes zemnieku (vai zvejnieku) saimniecībā bez atlīdzības. Tāpat par nodarbinātiem uzskata cilvēkus, kas parasti nav ekonomiski aktīvi, bet veic kādu darbu – piemēram, pensionāru, kurš piestrādā par aukli, skolēnus, kas izplata reklāmas, vai māsaimniecī, kas pasniedz privāttundas (izvilkums no darbaspēka apsekojuma metodoloģijas, personīga komunikācija ar CSP Nodarbinātības statistikas daļas vadītāju Zaigu Priedi, 24.10.2012.). Zīmīgi, ka māsaimnieces kopumā tiek uzskatītas par nestrādājošām.

un noderīgu darbu, kas rada pievienoto vērtību un tādējādi veicina valsts ekonomisko izaugsmi. Pie šiem cilvēkiem drīz atgriezīsies, taču vispirms būtu nepieciešams ieskicēt plašāku darba izpratni, kuras ietvaros šāds „neredzams darbs” kļūst redzams.

ALTERNATĪVI SKATĪJUMI UZ DARBU

Darba jēdziena paplašināšanās, izejot ārpus dominējošās algota darba izpratnes, sociālajās zinātnēs aizsākās 20. gadsimta 60.–70. gados līdz ar teorētisku pievēršanos aģentūrai/darbībai/praksei pretstatā iepriekš dominējušajai sociālajai sistēmai/struktūrai. Pārnesot uzmanību no darba kā statusa uz darbu kā darbību vai praksi, pētnieki daudz lielāku vērību veltīja daudzveidīgajām darba izpausmēm ārpus strikti definētā ekonomiskās ražošanas sektora (piemēram, sieviešu darbam mājās, brīvprātīgajam darbam), kā arī sociālajai interakcijai darba apstākļos un nozīmēm, ko konkrētos kontekstos darbam piešķīra paši darba darītāji.

Antropologi sākotnēji pievērsās darbam neindustriālajās/nekapitālistiskajās kopienās (starp medniekiem un augu vācējiem, dārzkopjiem, lopkopjiem – nomadiem, zemniekiem u.c.), pamazām veltot uzmanību arī kapitālistiskās saimniekošanas ienākšanai šajā vidē, kā arī darbam Rietumu industriālajās un postindustriālajās, to skaitā arī postsociālistiskajās sabiedrībās. Daļa pētījumu 20. gadsimtā tapa kultūrekoloģiskas pieejas ietvaros, galveno uzsvāru liekot uz cilvēka un dabas mijiedarbību caur dažādu rīku un tehnoloģiju izmantošanu daudzveidīgās saimniekošanas praksēs (piemēram, Lee 1979; Sahlins 1972; Netting 1993, sk. arī šīs grāmatas turpmākās nodaļas). Tikpat nozīmīga kopš 20. gadsimta vidus bija arī tā dēvēto zemnieku ekonomiku pētniecība (piemēram, Dalton 1971; Mintz 1973; Roseberry 1978; Wolf 1957, 1966). Sākot ar 70. gadiem, kad ASV tika nodibināta Darba antropoloģijas biedrība, liela uzmanība tika veltīta darbam industriālajā vidē, smeļoties idejas no marksisma teorijas vai oponējot tai, arī piedāvājot dažādas tās interpretācijas (Applebaum 1981; Burawoy 1985; Gamst 1980; Nash 1981). Paralēli attīstījās darba kā specifiskā sociālkulturālā vidē sakņota dzīves modeļa pētniecība un konceptualizācija (Gamst 1995; Godelier 1986; Procoli 2004; Wallman 1979). Tāpat antropologi saglabāja interesi par darbu kā aktivitāti/procesu un personas identitāti veidojošu elementu (Corsín-Jiménez 2003). Visbeidzot, pāreja no

sociālistiskās uz kapitālistisko saimniekošanu un ar to saistītā darba jēdziena un darba prakšu pārveide bija aktuāls temats pētījumos, kas pievērsās krasajām sabiedriskajām pārmaiņām postsociālistiskajās sabiedrībās un jo īpaši to lauku teritorijās (Abrahams 1996; Buchowski 2003; Caplan 2007; Hann 2003; Jancius 2006; Leonard, Kaneff 2002; Petrick, Weingarten 2004; Read, Thelen 2007; Rudd 2006).

Šajos antropoloģiski daudzveidīgos pētījumos darbs atklājas kā kompleksa realitāte, kurā ietvertas un savienotas galvenās dzīves jomas. Darbs nav nedz strikti ekonomisks, nedz politisks, nedz sociāls fenomens, bet gan dzīves forma, kas rodas dažādu ekonomisku, politisku un sociālu faktoru mijiedarbē. Antropoloģiski pētīt darbu kādā sabiedrībā noteikti nozīmē pievērsties arī darba nozīmēm šajā vidē, izzinot darba vēsturisko kontekstu, vietējos vispārpieņemtus darba traktējumus, arī dažādus ideoloģiskus, to skaitā globāla rakstura, uzslāņojumus un individuālas interpretācijas. No sociālantropoloģiska skatpunkta raugoties, darbam nav vienas universālas definīcijas – piemēram, nekapitālistiskās sabiedrībās var arī nebūt darba kā atsevišķas, no citām nodalītas dzīves jomas, tāpat kā var trūkt īpaši darbu raksturojoši vārdi.³²

Arī ja darbs tiek nošķirts no citām aktivitātēm, kā tas ir Rietumu sabiedrībās, tā nozīme (pareizāk, nozīmes) nav statiskas – tās mainās līdzī laikā jeb līdz ar būtiskām sociāli institucionālām izmaiņām. Šeit būtu svarīgi piebilst, līdzīgi kā pirms vairāk nekā 30 gadiem uzsvēra norvēģu antropologs Katū Vādels (*Cato Wadel*), ka darba traktējums ne tikai atspoguļo sociālu institūtu transformāciju, bet arī pats darbs spēlē būtisku lomu tādu sabiedrisku institūtu kā, piemēram, ģimene, kopiena, politiskā līdzdalība/demokrātija uzturēšanā, bez kuriem sabiedrība (šeit modernā industriālā sabiedrība) nemaz nevarētu pastāvēt (Wadel 1979). Kritizējot valdošo ekonomisko skatījumu uz darbu, kas neietver neko citu kā tikai ekonomiskas vērtības radīšanu tirgus sektora ietvaros un tādējādi ļauj izdarīt vien ļoti ierobežotus secinājumus, Vādels aicināja stipri vien paplašināt darba izpratni, iekļaujot tajā arī „apslēpto darbu”, kas tiek ieguldīts to daudzo institūtu un vērtību veidošanā un nodrošināšanā, kas nav ekonomiskas un naudā izmērāmas, bet ir absolūti nepieciešamas sociālās dzīves turpināšanai. Darbs Vādela

³² Ne velti franču antropologs Moriss Godeljē (*Maurice Godelier*) 1980. gadā aicināja antropologus, vēsturniekus, lingvistus un tehnologus sadarboties kopējā projektā, pētīt darbu un darba traktējumus dažādos laikos un sabiedrībās (Godelier 1980).

skatījumā bija pirmām kārtām „sociāls fakts”, attiecības ietverošs jēdziens vai, pārfrāzējot, jebkuru sociālu attiecību aktuāls vai potenciāls aspekts (Turpat: 379–382). Kā piemērus Vādels minēja tādas salīdzinājumā ar „īstu darbu” it kā triviālas aktivitātes kā kaimiņu apciemošana, savstarpēja izpaļīdzēšana vai vienkārši bēdu uzklausišana, kas palīdzēja uzturēt vietējās kopienas dzīvi; tāpat viņš piesauca darbam it kā nepiederošu neformālu attiecību veidošanu formālu (darba) organizāciju ietvaros, kā arī „apslēptas” politiska rakstura pūles, kas ikvienam cilvēkam jāpieliek gan profesionālajā darbā, gan arī savā brīvajā laikā, lai kaut kādā mērā līdzdarbotos politikas procesā (Turpat: 375–376).

Piekrītot Vādela ierosinājumam teorētiski definēt darbu daudz plašāk, nevis „ekonomiskas”, bet „sociālas” paradigmas ietvaros, kas ļautu ņemt vērā svarīgo „apslēpto” darbu, kas balsta dzīvi sabiedrībā kopumā, šeit mēs gribētu nolaisties par kādu abstrakcijas līmeni zemāk un pievērsties neredzamam fiziskam darbam, kas daudziem Latvijas lauku cilvēkiem palīdz nodrošināt savu iztiku. Kā jau izklāstīts iepriekšējā nodaļā, šo darbu neļauj saredzēt ideoloģiskais uzsvars uz algotu produktīvu darbu kā pievienotās vērtības radītāju. Redzamības – neredzamības attiecības ir arī nevienlīdzīgas varas attiecības, kurās tie, kuriem nav algota darba, kļūst par morāli mazvērtīgākiem, no strādājošo un ražīgo kopienas ārā krītošiem cilvēkiem. Ekonomiskais darba traktējums šeit savijas ar sabiedrībā vispārpieņemto jeb tā dēvēto parasto ļaužu pieeju (angļu val. *folk concept*) darbam, kas uzsver ienākumus nesošu darbu kā vienu no pilnvērtīgas, pieaugušas personas pazīmēm (Daniels 1987) un priekšnosacījumu cilvēka dalībai morālā (strādājošo) kopienā (Wadel 1979). Vispārpieņemtā darba interpretācija tādējādi stiprina šauri ekonomisko darba definīciju un palīdz vēl stingrāk norobežot redzamības lauku, neatstājot gandrīz nekādu iespēju neredzamajiem „objektiem” tajā ielauzties un kļūt redzamiem. Līdzīgi kā amerikāņu socioloģes Arlīnas Deniēsas (Daniels 1987) aprakstītās sievietes – mājsaimnieces, brīvprātīgā darba veicējas un tā dēvētā emociju darba darītājas (piemēram, stjuartes) – 80. gadu Amerikā, bezdarbnieki, pabalstu saņēmēji un „simtlatnieki” ir izstumti neredzamības laukā, kur viņi strādā, bet tomēr „nestrādā”, jo viņu darbam netiek piešķirta nedz materiāla, nedz simboliska vērtība. Tas, kas šiem cilvēkiem ir piešķirts un mēdz viņus nodalīt no pārējiem publiskajā diskursā, ir „sliņķu un dzērāju” stigma. Tai padziļinātāk pievērsīsimies nākamajās apakšnodaļās, vispirms ieskatoties dažu šādu cilvēku dzīvē.

NEREDZAMAIS DARBS

Almas³³ stāsts

Neliels novads Kurzemē. Alma ir 58 gadus veca sieviete, kura pašlaik strādā par slaucēju vienā no vietējām lielajām piena lopu saimniecībām. Katru rītu pulksten piecos Alma dodas uz fermu, kur viņas un viņas pārinieces (fermas saimnieces) pārziņā ir ap 100 govīm un 20 teļiem. Vasarā pēc slaukšanas govīs tiek laistas ganībās un slauktas atkal trijos pēcpusdienā. Starp slaukšanas reizēm jāsatīra ferma un jāizmazgā piena trauki, jāsabēr govīm barība un jāraugās, lai pa ūdensvadu satek dzeramais ūdens. Ziemā, kad govīs paliek fermā, darba mēdz būt pat vēl vairāk – papildus slaukšanai, barošanai un dzirdināšanai govīm vēl rūpīgāk jātīra tesmeņi un jāmēž kūtsmēsli. Vienreiz nedēļā, kad Almai ir brīvdiena, viņu fermā aizvieto viņas 20 gadus vecā meita Annija. Ne Alma, ne Annija nestrādā legāli – darbā viņas oficiāli pieņemtas nav un tāpēc saņem naudu „uz rokas” jeb „aploksne”. Fermas saimnieki algu maksā regulāri un pienācīgi – Alma mēnesī nopelna ap 170 latu. Saimniecības īpašnieks stāsta, ka visus darbiniekus nodarbina nelegāli, jo, ja maksāšot par viņiem [darbaspēka] nodokļus, tad alga sanāšot daudz mazāka. „Kokam divi gali,” saimnieks saka.

Alma mitinās saimnieku ierādītā mājiņā pavisam netālu no fermas kopā ar kādu saimnieces radnieku. Šāds risinājums rasts, lai Almai nebūtu jāiet uz vairākus kilometrus attālo pagasta centru, kur viņai ir dzīvoklis vienā no padomju laikos celtajām divstāvu mājām. (Tāpat kā daudzi citi vietējie iedzīvotāji, Alma dzīvokli ieguva īpašumā par privatizācijas sertifikātiem 90. gados.) Saimniece esot piedāvājusi dzīvot arī pašu saimnieku mājā, taču Almai esot bijis neērti. Nelielā, vienkāršā mājiņā ir Almas valstība, kur viņa jūtas brīvi. Ievācoties tur uz dzīvi, Alma kārtīgi tīrījusi istabas un berzusi grīdas dēļus, kas bijuši tik sataukoti, ka baltus tā arī nav izdevies noberzt. Almai izdevies iekopt arī nelielu piemājas saimniecību, un tieši tur rit Almas „otrā darba maiņa” pēc atgriešanās no fermas. Alma tad apdara mājas soli (pagatavo ēdienu un iztīra istabas) un dodas strādāt dārzā. Kopā ar saimnieces radnieku Alma izveidojusi prāvu kartupeļu lauku, ko nevarot paspēt

³³ Visu sarunbiedru vārdi šeit un turpmākajās grāmatas nodaļās mainīti, lai nodrošinātu šo cilvēku privātās un saimnieciskās dzīves konfidencialitāti. Šī iemesla dēļ nav minēti arī konkrētu pagastu vārdi, norādot vai nu novadu, vai tikai reģionu, kurā šie cilvēki dzīvo.

vien izravēt. Tur aug gan agrāku, gan vēlāku šķirņu kartupeļi, blakus arī sīpoli, kāposti un zemenes, bet plēves siltumnīcā – tomāti un gurķi. Dārzā izaudzētais, īpaši kartupeļi, noder visu ziemu. Daļu Alma dod arī bērniem, īpaši meitai Annijai ar draugu un trīsgadīgo dēlu Kalvi. Domājot par ģimenes iztiku un saviem parādiem, Alma aizņēmusies naudu un iegādājusies arī bullīti un telīti. Tie mitinās netālajā saimnieces [darba devējas] stallī.³⁴ Saimnieki arī atļaujot turpat sienu sapļaut, papildus Almai jāpērk telēniem milti. Alma gribētu turēt gan govī, gan sivēnmāti, taču nav pārliecināta, vai to spēs veselības problēmu dēļ.

Almai ir smaga smadzeņu kaite (kas cita starpā izpaužas kā reiboņi, spēcīga migrēna un samaņas zaudēšana), kuras dēļ ārsts esot vispār aizliedzis strādāt un pārpulēties. „Nedrīkst jau, neļauj man smagi strādāt. Es pati jūtu, ka es nevaru. Es nemaz nedrīkstu teikt nevienam [ka es strādāju]. Nu, bet kā es iztikšu?” retoriski vaicā Alma. Ar GMI pabalstu, ko Alma saņem kā maznodrošinātā, un bezmaksas medikamentiem un ārstēšanos slimnīcā, ko sniedz maznodrošinātās statuss, tomēr nepietiek, lai segtu visus ārstniecības izdevumus. Almai jāsedz ceļa tēriņi, braukājot uz slimnīcu Liepājā, par dažām galvas pārbaudēm jāmaksā atsevišķi, tāpat par papildu medikamentiem, pretsāpju līdzekļiem un „pieslēgšanu pie sistēmas” slimnīcā. Sāpes esot tādas, ka otram to neizteikt, piebilst Alma. Parādi, kas iepriekšējos gados sakrājušies par zālēm un ārstēšanos, ieņem būtisku vietu Almas tēriņos un ir viens no iemesliem, kādēļ viņa nevar atļauties strādāt mazāk, piemēram, ņemt divas brīvdienas nedēļā fermā. Vēl viens svarīgs maksājums, ko Alma ir jau gandrīz nokārtojusi, ir gadu garumā sakrāties zemes nodokļa parāds par trīs hektāriem zemes, ko Alma mantojusi no mātes kādā citā Kurzemes novadā. Alma ieguva zemi, bet ne māju, kas atrodas uz tās – māja pieder brālim, kura ģimene tajā sen vairs nedzīvo. Ēka ir sliktā stāvoklī, tur pašlaik mitinās Almas trīsdesmit piecus gadus vecais dēls Andis. Alma ir sarūgtināta, ka pati dažādu iemeslu dēļ šo teritoriju nevar sakopt: „Es tur biju sastādījusi plūmītes un ķirsīšus, nu, viss kas ieauga, tāpat i puķu dārziņi, viss tika ravēts. Netik man par to nemaz runāt. Varēja ienākt kā pie cilvēka, biju noravējusies, bet vismaz viss zēla un plauka. Nu tagad [...] tur priekšu aptira tikai.”

Mājās agrāk dzīvoja Almas omamma (mātes māte) – nabadzīgu zemnieku atvase, kas ieprecējās saimniekdēla ģimenē. Alma atminas, kā kopā ar

³⁴ Kā tika novērots lauka darba braucienos 2010.–2012. gadā, Lejaskurzemē kūti mēdz dēvēt par „stalli”.

māti un vēl pieciem brāļiem un māsām bērībā dzīvojuši pirtiņā netālu no omammas mājām. Krāsns tur neesot bijusi, un bērni reizēm pamodušies ieputināti sniegā. Almas tēvs ar ģimeni kopā nav dzīvojis, parādījies vien fragmentāri, vēlāk Almas mātei uzradies draugs.

Alma sākotnēji izmācījās par krāsotāju, agrā jaunībā pāris gadu nodzīvoja Liepājā, tad pārvācās pie mātes uz kādu ciematu toreizējā Liepājas rajonā. Tur arī Alma iepazinās ar savu pirmo vīru. Kādu laiku sekoja vīram, kurš strādāja padomju saimniecībās dažādās Latvijas vietās, abi sabija arī Bauskas rajonā. Bet tad Alma izšķīrās un ar pavisam maziem bērniem (dēliem, kuriem tagad 35 un 33 gadi) atkal pārvācās pie mātes uz nu jau citu ciematu Liepājas rajonā, tagad pagastā, kur Alma dzīvo vēl šobaltdien. Kopš tā laika, saka Alma, viņa bērnus audzināja viena pati.

Tāpat kā māte, arī Alma kļuva par slaucēju un cūkkopi vienā no Liepājas rajona padomju saimniecībām. Darbs Almai padevās. Fermā viņa savulaik bija atbildīga par 20 govīm – pirmpienēm.³⁵ Alma ar gandarijumu atceras, kā spēja tikt galā ar grūto pirmpieņu ieslaukšanu, pieradinot šīs govīs pie slaukšanas aparātiem un slaukšanas procesa kopumā. Alma bija arī pirmrindniece cūku fermā, kur viņai vairākus ceturkšņus pēc kārtas izdevās panākt labāko sivēnu ražu, tā izraisot savu sāncensu greizsirdību. „Žēl jau ir bišķīt par tām fermām,” Alma saka, atskatoties uz „kolhozu laikiem”. „[Tie bija] labi laiki, tiešām. Bija augsti avansi, un bija tāpat savs lopiņš. [...] Govis, zosis, sivēnmāte bija.” Kā daudzi padomju saimniecību darbinieki, arī Alma mazā piemājas saimniecībā privāti turēja dažus lopus un audzēja dārzenus. Tas ļāva viņai apgādāt trīs bērnus. (Almas meita Annija dzimusi otrajā laulībā, kas izira pēc vairāk nekā desmit gadu kopdzīves. Almas otrais vīrs ilgstoši stipri dzēra un beidza dzīvi pakaroties.)

Tomēr Alma toreiz nespēja iekrāt naudu un tikt pie citiem labumiem tikpat veikli kā padomju saimniecības vadība, brigadierī un agronomi: „Bija tie, kas sakrāja tos tūkstošus. Vajadzēja krāt, tikai es jau tā nemāku. [...] No fermas ņēma pienu, kannām veda mājās, nobaroja lopus, nodeva kombinātam. Es to nevarēju. Man gotiņa bija grūsna, es nevarēju paņemt no fermas litru piena pārnest savai meitai. Nu, nevarēju, nemācēju zagt. [...] Es domāju, ka godīgi nopelnīt ir labāk.”

³⁵ Pirmpienes ir govīs, kurām pirmo reizi atnesušies teliņi. Šādas govīs ir grūti pieradināt pie slaukšanas, tās bieži pretojas, kriet gar zemi vai sasper slaukšanas aparātus. Pirmpienes ir „jāieslauc”, līdzīgi kā jāiejāj zirgi.

Iezīmējot vietējo topogrāfiju, Alma min privātmājas, kas tika uzceltas vēlīnājā padomju periodā: „[Priekšnieki] tādas mājas bērniem sabūvēja. Uz kūti nebija jāiet pa zemes virsu, gāja pa apakšu, bija tādas ejas iebūvētas. Vēl tagad laikam [ir]. [...] Tagad jau, protams, [priekšnieku] bērnu bērni tur dzīvo.”

Dažas mājas tā arī palika nepabeigtas. „Kā krievu laiki beidzās, tā beidza būvēt, jo nebija, ko zagt,” nosaka Alma, atkārtoti uzsverot, ka mājas cēla tikai „kungi”, savstarpēji izlīdzoties: „Tikai kungs kungam gādāja, tā bija. Melnais, tas ar savu dakšu [strādāja], par saviem grašiem izdzīvoja. [...] Kura tad slaucēja brauca ar mašīnu? – Neviena. Tikai kungi brauca un mainīja mašīnas, mēs varējām strādāt no rīta līdz vakaram.”

Tomēr Alma ir lepna, ka, neskatoties uz savu, kā pati saka, „nabagdzimtas” izcelsmi un nelabvēlīgajiem ģimenes apstākļiem, kas viņu pavadījuši visu mūžu, ir spējusi izturēt, strādāt un parūpēties par bērniem: „Ne man kāds līdzēja bērņus izdaudzīnāt, ne man kāds pārkāpums ir darbā bijis, ne man kāds ieraksts darba grāmatiņā. Ja būtu kāda dzērāja [...] Nu, kādreiz jau atlaida tādas, sauca uz sapulcēm. Nekur nekas nav, tikai pateicības. Dzērājs to nepanāk.”

Tai pašā laikā Alma atzīst, ka agrāk mēdza iedzert. Problēmas ar alkohola lietošanu bijušas arī Almas mammai. Viņa gāja bojā dēļ traumas, ko guva dzērumā izraisītā smagās mašīnas avārijā (alkohola reibumā bija gan šoferis, gan Almas mamma). No Almas teiktā var nojaust, ka viņa būtu gribējusi, lai dzeršana ģimenē un paziņu lokā nebūtu tā ietekmējusi viņas dzīvi – gan pašas veselību, gan bērnu likteņus. Alma atzīst, ka arī abi viņas dēli, kuriem esot zelta rokas un kuri strādājot dažādus sezonālus un gabaldarbus, dzerot. Meita Annija gan ar alkohola lietošanu neaizraujas. Viņa dzīvo kopā ar draugu un audzina trīsgadīgo dēlenu un papildus neformālajam darbam fermā kādu laiku strādāja arī pagasta „simtlatnieku” programmā. Annijai ir astoņu klašu izglītība, viņa plāno tuvējā vakarskolā pabeigt 9. klasi, jo esot dzirdējusi, ka cilvēkiem bez pamatskolas izglītības varētu būt problēmas ar pabalstu saņemšanu.

Palīdzēšana meitai un mazdēliņam, kuru ģimenē, pēc Almas teiktā, nesot saskaņas un pienācīgas iztikšanas, ir viena no Almas galvenajām rūpēm līdz ar pašas veselības problēmām un parādiem. Varētu teikt, ka Alma savā ziņā turpina darīt to pašu, ko jaunības gados: strādāt „dažādās frontēs” un rūpēties par nu jau pieaugušajiem bērniem. Bagātību Alma negribot, bet viņa vēlētos mierīgāku dzīvi bez uztraukumiem un smaga darba. Almas

dzīves apstākļu vērtējumā jaušama zināma iepriekšnolemība: „Nu, viss jau salicies, no sākta gala viss tā. Jau tas viss [dzīve] ir pilns ar to [grūtībām]. [...] to jau tu nevari vairs izbeigt.”

Un tomēr Alma ir noskaņota tikt vaļā no parādiem un „atsperties”. Kā var noprast, viņa turpinās gan strādāt, gan „kustēt” – tā Alma apzīmē darbošanos ārpus un papildus nelegāli algotajam darbam fermā. Lai arī savu laiku cītīga lasītāja, sēdēt ar avīzi pie televizora Alma isti nespējot.

Almas stāstā atklājas darba pilna dzīve daudzu gadu garumā. Arī pašlaik Alma turpina strādāt, lai gan oficiāli nestrādā un kā bezdarbiece saņem GMI pabalstu. Varētu teikt, ka Alma veic divējādu neredzamu darbu. Pirmkārt, viņa strādā nelegāli, saņemot naudu „aploksnē”. Valsts uzskaites sistēmā šis darbs nav reģistrēts,³⁶ lai gan, pat piedaloties ēnu ekonomikā, Alma ar savu darbu palīdz vairot pievienoto vērtību – viņa ražo pienu, kas tiek pārstrādāts piena produktos un realizēts tirgū. Nelegālā alga kopā ar GMI pabalstu Almai palīdz segt ārstēšanās izdevumus, ko viņa nevarētu izdarīt ar pabalstu vien. Otrs Almas darbs, kas atšķirībā no darba fermā nav apmaksāts, ir vēl neredzamāks. Tas ir darbs mājās un lielajā piemājas dārzā, kas Almai ļauj nodrošināt lielu daļu dzīvei nepieciešamās pārtikas un apgādāt ar šo pārtiku arī savu pieaugušo meitu un mazbērnu.

Pavirši palūkojoties uz Almu, viņa varētu šķist savas iepriekšējās kaitīgās dzīves un, iespējams, nepareizu izvēļu upuris, kura tagad cieš no veselības problēmām un dzīvo uz valsts rēķina. Tomēr, ieskatoties vērīgāk, Alma atklājas kā smaga darba darītāja, kura spējusi rast veidu, kā dzīvot no sākta gala nelabvēlīgos un ne vienmēr no pašas atkarīgos apstākļos.

Ar līdzīgām grūtībām, šķiet, labi tiek galā arī Viļņa un Ritmas ģimene Latgalē.

Viļņa un Ritmas stāsts

Rēzeknes novads, Latgale. Ar Vilni (29 gadus vecs), Ritmu (25 gadus veca) un viņu bērniem – trīs gadus veco Vari un desmit mēnešus veco Mūdīti pirmoreiz satiekamies pagasta centra stadionā, uz kuriem viņi atnākuši

³⁶ Nodarbinātības valsts aģentūras reģistrā Alma ir bezdarbiece, kas ļāvis iegūt arī maznodrošinātās statusu savā pagastā un saņemt GMI pabalstu. Savukārt saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes definīciju Alma tomēr ir nodarbināta (sk. 31. zemsvītras piezīmi).

pastaigā. Vilnis tikko kā beidzis dienas darbu pagasta „simtlatnieku” programmā, kuras ietvaros viņam uzticēta šī paša stadiona sakopšana. Ritma neestrādā, jo viņai ir smaga slimība – epilepsija. Lēkmes pēdējā laikā ilgst līdz pat divām nedēļām, kad Ritmai jāuzturas slimnīcā Rīgā vai Daugavpilī. Ar nopietnu kaiti sirgst arī mazais Varis – viņam viena no plaušām ir neatīstīta, līdz ar to iestājusies smaga astmas stadija. Agrāk zēnam bijis jādēsā līdzī skābekļa baloniņš, tagad lietojot aparātu. Arī Varim ik pa laikam nākas ārstēties Rēzeknes vai Daugavpils slimnīcā.

Sievas un dēla veselības kaišu dēļ Vilnis nevar strādāt pastāvīgu darbu Rēzeknē vai kaut kur citur tālu no dzīvesvietas, jo viņam jābūt gatavam skriet pie tuviniekiem, kad vien rodas kāda iepriekš neparedzama vajadzība. Visai ģimenei pārvākties uz pilsētu neatmaksātos. Pirms pieciem gadiem Vilnis un Ritma jau mēģinājuši dzīvot Rēzeknē, bet sadzīves tēriņi tur bijuši daudz lielāki, un viņi iekūlušies parādos. Vilnis vispirms atlaists no kasiera darba veikalā „Rimi”, pēc tam viņu palūguši aiziet no apsarga darba, kurā viņš pieņemts neformāli. Darba devēju dotais solījums samaksāt, kad Vilnis nodošot apsarga formu, tā arī neesot izpildīts.

Balstoties uz pieredzi, kas gūta Rēzeknē, kā arī ārstējoties Rīgā, ne Vilnis, ne Ritma pilsētā negribētu dzīvot. „Tur ir garlaicīgi, tur nav ko darīt, nu, varbūt vakarā var kādu ķebli sataisīt, un viss,” saka Vilnis.

Vilnim darba pietiek tepat pagastā. „Simtlatniekos” atlicis strādāt vēl divus mēnešus (no kopumā sešiem mēnešiem), taču Vilnis kā vienmēr piepelnās, veicot arī dažādus gabaldarbus – pļauj, zāģē malku, rok kartupeļus utt. Vilnis ir pieprasīts strādnieks, kuram jau ilgāku laiku ir vieni un tie paši darba devēji. Darba pietiekot gan pavasarī, gan vasarā, gan rudenī, vienīgi ziemas esot tādas tukšākas. Mežu cirst gan viņš neejot, jo meža īpašnieks (vietējais lauksaimnieks) maksājot tikai septiņus latus par dienu, kas esot par maz tādām grūtām darbam. Par malkas ciršanu Vilnim maksājot piecus – sešus latus par dienu. Vēl Vilnis palīdz savam draugam – kompanjonam (kura galvenā nodarbošanās ir benzīna un dažādu preču vešana no Krievijas) ierīkot gateri bijušajā cūku fermā. Kad tas būs gatavs, Vilnis strādās arī tur, bet citus darbiniekus gan esot grūti atrast. Cilvēki negribot strādāt un sakot, ka par maz maksā. (Pie labas izstrādes mēnesī gaterī varot nopelnīt ap 150–250 latu.)

Vilnis kopā ar Ritmu daudz dara arī savā nelielajā mājā, ko viņiem apmaiņā pret kārtības uzturēšanu atvēlējusi kāda pagasta iedzīvotāja, kas pati jau

ilgstoši dzīvo Rīgā. Īpaši daudz abi dara trijos piemājas dārzos. Tur Vilnis un Ritma izaudzē lielu daļu no uzturā nepieciešamā – kartupeļus (tie vien aizņem 1500 m²), saknes, gurķus un tomātus (lecektis). Kāds cieminieks palīdzot viņiem uzart dārzu zemi. Ziemai viņi sagatavo arī salātus, ievārījumu un kompotus, kurus tur pagrabā. Kā var spriest pēc ciemošanās Viļņa un Ritmas sētā, šī gada sagataves darbi jau gandrīz pabeigti – šķūnī gulst glīti sakrāmēta malka, pagrabā novietots liels kartupeļu un ābolu klāsts, salātu konservi un kompota burkas.

No pārtikas produktiem Vilnis un Ritma par naudu pērk pamatā tikai krējumu, mazliet piena (Varim) un eļļu. Viļņa un Ritmas naudas ienākumus veido Viļņa „simtlatnieka” alga un samaksa par gabaldarbiem, kā arī Ritmas un Vara invaliditātes pabalsti. Gandrīz visas zāles Ritmai pieņākas par velti, jāpērk esot tikai vienas – viena paciņa maksājot septiņus latus.

Vilnis reizēm aizdod naudu arī savam brālim, kurš to izmanto alkohola iegādei. Pēc GMI pabalsta saņemšanas brālis parasti parādu atdodot. Kādu laiku viņš strādājis „simtlatniekos”, taču pēcāk no programmas izslēgts.³⁷ Viļņa brālis dzerot, par spīti tam, ka paša tēvs nomiris viņa rokās no dzeršanas, un par spīti paša veselības problēmām. Līdzekļus vietējās lētās kandžas pirkšanai brālis dabū, arī piestrādājot pie kādas vietējās saimnieces, kura par mazu samaksu mēdzot algot šādus palīgus.

Arī Vilnis agrāk daudz dzēra kopā ar brāli. Puiši sāka dzert kopā ar vecākiem – Vilnis tad gāja pamatskolas pēdējā klasē – un, kā sāka, tā dzēra arvien trakāk. Dzeršanas apjomi samazinājās, kad Vilnis aizbrauca mācīties uz tehnikumu citā novadā, bet tad viņam pievienojās brālis, un abi dzēra vēl vairāk. Vilni izglāba armija – tur viņš pavadīja gadu, nedrīkstot dzert ne piles, jo bija jāapsargā munīcijas noliktava. Kopš tā laika Vilnis vairs nedzer, ja nu pa kādai glāzei svētkos.

Svētki Viļņa un Ritmas ģimenē ir lielā cieņā – jaunie vecāki nelaiž garām pagastā rīkotos saviesīgos pasākumus un regulāri rīko svētkus arī mājās. Ģimenē svin vārda un dzimšanas dienas, arī Ziemassvētkus, Lieldienas un

---

³⁷ „Simtlatnieki”, kuri kavē darbu dzeršanas dēļ, Rēzeknes novadā tiek brīdināti, lūgti atrādāt nokavēto laiku, bet pēc sistemātiskas neierašanās darbā un nesadarbošanās ar pagasta pārstāvjiem – no programmas izslēgti. Šie cilvēki zaudē arī bezdarbnieka statusu un iespēju saņemt GMI pabalstu. Bezdarbnieka statusu Nodarbinātības valsts aģentūrā iespējams atjaunot trīs mēnešus pēc tā zaudēšanas.

Jāņus. Tad tiekot klāts bagātīgs galds, uz kura neiztrūkstoši ir rasols un olu salāti (ar sieru), un tiek izmēģinātas arī citas gardumu receptes, piemēram, burkānu kūka ar valriekstiem.

Par spīti ģimenes veselības problēmām un nelielajai rocībai, Vilnis un Ritma, šķiet, ir spara pilni; savu dzīves situāciju viņi vērtē pragmatiski un rezumē, ka „jādzīvo ar to, kas ir”. Tāpat kā Alma, arī Vilnis un Ritma varētu tikt uzlūkoti kā cilvēki, kuriem nav veicies un kuri nu ir valsts gādībā gan kā pabalstu saņēmēji, gan kā „simtlatnieku” programmas dalībnieki. Tomēr šāds skats nav pilnīgs, jo aizklāj Viļņa un Ritmas aktīvo pozīciju un enerģisko attieksmi pret dzīvi un neļauj saredzēt visai lielo darba apjomu, kas tiek veikts ārpus oficiāli garantētās „simtlatnieku” programmas. Tāpat kā Alma, arī Vilnis un Ritma papildus iesaistās divu veidu darbā: viens ietver gaudā vai naudā (neievērojot nodokļu saistības) apmaksātus gabaldarbus, ko Vilnis padara pašiztikas vai tirgum ražojošās saimniecībās, tādējādi, iespējams, daļēji piedaloties tirgus ekonomikas procesos. Otrs ir Viļņa un Ritmas nepārtrauktās pūles savas saimniecības (mājas un dārza) uzturēšanā, kas ļauj viņiem turpināt kaut cik stabilu un iztikušu ģimenes dzīvi. Šis redzami – neredzamais darbs ir tikpat nozīmīgs, ja ne vēl nozīmīgāks par darbu, ka nes naudu, jo tas veido un uztur māju un ģimenes drošības un turpinātības sajūtu, par spīti nenoliedzamajām grūtībām, ar kurām Vilnim un Ritmai nākas diendienā saskarties.

Taču tagad pievērsīsimies vēl vienai parādībai, kas iezīmējas gan Almas, gan Viļņa un Ritmas, gan citu lauku iedzīvotāju stāstos un veido sociālo fonu daudzos lauku pagastos, proti – alkoholismam un tā saistībai ar darbu un bezdarbu.

DZĒRĀJI, LODERI UN „SIMTLATNIEKU” PROGRAMMA KĀ DARBA GARANTS

Apgalvojums, ka laukos ir daudz bezdarbnieku un tai pašā laikā paradoksālā kārtā trūkst pieņemamu darbinieku, kļuvis gluži vai par ābece patiesību. Strikts, biežāk noraidošs vai nosodošs, retāk – pieņemošs vai samierniecisks viedoklis par *loderiem* un dzērājiem ir gan lauksaimniekiem un citiem uzņēmējiem, gan pagastu pārvalžu darbiniekiem, gan pilsētniekiem, kuriem laukos pieder zemes īpašumi, gan dažādu līmeņu politiķiem. Atzīstot, ka darbu/bezdarbu laukos nav iespējams skatīt

atrauti no alkoholisma,³⁸ šeit mēģināsim aplūkot abus šos mijiedarbē esošos faktorus plašākā sociālvēsturiskā kontekstā. Proti, lūkosim precizēt apgalvojumu, ka „daudzi dzer un nestrādā”, pievērsoties pašiem „dzerošajiem un nestrādājošajiem” un tam, kā viņi dzīvo un strādā vai nestrādā pašreizējos apstākļos.

Šai grupā ietilpst agrākie sovhozu strādnieki un rūpnīcu vai citu industriālu uzņēmumu darbinieki. Lai arī precīza statistika nav pieejama, padomju laikus piedzīvojušo laucinieku izteikumi ļauj secināt, ka daļai šo cilvēku, piemēram, tagadējiem bezdarbniekiem vīriešiem pirmspensijas vecumā, dzeršanas problēmas bijušas jau padomju periodā un ka alkohola lietošanas paradumos kopumā vērojama zināma pēctecība.

Kā uzsver iepriekšminētā Kurzemes novada sociālā dienesta vadītāja:

Mēs jau ne šodien sākam dzīvot. Tas viss jau mums ir sācies no padomju varas sākuma, jau no kolhoza. Tie cilvēki, mēs taču viņus zinām, viņi jau tad visi bija mazdrusciņ atkarīgi. Tikai tolaik – vai cilvēks bija skaidrā vai piedzēries, viņi visi strādāja. Nu, nav svarīgi, kādi viņi bija, viņi varēja tā to dzīvi dzīvot. Tagad jau tā tas vairs nav iespējams. Pirmkārt, darba ir maz, otrkārt, kurš tev dzērāju turēs. Nav vairs tie laiki. Viņi gan drusciņ mēģina [strādāt un izdzīvot].

Sociālās darbinieces vārdus apstiprina arī kāds cits no šī paša novada pagasta pārvaldes darbiniekiem, kurš savulaik strādājis vietējā kolhozā par mehāniķi:

---

³⁸ Projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes...” lauka pētījumos 2010.–2012. gadā gūtie kvalitatīvie dati apstiprina tendences, ko uzrādījuši jau agrāki pētījumi. Piemēram, 2006. gadā veiktajos „Reģionālajos pētījumos par bezdarbnieku sociālpsiholoģisko portretu” konstatēts, ka caurmērā Latvijā gandrīz katram ceturtajam bezdarbniekam ir vidējs vai augsts alkohola atkarības risks un katram septītajam – vidējs vai augsts narkotisko vielu atkarības risks. Pētījumā norādīts, atkarības risks asāk izpaužas starp bezdarbniekiem vīriešiem (kopumā atkarības riska grupā ir 38% vīriešu un 15% sievietes) un īpaši starp vīriešiem 55–64 gadu vecumā (riskā grupā ietilpst ap 70% šī vecuma vīriešu), kā arī 44–55 gadu vecumā (vairāk par 50%). Atkarības risks ir pietiekami nozīmīgs arī starp vīriešiem līdz 44 gadu vecumam – 22%. Pētījumā tāpat secināts, ka atkarības risks ir cieši saistīts ar bezdarbnieku profesionālo statusu. Riskam pakļauta vairāk nekā puse no bezdarbniekiem vīriešiem, kam nav sertificētas profesijas ar pēdējo piecu gadu laikā iegūtu kvalifikāciju vai pieredzi, un gandrīz puse no tiem, kas neplāno strādāt tuvākajā laikā (Hazans 2006: 60–64).

Viena liela daļa, protams, no kolhozā strādājošiem, nu, ja viņus priekšnieks neurdīs un nepārbaudīs visu laiku, tad viņi kaut kur nolidīs, neko nedarīs vai aizies, sameklēs pudeli, darba laikā elementāri piedzersies un tā. [...] Tas, kas toreiz negribēja strādāt, muka krūmos, tas tagad sēž mājās, guļ un dzer aliņu, kamēr viņam ir nauda. Kad viņam naudas nav, viņš iet pēc sociālā pabalsta, un viņam nevar to nedot šobrīd.

Arī Rēzeknes novada ļaudis dalās līdzīgā pieredzē. Viens no tagadējiem novada lauksaimniekiem uzsver: „Ne jau visi sovhoza laikos strādāja. Bija tādi arī, kas tik vazājās pa tām darbnīcām. Jā, es pats atceros. Pats tur strādāju.”

Šādus strādāt negribētājus brigadieriem bija „jāgana” un jādzen darbos. Agrākā veterinārārste Lauma šo procesu raksturo šādi:

Tad, kad bija sovhozi, kolhozi, uz *pečkām* sēdēja cilvēki, un agronomi gāja [mudināja]: nu, lūdzu, ej uz darbu, nu, lūdzu, ej, tur bietes jāravē, fermā mēsli jātīra. Tagad neviens neiet un nesaka: nu, lūdzu, ej uz darbu.

Savukārt Vitolds, bijušais kolhoza mehanizators, tagad mazas piena lopu saimniecības īpašnieks, rezumē:

Vienkārši, kad bija sovhozi, kolhozi, visi bija pieraduši, ka ir nodrošinātas darba vietas. Negribi šeit strādāt, ej uz Rēzekni vai brauc vienalga kur. [...] Tu varēji darbu atrast pēc savas specialitātes. Tas bija garantēts. Un pamēģini sovhoza laikos neiziet darbā. Tevi iecirkņa pilnvarotais savāks aiz krāgas un aizvedīs uz darbu. [...] Tu brauc uz darbu, strādā, saņem algu. Varbūt pie tā jau bija pieraduši, tādēļ tagad grūtāk. [...] [Tagad] vajag pašiem domāt [par] visu.

Masveida darbavietu zudums un līdz ar to stabila ienākumu trūkums un kopējā dzīves neparedzamība un nestabilitāte, ko izraisīja krasās sociālās pārmaiņas 90. gadu sākumā, mudināja daudzus sākt vai arī turpināt rast mīrierinājumu dzeršanā. Alkohola patēriņš Latvijā bija būtiski audzis jau kopš 60. gadiem, 80. gadu sākumā sasniedzot 11 l absolūtā alkohola patēriņa uz cilvēku gadā (Leifman, Henrichson 2000; Trapenciēre et al. 2000). Pēc dažādu avotu ziņām, 90. gados alkohola patēriņa līmenis saglabājās 5–10 l apjomā uz cilvēku (sk., piemēram, Narkoloģijas centrs 2000; Tisenkopfs 1999). Vairāki pētnieki gan apgalvojuši, ka reālais alkohola patēriņš bija ievērojami lielāks nekā statistiskais rādītājs: piemēram, 1993. gadā tas pārsniedza oficiāli uzrādītos 6,4 l vairāk nekā trīs reizes, sasniedzot

20 latzīmi (Strazdiņš et al. 1995: 32; sk. arī Muižnieks 1996 attiecībā uz 1995. gada datiem). Savukārt alkohola lietošanas izraisīta mirstība pieauga no 3,1 nāves gadījuma uz 100 000 iedzīvotāju 1981. gadā līdz 10,1 gadījumam 1993. gadā, sasniedzot rekordlīmeni – 16,5 gadījumus – 1994. gadā (Vasaraudze 1996). Saskaņā ar Narkoloģijas centra datiem 1999. gadā alkoholisma izraisītās mirstības līmenis bija 9,6 gadījumi uz 100 000 iedzīvotāju, bet aknu cirozes izraisīto nāves gadījumu skaits sasniedza 13,1 (Narkoloģijas centrs 2000: 12).

Arī Rēzeknes novadā cilvēku reakcija uz nelabvēlīgajām sociālajām pārmaiņām bieži vien izpaudās kā intensīva alkohola lietošana, sevišķi vīriešu vidū. Kā atzīmē viena no novada sociālā dienesta vadošajām darbiniecēm, 90. gadu sākumā bija „pietiekoši daudz” tādu vīriešu, kuri zaudēja darbu un vairs nespēja apgādāt ģimeni, īpaši, ja viņi dzīvoja vairāku kilometru attālumā no Rēzeknes. „Liela daļa vīriešu problēmas risināja ar dzeršanu,” viņa norāda. Viņa arī piebilst, ka „tauta šeit dzeršanu neuzskata par slimību”. Situācijā, kad ir maz iespēju dabūt algotu darbu, dzerošo cilvēku noskaņojumu un attieksmi, pēc sociālās darbinieces domām, varētu raksturot kā: „Nu, ko tad es [citu] varu?”

Tikmēr Vitolds skaidro, ka daudzi ilggadēji kolhozu darbinieki sāka dzert, jo nevarēja pārdzīvot rūpīgi krātā un uzturētā kolektīvā īpašuma izsaimniekošanu:

Bija tak tādi priekšsēdētāji sovhoza, mehāniķi, inženieri [...] viņi to visu kolhozā bija vilkuši. Viņiem [bija svarīgi] to rubli nopelnīt un ieguldīt atkal, lai tas kolhozs bagātāks. Vai viņš bija tur par inženieri vai mehāniķi, viņš to tehniku tur sargāja un skatījās, kā atnāca tas traktors vai automašīna jauna no rūpnīcas. Un šeit, kad sāka visu to pa labi, pa kreisi [...] visu tā vienkārši sāka laist pa burbuli [...] nevis privatizēt, vienkārši sāka izzagt to visu, lauzt visu. Bija daudzi, kas neizturēja to. Tie, kam nervi švakāki, lida pat cilpā iekšā vai vienkārši nodzērās.

Savukārt Lauma uzsver, ka dzeršana kopumā pastiprinājās tāpēc, ka pēkšņi bija zudusi drošība un stabilitāte jeb, Laumas vārdiem runājot, „cerība uz nākotni”:

Nu, nevar cilvēki pārkārtoties no tās pieredzes, kas tad [padomju laikos] ir bijusi. Visa tā ikdienu – tu rītā gāji, tu zināji. Te tu nezini to rītdienu. Un cilvēks viņš [...] nu tā ir izeja viņam. Izdzer gramu, kā saka puiši, un vieglāk paliek.

Irēna, sīksaimniece un viena no tām pagasta sievietēm, kuru vīri pašlaik stipri dzer, piebilst, ka alkoholisms skāra ne tikai vīriešus:

Agrāk visiem bija jāstrādā. [...] Viņus [strādniekus] kontrolēja, viņus turēja rokās. Bet tagad, kā palaida viņus, tā kā aitu bars. Kurš uz kuru pusi aizgājis [...] Tāpat sievietes arī daudzas taču nodzēras. [...] Manas kursa biedrenes divas jau nomira. Arī dzēra. [...] Tas ir atkarīgs no cilvēka. [No tā], cik viņam ir stipra griba.

Stāstot par savu vīru, Irēna bilst, ka viņam esot piedāvāts tālbraucēja šoferu darbs. Bet: „Viņš nevar. Viņš tikko tiek pie pirmās naudas, viņam tā ir jānodzēr. Kā viņa jānodzēr, tā viņam trīs dienas aiziet. Nu, a kas tevi gaidīs darbā?”

Kā redzams, daļa no bijušajiem kolhozu un rūpnīcu strādniekiem dažādu apstākļu – ne tikai personīgu raksturiezīmju, bet arī no viņiem neatkarīgu, plašāku strukturālu nosacījumu dēļ nav varējuši pilnībā piemēroties jaunajai dzīvei brīvā tirgus ietvaros, kur algots darbs nav garantēts, bet gan ir izcīnāms, pierādot savas prasmes un spēju strādāt. Marksa vārdiem runājot, šie cilvēki nespēj vai arī atsakās pārdot savu darbu kā preci.

Šādā situācijā „simtlatnieku” programmas,³⁹ kas tika ieviestas ar mērķi mazināt nesenās finanšu krīzes sociālās sekas un ietekmi uz darba tirgu, kalpo kā sava veida aizstājējs agrāk nodrošinātajam, nemainīgi stabilajam darbam kolhoza sistēmā. Tāpat kā padomju saimniecība, „simtlatnieku” programma garantē darbu un ienākumus, un, tāpat kā padomju saimniecībā, „simtlatnieku” programmā pats darba process un tajā padarītais var nebūt svarīgs pašam darītājam. Darbs nereti tiek darīts, nesteidzoties un īpaši neraizējoties par tā kvalitāti. Tomēr lauka pētījumos novērotais arī liecina, ka daļa „simtlatnieku” darbu veic godprātīgi, rūpējoties par darba iznākumu. Galvenā atšķirība starp darbu kolhozā un darbu „simtlatnieku”

³⁹ Šeit ir runa par diviem Eiropas Sociālā fonda līdzfinansētiem pasākumiem: 1) projektu „Darba praktizēšanas pasākumu nodrošināšana pašvaldībās darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai”, kas ilga no 2009. gada septembra līdz 2011. gada decembrim un kura ietvaros reģistrētie bezdarbnieki varēja iesaistīties sabiedrībai noderīgos mazkvalificētos un fiziskos darbos pašvaldībās, par to sākotnēji saņemot 100 Ls, bet no 2011. gada jūlija – 80 Ls stipendiju; 2) no 2012. gada janvāra spēkā esošo projektu „Algotie pagaidu sabiedriskie darbi”, kura ietvaros reģistrēti bezdarbnieki var iesaistīties tādos pašos sabiedrībai noderīgos darbos uz laiku līdz 4 mēnešiem, par to saņemot 100 Ls stipendiju un 10 Ls iemaksu bezdarbnieka pensijas apdrošināšanai.

programmā ir tā, ka pēdējā atalgojums nav atkarīgs ne no tā, cik *labi* darbs paveikts, ne arī no tā, cik *daudz* ir paveikts. Kā pārliecināsimies nedaudz vēlāk, tieši saiknes trūkums starp atalgojumu un darba kvalitāti un ražīgumu ir tas, kas mazina „simtlatnieku” motivāciju strādāt, padarot programmu pazīstamu un pievilcīgu pēc formas (t.i., līdzīgu kolhoza modelim), bet ne pēc satura.

„Simtlatnieku” programmas kopumā tiek vērtētas ļoti neviennozīmīgi gan pašu īstenotāju (pašvaldības darbinieku), gan vietējo, pastāvīgi nodarbināto un citus nodarbindošo iedzīvotāju starpā. Daži darbu vadītāji noliedz programmas lietderību, saucot to par „pilnīgu naudas izmešanu”, kamēr citi atzinīgi vērtē iespēju „iekustināt” bezdarbniekus un ar viņu palīdzību veikt dažādus sakopšanas darbus pagastos. Vietējie darba devēji (pārsvārā lauksaimnieki) pauž viedokli, ka „simtlatnieku” programma vēl vairāk samaitājusi nestrādājošos un atradinājusi tos gan no paša darba, gan no darba meklēšanas. Piemēram, kāda Rēzeknes novadā sastapta zemiece „simtlatnieku programmu” nodēvēja par „atbalstu dzērājiem tālākai dzeršanai”. Tai pašā laikā viņa atzina, ka dažiem „simtlatniekiem” – tādiem kā bijusi pagasta pastniece, kura programmas ietvaros strādā par apkopēju, – nopelnītie 100 lati ir būtisks atspaidis, kas palīdz izdzīvot. Apkopēja „simtlatnieces” stipendiju par pudeli neizsviežot un papildus turot arī gotiņu un kopjot dārzu.

Taču vēl būtiskāk par dažādu „simtlatnieku” programmā neiesaistīto iedzīvotāju viedokļi – kas pieder pie iepriekš iztirzātā neredzēšanas un stigmatizācijas procesa – apzināšanu ir mēģināt izprast pašu „simtlatnieku” domas par savu dzīvi un darbu. Tāpēc pievērsīsimies vēl pāris „simtlatnieku” programmas dalībniekiem divos dažādos Rēzeknes novada pagastos.

Piecdesmit divus gadus vecā Vanda „simtlatniekos” sāka strādāt pēc tam, kad darbu programmā pabeidza vīrs Leonīds (vairāki ģimenes locekļi vienlaicīgi programmā strādāt nedrīkst). Agrāk, padomju laikos, Vanda strādāja „Rēzeknes Dzirnāviekā”, bet pēc tam ciema bērnudārzā. Šo darbu Vanda zaudēja līdz ar aiziešanu bērna kopšanas atvaļinājumā 1997. gadā. Tad Vanda reģistrējās darba biržā un kopš tā laika ir aktīvi meklējusi darbu un strādājusi, kad vien radusies izdevība. Četrus gadus Vanda pēc privātas vienošanās apkopa vecu sievieti – pensionāri. Kad sieviņa aizgāja aizsaulē, Vanda atkal palika bez darba.

Bez algota darba pašlaik ir arī Vandas vīrs Leonīds. Padomju laikos viņš strādāja sovhozā par traktoristu, bet pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ilgus gadus bija nodarbināts vietējā mežniecībā. Kad pirms dažiem gadiem mežniecību likvidēja, Leonīdam nācās meklēt citu pastāvīgu nodarbi, ko tā arī nav izdevies atrast. Kādu laiku viņš strādāja brigādē Jelgavā, rokot akas. Pēc atgriešanās Leonīds iesaistījās „simtlatnieku” programmā, bet pašlaik viņš saņem GMI pabalstu, kas darbspējīgiem Rēzeknes novada iedzīvotājiem saskaņā ar nesenajiem Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma grozījumiem⁴⁰ tiek sniegts apmaiņā pret 12 stundu darbu nedēļā pašvaldības teritorijā.

Vandas un Leonīda ģimenē ir četri bērni, no kuriem mājās dzīvo trīs. Vecākajai meitai no Vandas pirmās laulības ir 29 gadi – viņa ar draugu pašlaik dzīvo un strādā Anglijā; vidējai meitai ir 20 gadi, viņa mācās profesionāli tehniskajā skolā par pavāru; 18 gadus vecais dēls ir vidusskolnieks, bet jaunākā meita mācās 7. klasē.

Pa ziemu ģimene mitinās dzīvoklī, bet nedēļas nogalēs un vasarās dzīvo pie Leonīda mātes lauku mājās. Leonīdam un Vandai ir 2 ha zemes, kur viņi audzē kviešus (vistām), kartupeļus un citas saknes. Par zemes apstrādāšanu Leonīds un Vanda maksā vietējiem zemniekiem, kuriem ir traktori un kombaini. Kad naudas nav, tehnikas īpašnieki izlīdzot uz parāda. Bez vistām ģimenes saimniecībā ir arī truši. Pienu ģimene dabū no Leonīda māsas, kura tur govī. Leonīds un Vanda vasarās palīdz govij sagādāt sienu. Vanda stāsta, ka ģimenei lieti noder arī pārtikas pakas, ko izdala Sociālais dienests sadarbībā ar Lauku atbalsta dienestu un labdarības organizācijām. No pamatproduktiem veikalā Vanda galvenokārt pērk maizi un gaļu vai gaļas produktus.

Tikko rodas izdevība, ģimene veic dažādus gabaldarbus. Iepriekšējā vasarā trīs bērni devās peļņā uz kaimiņu pagastu lasīt ogas, bet rudenī visa ģimene raka kartupeļus vienā no sava pagasta saimniecībām. Tā kā pašiem ir

⁴⁰ Grozījumi Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā cita starpā nosaka, ka pašvaldību sociālie dienesti ir tiesīgi darbspējīgos klientus, kuri saņem sociālo palīdzību vismaz trīs mēnešus pēc kārtas, iesaistīt 1) darba un sociālo prasmju saglabāšanas, atjaunošanas un apgūšanas pasākumos (līdz divpadsmit stundām nedēļā, sadalot tās pa vairākām nedēļas dienām), kas rada labumu sabiedrībai un neaizvieto pašvaldības funkciju veicējus; 2) darbos pašvaldības teritorijā, slēdzot darba līgumu uz noteiktu laiku ar darbspējīgo klientu (15.12.2011. likums „Grozījumi Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā”, pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=241847>).

kartupeļu lauks, atlīdzību Vanda un Leonīds saņēma naudā, nevis graudā. Dažreiz naudu Vandai iedod arī viņas māte – pensionāre, kura dzīvo lauku mājās turpat pagastā.

Ģimenes darba izredzes ārpus „simtlatnieku” programmas Vanda vērtē kā ļoti zemas. Vīrs varētu iet meža darbos, ja vien viņam nesāpētu mugura. Braukt strādāt citur Leonīdam īsti neatmaksājas, jo jāsedz gan ceļa, gan dzīvošanas izdevumi, jāņem līdzī pārtika – un tādējādi sanāk lielu daļu nopelnītā tūlīt iztērēt. „Labāk, lai ir pie viena katla,” Vanda nosaka. Pati par prombraukšanu nedomājot, jo negribot atstāt bērņus, turklāt esot pieradusi pie sava pagasta. „Kad esi pieradis pie savas vietas, kur tu vari tālāk iet. [..] Būtu jaunāka, varbūt arī brauktu uz ārzemēm,” Vanda smaidot piebilst.

Par iespēju strādāt „simtlatnieku” programmā Vanda ir ļoti priecīga. Tas esot ļoti labs projekts cilvēkiem – esot liela starpība, vai cilvēkam nav ne santīma vai ir 100 lati. „Tā nu dzīvo uz tiem 100 latiem, nu, ja nebūs to 100 latu, tad nezinu, kā mēs [dzīvosim]. Mums jau laukos ļoti labi, ka ir tā naudiņa,” Vanda teic. Uz jautājumu par summu, ko viņai vajadzētu iztikai mēnesī, Vanda atbild, ka pietiktu ar 150 latiem. Kad Vandai beigsies pašreizējais četru mēnešu darba posms, viņa atkal stāsies rindā uz vietu programmā. Ņemot vērā rindā stāvētāju skaitu (ap 80), Vanda var cerēt, ka „simtlatniekos” viņa atkal varēs strādāt pēc astoņiem mēnešiem.

Vaicāta, vai „simtlatnieku” darbam ir jēga, Vanda atbild, ka pagasts palicis tīrāks. „Simtlatnieku” programmas ietvaros Vanda ziemā tīrījusi gājēju celiņus pagasta centrā, vasarā ravējusi, arī slaucījusi skolas teritoriju un kopā ar citiem programmas dalībniekiem kopusi kapus. Vietējā sociālā darbiniece piebalso, ka pagasts „simtlatnieku” darba rezultātā tiešām kļuvis sakopts – ir izplautas un iztīrītas ceļmalas, kokiem izgriezti sakaltušie zari, salasītas kritālas uz ceļiem utt. – un ka „simtlatnieki” tiek efektīvi iesaistīti arī tādos darbos kā kurināmā sagādē skolai un pagasta ēkām, tāpat malkas sagatavošanā aprūpējamiem pensionāriem.

Pati Vanda darbus, ko uzdod darbu vadītājs, veic kārtīgi un norobežojas no tiem programmas dalībniekiem, kuri mēdz stipri iedzert arī darba laikā. (Pēc sociālās darbinieces vārdiem, daži tādi esot zaudējuši vietu programmā.) „Lai sēž mājās, ja viņš negrib strādāt. Ja tu dzer, tad neej darbā,” Vanda ir strikta.

Andris, 49 gadu vecs „simtlatnieku” programmas dalībnieks kaimiņu pagastā, iespējams, būtu starp tiem, kuriem Vanda ieteiktu labāk palikt mājās. Satiekot Andri darb dienā īsi pirms pusdienlaika, šķiet, ka viņš vai nu jau ir paspējis iedzert, vai arī cieš no pagīrām. Tomēr sarunas gaitā atklājas, ka Andris ne tikai iedzer, bet arī kaut ko dara.

Andris pēc profesijas ir šoferis. Padomju laikos viņš strādājis vietējā sovhozā gan par automašīnas vadītāju, gan par celtnieku un kurinātāju. Sovhozu laikos „viss bija”, saka Andris – sieva, bērni, māja, darbs, dārzs, govys, siltumnīca. Līdz ar pārmaiņām 90. gados Andris darbu zaudēja. Tāpat darbu zaudēja arī sieva Ināra, kura strādāja par skolotāju pagasta skolā, kas pēcāk tika pārveidota par bāreņu aprūpes centru. Tagad sieva strādā sezonālos lauksaimniecības darbos Anglijā un, sezonai beidzoties, regulāri brauc uz mājām Latvijā. No pagasta aizbraukušas arī Andra un Ināras trīs meitas – vecākā ar vīru un bērniem dzīvo Dānijā, vidējā – Jūrmalā, bet jaunākā – Rīgā. Pagastā viņām īsti nebūtu ko darīt, saka Andris.

Viņš pats pirms kādiem trim gadiem 10 mēnešus nostrādājis Anglijā, taču vairs uz turieni nav braucis. Tur vajagot spēcīgu muguru, labu veselību (Andrim, kā var noprast, ir dažas veselības problēmas). Anglijā nopelnīto naudu Andris izmantoja, atbalstot meitas, kuras tad vēl mācījās, kā arī remontējot dzīvokli. Pēdējais algotais darbs Andrim bija pirms diviem gadiem, kad viņš strādāja kādā Vidzemes transporta uzņēmumā par šoferi – tālbraucēju. Braukājot uz Vāciju, Poliju, Franciju, Andris nopelnīja pat pie tūkstoš latiem, bet tad sastrīdējās ar priekšnieku un no darba aizgāja. Andris bija cerējis dabūt citu algotu darbu, taču ar to neveicās, un kopš tā laika Andrim nācies izdzīvot no gabaldarbiem un darba „simtlatnieku” programmā. Brīdī, kad runājam ar Andri, viņš programmā (jau ar zemāku – 80 latu stipendiju) iesaistījies otro reizi un ir neziņā par iespējām atrast citu darbu, kad „simtlatnieka” darbs pēc mēneša beigsies.

Tāpat kā Vandas un Leonīda ģimene, Andris dzīvo vienā no dzīvokļu mājām pagasta centrā un apsaimnieko sev piederošo zemes gabalu 3 km attālumā no dzīvesvietas. Tur Andris izaudzē iztikai nepieciešamos kartupeļus un citus dārzeņus, kā arī sagādā malku sava dzīvokļa apkurei. Papildus Andris ķer zivis tuvējā ezerā un lasa sēnes mežā. Reizēm Andris piepelnās, gatavojot sienu vai rokot kartupeļus kādā no vietējām zemnieku saimniecībām. Pie labas saimnieces par kartupeļu rakšanu varot nopelnīt 5 latus dienā.

„Simtlatnieka” alga Andrim sniedz ļoti vajadzīgos papildu skaidras naudas ienākumus, taču atšķirībā no Vandas viņš nedz „simtlatnieka” darbu, nedz algu nevērtē atzinīgi. Andris vairākas reizes uzsver, ka tie ir „tikai 80 lati”:

Kāda alga, tāds darbs. [...] Es to darbu varu pa nedēļu vai pa mēnesi izdarīt. [Bet] man nekādas intereses nav to izdarīt pa nedēļu. Man tāpat vairāk nesamaksās. [...] Es ar labāko sirdsapziņu iztaisītu [pabeigtu darbu] līdz vakaram vai vēlāk tur pastrādātu, ja es saņemtu kapeiku [par to]. A, ja man vairāk kā 80 lati nē [nesamaksās], es *haltai-baltai*, kā saka.

Andris atzīst, ka reizēm darba laikā iedzer, tomēr darbu padara: „Es daru pēc savas sirdsapziņas ... [kaut arī] lēnā garā.” Andris sevi uzskata par labu potenciālo darbinieku, kurš par adekvātu samaksu varētu pienācīgi strādāt un uz kuru varētu paļauties. Vaicāts, kādai vajadzētu būt minimālajai algai, lai varētu kaut cik izdzīvot, Andris, tāpat kā Vanda, min 150 latus.

Kā varam secināt no šiem piemēriem, ne Vanda un Leonīds, ne Andris, ne arī iepriekš pieminētais Vilnis nav viennozīmīgi „sliņķi un dzērāji”, bet gan cilvēki, kuri dažādos veidos mēģina tikt galā ar krasiem dzīves pārkartojumiem un nelabvēlīgiem apstākļiem, kuros viņi nonākuši vispārēju sociālu pārmaiņu ietvaros. Visi viņi „neredzami” strādā, tas ir, papildus „neīstajam” darbam „simtlatnieku” programmā viņi dara arī darbus savās mājās un dārzos, kas palīdz tiem izdzīvot un uzturēt savas ģimenes.

Šie dzīvesstāstu fragmenti norāda arī uz motivāciju un interpretāciju dažādību, kas pastāv šķietami viendabīgas sociālas grupas ietvaros. Visi „simtlatnieku” programmas dalībnieki ne tikai nav „sliņķi un dzērāji”, viņi arī nedomā un nerīkojas vienādi.

Turklāt ir svarīgi pievērst uzmanību arī atšķirībām starp „simtlatnieku” un sociālo pabalstu saņēmēju grupām dažādos reģionos. Kā uzsver sociālā darbiniece Vandas un Leonīda pagastā, šī pagasta „simtlatnieku programmā” agrāk vai vēlāk iesaistās visi pagasta iedzīvotāji, izņemot pensionārus, zemniekus un tos cilvēkus, kuriem ir darbs pagasta pārvaldē, veikalā vai skolā. Salīdzinot ar Ziemeļvidzemes pagastu, kurā šī sociālā darbiniece strādājusi iepriekš, Rēzeknes novada „simtlatnieku” vidū ir daudz mazāk ar izteiktu alkoholismu sirgstošu cilvēku. Vairums „simtlatnieku” nāk no ģimenēm ar bērniem. Šie cilvēki savā laikā zaudējuši darbu rūpnīcās un sovhozos un nav spējuši rast citu pastāvīgu nodarbi un

atjaunot dzīves stabilitāti. Turpretim Ziemeļvidzemes pagastā, pēc sociālās darbinieces pieredzes, vairumam „simtlatnieku”, pārsvarā ap 40 gadus veciem un vecākiem vīriešiem, ir būtiskas alkohola lietošanas problēmas un nav vēlēšanās strādāt. Arī Kurzemes novadā, kurā dzīvo Alma, „simtlatnieku” darbu rīkotājs uzsver, ka programmā neesot neviena, kas nedzertu. Protams, ar šiem ieskatiem nepietiek, lai izdarītu vispārinošus secinājumus, taču tie vēlreiz apstiprina „simtlatnieku” kategorijas nevien dabību un aicina būt uzmanīgiem ar šīs grupas nekritisku raksturošanu.

Tomēr ir kāda iezīme, ko varētu attiecināt uz lielu daļu lauku proletariāta, kas tagad palikusi bez algota darba. Proti, šie cilvēki darbu uztver galvenokārt kā viņiem garantējamu tiesību, kā pienākošos statusu, kas ļautu nodrošināt iztiku un kopumā pieņemamu dzīvi – tā, kā tas bija padomju laikos. Kā redzējām iepriekš, daļa bijušo strādnieku nav varējuši veiksmīgi pāriet no situācijas, kurā darbs tiek garantēts, uz situāciju, kurā darbs jāmeklē un jāiegūst, pārdodot savu darbaspēku brīvajā tirgū.

Izpratne par darbu kā ikvienam obligāti garantējamu statusu un ienākumu avotu nesasaucas un dažbrīd ir tiešā pretunā ar darbu kā latviešiem raksturīgu tikumu, kas, šķiet, saglabājis savu spēku un vietu publiskajā apziņā neatkarīgi no pārmaiņām sociālajā vidē.⁴¹ Publisko reprezentāciju telpā darba tikumam ir īpaša saikne ar laukiem. Bet vai šo čakluma ideālu vispār varam attiecināt uz mūsdienu darbu laukos? – Pirms atbildam uz šo jautājumu, isi ielūkosimies darba tikuma „ciltsrakstos”.

DARBS KĀ TIKUMS?

Pašraksturojuma „latvieši – čakli (un izturīgi) strādātāji” noturīgums nav pārsteidzošs, ja ņem vērā tā ilgstošo veidošanās un nostiprināšanās procesu latviešu literatūrā un nacionālajā politikā 19.–20. gadsimtā. Būtiski, ka latviešu paštēls nav vien „strādātāju tauta”, bet gan „strādātāju – zemnieku tauta” (Beitnere 2003). Smeloties no bagātīgā folkloras materiāla, daiļliteratūrā ticis radīts spēcīgs čakla zemnieka – smaga darba strādātāja un savas zemes kopēja – tēls. Kā trāpīgi norādījusi vides politoloģe Katrīna Švarca (*Katrina Schwartz*), cilvēks, zeme (daba) un cilvēka ražīgs darbs, šo zemi iekopjot, veido agrārā nacionālisma idejisko kodolu, kas Latvijā 20. gadsimta

⁴¹ To varētu uzskatīt par ideālu formu, kas turpina pastāvēt, pat ja tās saturs ir daļēji zudis (MacIntyre 2007: 5).

90. gados uzplauka ar jaunu sparū (Schwartz 2006: 1–91). Šī politiskā vīzija koncentrējās uz lauku atdzimšanu gan kā uz ekonomiskās attīstības, gan nācijas atveseļošanās priekšnoteikumu. Kā var secināt, čaklums jeb darba tikums, kas nesaraujami saistīts ar zemes kopšanu, nav ideoloģiski neitrāls jēdziens.

Ieskatīsimies tikuma „saturā” – kas laika gaitā ticis idealizēts un ideoloģiski locīts – vēl nedaudz dziļāk. Dāsnajā tautasdziesmu klāstā darbs atklājas kā dzīves pamats – darbs faktiski nav atdalāms no dzīves (Jansons 1973 [1960]: 13–16). Piemēram:

Paldies saku māmiņai
Par to labu lolojumu:
Nepiekusu dziedādama,
Ne darbiņa dzīvodama.
(Turpat: 14, citēts no LD 94, II piel.)

Vai nu maize pati nāca
Bagātā vietīnā:
Nav saulīte uzlēkusi,
Jau mugura nosvīdusi.
(Turpat: 60, citēts no Izl. I 982)

Caur darbu cilvēks iekļaujas dabā un sociālajā dzīvē, gūst atzinību kā *ticis* darba darītājs. Kā uzsver folklorists Jānis Alberts Jansons, tautasdziesmu valodā *tikums* pamatā nozīmē tieši *darba tikumu* – spēju diendienā daudz un kārtīgi strādāt, ar ko saistīti un no kura zināmā mērā atkarīgi pārējie tikumi – drosme, gudrība, līdzjūtība, satiecība, dzīvesprieks u.c. (Turpat: 12–52).

Būtiski, ka tautasdziesmas atspoguļo arī laikmeta sociālekonomisko kontekstu, piemēram, raksturojot kļaušas dzimtbūšanas laikā:

Elle, elle kunga rija,
Elle kunga piedarbiņš;
Zelta, zelta mana rija,
Zeltīts mans piedarbiņš.
(Turpat: 13, citēts no Izl. I 1866)

Šī dieniņa, tā dieniņa
Kundziņam jāstrādā.
Atkal iešu sev strādāt,
Kad man spēka vairs nebūs.
(Turpat: 77, citēts no LD 31706)

Kā minēts iepriekš, arī latviešu literatūra sniedz bagātu ieskatu darba un īpašuma attiecībās dažādos laika posmos. Šo tēmu projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis..*” ietvaros padziļināti analizējusi literatūrzinātniece Aija Priedīte (sk.: Priedīte 2011, 2012a, 2012b). Pētniece pievēršas smaga, neatlaidīga un kārtīgi padarīta darba ideālam Annas Brigaderes, Andreja Upīša, Jāņa Purapuķes, Jāņa Jaunsudrabiņa u.c. autoru darbos, vienlaikus norādot uz ciešo saikni starp šādu darbu un *savu* zemi un mājām vai arī tiekšanos pēc *sava* īpašuma (Priedīte 2012b: 187–218). Atskārsme, ka ideālais darba modelis un ar to saistītais tikums 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta pirmajā pusē pamatā nozīmē darbu *priekš sevis* un *savā vietā*, liek pavisam citā gaismā paraudzīties uz darbu un darba attiecībām gan padomju laikos, gan pēcpadomju gados. Latviešu daiļliteratūrā paustie komentāri, piemēram, no kalpa par saimnieku pārtapušā Pētera Zelmeņa sarunā ar dēlu Juri Purapuķes 1898. gadā publicētajā garstāstā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* liek secināt, ka pašreizējie procesi nav nekas nebijis Latvijas sabiedrībā:

Vai visi saimnieki visgarām nesūdzas par strādnieku trūkumu?
– Tagad visi grib būt kungi, saņemt lielas algas, bet strādāt tikai reti kāds vēlas. Tāpēc tad put saimnieki un put kalpi.

Jā, put; un tomēr vietām kalpi labāk diedelē un mirst badā, nekā iet par mērenu algu pie saimnieka.

Bēdīgi: caur tādu nebūšanu slid vesela tautas labklājība uz zemi.
(Purapuķe 1948, citēts no Priedīte 2011: 49).

Kā vērīgi norāda Aija Priedīte, ja Purapuķes tēlotais saimnieks uz savu zemi raugās kā uz potenciāli labas ražas devēju un līdz ar to kā uz peļņas avotu un savas ģimenes vispārējās labklājības vairotāju, tad kalpam šī zeme un raža asociējas pārsvarā ar smagu (un nepietiekami atalgotu) darbu (Priedīte 2011: 49). Arī šodienas laukos nācies novērot bijušo kolhoznieku attieksmi pret strādāšanu pie vietējiem lauksaimniekiem kā slikti apmaksātu kalpošanu.⁴²

Ja runājam par pašiem saimniekiem – īpaši sīksaimniekiem, kuri atspoguļoti turpmākajās grāmatas nodaļās, – smags darbs uz savas zemes un savā vidē nereti patiešām veido šo cilvēku dzīves satvaru, kas tuvs literatūrā atspoguļotajam. Un tomēr grūtais fiziskais darbs zemnieku saimniecībā, kuram it kā ir morāla vērtība kā „latviešu dzīves pamatam”, ne vienmēr nes

⁴² Poļu antropologs Mihals Bukovskis līdzīgu noliegumu manījis arī Polijas lauku proletariāta vidū (sk. Buchowski 2004).

peļņu un kopumā tiek vērtēts nevis kā konkurētspējīgs tirgus apstākļos, bet drīzāk kā „atpalicis” un nepietiekami ražīgs.⁴³

Daudzi no tuvu pie 90 dažādos lauku novados sastaptajiem zemniekiem – gan nekomerciālu piemājas, gan komerciālu saimniecību īpašniekiem – ir teikuši, ka tik smagu un neienesīgu darbu saviem bērniem nenovēl un ka gribētu, lai viņi labāk nodarbotos ar kaut ko citu. (Tas gan nenozīmē, ka laukos nav saimniecību, kur saimniekošanu no vecākiem pārņem vai gribētu pārņemt jaunākā paaudze, – sk. 4. nodaļu.)

Tā kāds mazas piena lopu saimniecības īpašnieks Rēzeknes novadā, kura dēls un meita mācās vidusskolas pēdējās klasēs un daudz palīdz tēvam saimniecības darbos, par dēla potenciālo palikšanu saimniecībā saka: „Priekš kam jaunam cilvēkam veselību bendēt?” – „Da nu!” Piebalso saimnieka 72 gadus vecā māte, kura turpina diendienā strādāt lauku darbus. „Tos sūdus grūst, ko mēs grūžam, [mazdēlam] nav vajadzīgs.”

„Tas nav tā vērts,” par lauksaimnieka darbu saka arī piemājas saimniecības īpašniece Kurzemes novadā. „Es arī neiesaku. Es nemaz negribu, ka man dēls te nāk uz laukiem. Tas darbs vienkārši neatmaksājas.”

Savukārt cita pagasta pārvaldes darbinieks tajā pašā novadā, kuram ir piena lopu saimniecība ar 30 govīm, bažīgi secina: „Trakākais, ka jaunie visi iet projām. Nu jā, ar ko tu viņus noturēsi, ar smagu darbu no rīta līdz vakaram!? Un gala rezultātā tu knapi galus vari savilkt. Tas jau arī nav nekas tāds [īpašs].”

Interesanti, ka, par spīti apziņai, ka smags darbs neatmaksājas un netiek novērtēts, zemnieki to turpina darīt un sagaida to arī no saviem algotajiem (graudā vai naudā) strādniekiem. Ar šiem vietējā proletariāta pārstāvjiem lauksaimniekiem mūsdienās veidojas ļoti līdzīgas attiecības kā tās, kas pastāvēja starp saimniekiem un akotniekiem⁴⁴ vai deputātniekiem⁴⁵

⁴³ Arī šis iezīmes sasaucas ar tendencēm, ko Polijas lauku vidē postsociālisma periodā novērojis antropologs Bukovskis (Buchowski 2004). Viņš parāda, ka zemnieki, kuru ētosa centrā ir smags, neatlaidīgs darbs un neatkarība vai pašpietiekamība, ko garantē zemes apsaimniekošana, un kas tāpēc jūtas atšķirīgi un pārāki par vietējo proletariātu un kantora kalpotājiem, joprojām nav spējuši pieņemt to, ka viņu smagais darbs nenes atbilstošu peļņu.

⁴⁴ Akotnieki bija laukstrādnieki, kurus līga konkrētu gabaldarbu veikšanai un kuri par padarīto saņēma akorda algu (akotu) (sk. <http://vesture.eu/index.php/Akotnieki>).

⁴⁵ Deputātnieki bija laukstrādnieki, kuri par darbu saņēma atlīdzību natūrā (pārtiku, apģērbu, dzīvojamo telpu u.c. labumus) (sk. <http://vesture.eu/index.php/Deput%C4%81tnieki>).

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē. Antropoloģijā tās sauktu par patrona – klienta attiecībām. Ne vienā vien vidēja lieluma saimniecībā saimnieki papildus savas ģimenes locekļu darbaspēkam uz laiku vai pastāvīgi un visbiežāk neformāli, bez darbaspēka nodokļu nomaksas, nolīgst kādu strādnieku, kas daļēji kļūst par saimniekojošās ģimenes locekli – izmanto palīgtelpas, tiek ēdināts kopā ar pārējo ģimeni vai atsevišķi apgādāts ar pārtiku un apģērbu. Dažs labs saimnieks samierinās arī ar dzeršanas kaiti, kas mēdz piemist šādiem strādniekiem, ja vien saimniecības darbs dzeršanas dēļ netiek būtiski kavēts vai traucēts.

Līdz šim esmu iezīmējusi divas atšķirīgas darba izpratnes gan Latvijas lauku ikdienā, gan publiskajā diskursā – darbu kā garantētu tiesību gūt iztiku, kas vairāk saistīta ar proletariātu, un darbu kā tikumu, kas tiek asociēts ar zemniekiem. Nedz viena, nedz otra darba izpratne nesaskan vai ir pat tiešā pretrunā ar trešo Latvijas sabiedrībā sastopamo darba nozīmi, proti – ideoloģiski postulēto darbu kā algotu produktīvu darbu, kas rada redzamu pievienoto vērtību un tādējādi palielina iekšzemes kopproduktu.

Ne uz maziem un vidējiem lauksaimniekiem, ne arī uz lauku proletariātu īsti nevar attiecināt šo produktivitātes apoloģētu definēto un pieprasīto ražīga darba kritēriju. (Kā varēsīm pārliecināties nākamajās nodaļās, lauksaimnieki ar vienu kāju stāv pašu iztikas sektorā, ar otru – kapitālistiskās ražošanas sektorā, un viņu darbībā šīs divas atšķirīgās ražošanas loģikas nereti ir savijušās kopā.) Drīzāk lauksaimniekus un strādniekus vieno tas, ka tie turpina veikt salīdzinoši smagu, fizisku darbu lauku vidē, kas joprojām paliek „neredzams”, tas ir, netiek uzskatīts par darbu vai pašreizējai situācijai atbilstošu darbu, jo nav ekonomiski produktīvs un attīstību veicinošs. Lauksaimniekiem tas ir darbs savās saimniecībās, bet daudziem strādniekiem (oficiāli bezdarbniekiem un pabalstu saņēmējiem) tas ir regulārs darbs savas mājās un piemājas dārzos, bez kura izdzīvošana nav iespējama. Kā teic iepriekšminētā Kurzes novada sociālā dienesta vadītāja, dārziņi ir gandrīz visiem, un „tas, kam nav dārziņa, mūsu acīs jau ir ļoti slinks cilvēks”. Šķiet, ka daudzi no tiem, kurus lūdz piecelties no dīvāniem, tajos nemaz nav paspējuši apsēsties. To nosaka lauku dzīvesveids, kas paredz „kustēšanos” jeb praktisku darbību – zemes apstrādāšanu un dārzu kopšanu, slaukšanu, zāģēšanu, rakšanu, kaut kā pielabošanu utt.

Varbūt pašreizējos apstākļos, kad jaunu stabilu darbavietu būtisks pieaugums nav tik drīz gaidāms (Hazans 2010) un kad nav gaidāms arī tūlītējs pašreizējo bezdarbnieku kvalifikācijas lēciens, „neredzamais darbs” jāatzīst tieši par to, kas tas ir, proti – par laukos palikušās (atlikušās) dzīves uzturētāju?

3. NODAĻA

NEPAMANĪTĀS INOVĀCIJAS UN NENOVĒRTĒTĀ UZŅĒMĒJDARBĪBA

Kā izriet no iepriekšējās nodaļas, viens no jūtīgākajiem tematiem Latvijas lauku attīstības kontekstā ir darbs – bezdarbs un vienlaicīgi kvalificētu darbinieku trūkums un ar to saistītais zemais darba ražīgums. Taču šāds strikts skatījums uz darbu kā produktīvu un algotu aktivitāti kapitālistiskās ražošanas ietvarā neļauj saredzēt cita veida darbu, kas varbūt neveicina attīstību (valstiskā izpratnē), taču palīdz turpināt dzīvi. Ja iepriekšējā nodaļā tika skatīts, kas slēpjas aiz publiskajā telpā daudz apspriestās nevēlēšanās strādāt, tad šajā nodaļā uzmanība tiks vērsta uz uzņēmīgu un inovatīvu darbību Latvijas laukos, kas ne vienmēr tiek pamanīta.

Neuzņēmība jeb nespēja un nevēlēšanās domāt inovatīvi un nodarboties ar uzņēmējdarbību nereti izskan kā viens no lauku bezcerības iemesliem. Kā iedzīvināt uzņēmējdarbību laukos? – ir bieži uzstādīts jautājums, kas risināts gan ar diskusijām un forumiem, gan modernizācijas projektiem un atbalsta piešķiršanas mehānismiem. Uz jauniem lauku uzņēmējdarbības un lauksaimniecības attīstības virzieniem un vietējām iniciatīvām – līdzās pilsētu un lauku mijiedarbībai, vietas radošumam, tiklošanai un lauku teritoriālo kopienų attīstībai – likti nozīmīgi akcenti gan attīstības stratēģijās, gan zinātniskajā literatūrā par reģionālo attīstību (Šķiņķis 2011). Tāpat kā lauku attīstības potenciāla meklējumi, arī uzņēmējdarbībā balstīta attīstības vīzija ir strikti klātesoša plašākā transnacionālā telpā. Eiropas Komisijas Lauku attīstības tīkls (*European Commission's Network for Rural Development*) postulē nostāju, ka „uzņēmējdarbības veicināšana un spēcīnāšana ir viena no visbūtiskākajām pieejām ekonomisko problēmu risināšanai ES lauku kopienās”.⁴⁶ Savukārt spēja domāt un rīkoties inovatīvi tiek uzskatīta par galveno priekšnosacījumu

⁴⁶ European Network for Rural Development. Pieejams: http://enrd.ec.europa.eu/themes/entrepreneurship/rural-entrepreneurship-gateway/en/rural-entrepreneurship-gateway_en.cfm (03.08.2012.).

ne tikai konkurētspējīgai lauku ekonomikai, bet arī nacionālajām ekonomiskām, rūpniecības nozarēm un uzņēmumiem vispār, sniedzot atbildi uz spiedīgo jautājumu, kāpēc dažas sociālās grupas un ekonomikas institūcijas zeļ un plaukst, bet citas ne (Welz 2003: 256). Vīzija par uzņēmējdarbību kā ekonomikas dzinēj spēku lauku teritorijās (Petřin 1994; Sherief 2008) ir tikpat dzīva arī Latvijā, kur uzņēmējdarbības un inovācijas veicināšana ir viena no galvenajām ES struktūrfondu prioritātēm.

Lauksaimnieciskā ražošana joprojām tiek uzskatīta par galveno uzņēmējdarbības veidu Latvijas laukos. Lai gan mūsu valstī ir samērā zems lauksaimniecības zemes īpatsvars kopējā teritorijā – tas veido tikai 28,4% (salīdzinājumam: ES vidēji – 41,7%, Dānijā – 62,5%, Ungārijā – 62,2%), nelielais iedzīvotāju skaits Latviju padara par vienu no ES koptelpā ietilpstajām valstīm, kas vislabāk nodrošinātas ar šo resursu (Locāne et al. 2011, citēts no Šķiņķis 2011: 15). Augsne šeit tiek uzskatīta par īpaši piemērotu pārtikas ražošanai (ZM 2012). Šis apstāklis, ievērojot arī relatīvi mēreno klimatu, skaidri iezīmē vienu no Latvijas tautsaimniecības potenciāliem – lauksaimniecības produktu ražošanu gan pašu patēriņam, gan eksportam. Taču lauku attīstības valsts stratēģijas plāns 2007.–2013. gadam vēstī, ka būtisks trūkums lauksaimniecībā ir sadrumstalotā produkcijas struktūra. Par būtisku lauksaimnieciskās uzņēmējdarbības kavēkli tiek uzskatīts lielais sīksaimniecību skaits⁴⁷ (sk. 1. karti starp 16. un 17. lpp., 3. karti starp 96. un 97. lpp. un 4. karti starp 128. un 129. lpp.). Proti, vērtējot saimniecības pēc to ekonomiskā lieluma, 83,9% ietilpst ļoti mazu saimniecību statusā,⁴⁸ kas galvenokārt nodarbojas ar produkcijas ražošanu pašapgādei (ZM 2006a). Tiek apgalvots, ka daudzās no tām saimniekošana ir vairāk dzīvesveids vai risinājums citu darbavietu trūkumam nekā intensīva preču ražošana.

Šīs situācijas risināšanai politikas dokumentos kā viena no prioritātēm izvirzīta tirgorientētu saimniecības vienību attīstīšana un ieteikta „mazefektīvo pašpatēriņa saimniecību ekonomiskās labklājības paaugstināšana, veicinot to saimniekošanas apjomu izaugsmi un pārprofilēšanos”

⁴⁷ Pēc Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta datiem, 2010. gadā lauku saimniecību kopskaits Latvijā bija 104,9 tūkstoši, no tām ekonomiski aktīvas 83 386 saimniecības. Par komerciāliem uzņēmumiem var uzskatīt tikai piekto daļu no visu lauku saimniecību kopskaita, jo 56% saimniecību produkcija pārdošanai netiek ražota (LVAEI 2012: 12).

⁴⁸ Mazo saimniecību skaits Latvijā tiek lēsts ap 79 000, bet vidēji lielo – ap 5000 (Tamuļeviča 2012).

(ZM 2006a: 47), uzlabojot saimnieku zināšanas un prasmes un sekmējot viņu spēju adaptēties citām nodarbēm. Kā valsts attīstības stratēģiski mērķi tiek minēti arī – izglītots un radošs cilvēks un saimnieciskās darbības veicēju tehnoloģiskā izcilība un elastība. Jāuzsver, ka viens no būtiskākajiem akūtajiem problēmjautājumiem lauksaimniecības sektorā ir tas, kā efektīvāk izmantot mazo saimniecību rīcībā esošo zemi, kas kopumā veido ap 900 000 ha (ZM 2012).

Mazās lauku saimniecības (turpmāk tekstā – sīksaimniecības) ir viena no pēdējā laikā Latvijas lauku attīstības diskursā visvairāk problematizētajām sabiedrības grupām. Tiek apgalvots, ka tajās šā būtiskā dzinējspēka – uzņēmējdarbības un inovāciju, un līdz ar to attīstības potenciāla – noteikti trūkstot. Šis un nākamās nodaļas mērķis ir paraudzīties uz šo sektoru – sīksaimniecībām, par izejas punktu ņemot pašu saimnieku redzējumu un analizējot tās plašākā zinātniskā, empīriskā un politiskā kontekstā. Uz šādu „skatu no apakšas” jeb konkrētu ikdienas darba dzīves, darba specifikas un pielāgošanās stratēģiju atainojumu grūti attiecināt abstraktos un neviennozīmīgos lauku attīstības uzstādījumus. Sīksaimnieki parasti nekultivē uzņēmēja vai inovatora tēlu un neredz sevi inovatīvi vai kā citādi „attīstoties”; viņi drīzāk runā par savu dzīvi – par to, kas tajā svarīgs, kā tajā trūkst un kas tiek darīts, lai to iegūtu, – vai drīzāk jau apliecina to darbos (Cimdiņa, Raubiško 2012).

Gan publiskajā diskursā, gan sociālo zinātņu literatūrā sīksaimnieki nereti tiek zākāti kā vecmodīgi, atpalikuši, neefektīvi, neproduktīvi, kā tādi, kas pretojas inovācijām, modernizācijai un pārmaiņām, kā nekalkulējoši un labāk saimniekot neprotoši (Netting 1993; Henrich 2002; Mincyte 2011). Arī Latvijas publiskajā diskursā sīksaimniekiem nereti tiek piedēvētas šīs īpašības – tās līdzās lielajam sīksaimniecību skaitam tiek uzskatītas par būtisku efektīvas lauksaimnieciskās uzņēmējdarbības kavēkli.

Balstoties uz ilglaicīgu lauka pētījumu mazās un vidējās saimniecībās Vidzemē un Zemgalē, kā arī uz virkni antropologu, ekonomistu un sociologu teorētisko atziņu un empīrisko ieskatu,⁴⁹ šajā nodaļā, pirmkārt, tiek argumentēts, ka šauras uzņēmējdarbības un inovācijas izpratnes dēļ attīstības potenciāls daudzās sīksaimniecībās tiek nepamatoti noniecināts un lauku inovācijas potenciāls netiek pilnībā apzināts.

⁴⁹ Piemēram, Barth 2000; Ēriksens 2010; Lavoī 1991; Lindh de Montoya 2000; Netting 1993; Swedberg 2000; Šūmane 2010; Norbye Brun 2010; Petrin 1994; Schumpeter 2000 [1934]; Welz 2003; Pratt 1994.

Otrkārt, tiek argumentēts, ka uzņēmējdarbība un inovācija sīksaimniecībā bieži netiek pamanīta un ka tieši niansēta skatījuma trūkuma dēļ daudzas sīksaimniecības tiek uzskatītas par ekonomiski mazefektīvām, neinovatīvām un nespējīgām pielāgoties mainīgiem apstākļiem un tirgus svārstībām. Šīs nodaļas mērķis ir lauzt priekšstatus par neelastīgām un neefektīvām sīksaimniecībām un niansēti atspoguļot ne tikai pielāgoties spējīgu un inovatīvu uzņēmējdarbību sīksaimniecībā, bet arī parādīt, ka inovācija nebūt nav nesavienojama ar tradīciju un ka tā ir iesakņota specifiskā sociālā kontekstā.

Uzņēmējdarbības un inovācijas jēdziens sīksaimniecību kontekstā tiks aplūkots cita starpā no lēmumu pieņemšanas, riska faktoru līdzsvarošanas, uzņēmēja kompetences, saimniekošanas mēroga un virziena, kā arī uzkrātās kultūras nozīmes perspektīvām. Empīriskos ieskatus smeļoties pirts saimniecību izpētē, sīksaimnieka inovatīvās darbības un prasmes šajā nodaļā analizētas, balstoties uz antropoloģisko pieeju uzņēmējdarbības pētniecībai. Šīs nodaļas teorētiskie un empīriskie pamatjautājumi ir šādi: kā definēt uzņēmējdarbību un inovāciju? Kā izpaužas uzņēmējdarbība un inovācijas mazās lauku saimniecībās? Kā tradīcija vai tradicionāla prakse var būt inovācijas pamatā? Kāda ir uzkrātās kultūras nozīme uzņēmējdarbībā un inovatīvā rīcībā? Kā saskatīt lauku attīstības potenciālu mazajās lauku saimniecībās?

Atbildes uz šiem jautājumiem gūtas ilgstošā lauka pētījumā bioloģiskajās un pirts saimniecībās Vidzemes un Zemgales reģionos no 2010. līdz 2012. gadam. Galvenais šīs nodaļas empīriskais materiāls gūts vienā Zemgales un vienā Vidzemes pirts saimniecībā. Pārējās saimniecībās⁵⁰ gūtie ieskati šajā nodaļā tiek izmantoti sīksaimniecību problemātikas kontekstuālai izpratnei, bet nākamajā nodaļā tiek izvērsti plašāk.

Ekonomists, pētot inovāciju klātbūtni sīksaimniecībās, droši vien jautātu, cik ienesīga ir jaunā tehnoloģija salīdzinājumā ar tradicionālo metožu izmantošanu. Ekonomikas antropologa primārais mērķis būtu nevis

---

⁵⁰ Veicot pētījumu, apmeklētas aptuveni 60 mazas un vidējas lauku saimniecības, kurās kopumā veiktas 67 dziļās intervijas un līdzdalīgais novērojums ar mērķi izprast, kā šo saimniecību pārstāvji dzīvo, izdzīvo, pelna, kā plāno ikdienas darbus, kā pielāgojas mainīgajiem apstākļiem un attīstības uzstādījumiem, ko viņi uzskata par labu saimniekošanu un kādus tehnoloģiskos un sociālos modeļus ir attīstījuši, lai ekspluatētu vidi. Saimniekošanas apstākļu dziļākai izpratnei veiktas intervijas un sarunas ar novadu lauku attīstības konsultantiem un speciālistiem, kā arī pašvaldību pārstāvjiem, tāpat ievākti sekundāri dati, kas raksturo saimniecisko situāciju un vadlīnijas konkrētos pagastos. Interviju materiāli glabājas Agneses Cimdiņas personiskajā arhīvā.

tulkot savus datus latos un santīmos, bet drīzāk, uzmanības centrā paturot cilvēku, atklāt saiknes starp lauku saimniecību, vidi, tehnoloģiju, ražu, mājdzīvniekiem un plašāku sociāli ekonomisko vidi (Rhoades 1984). Arī sīksaimniecību prakses šeit ir analizētas, vērojot īpašu uzmanību uz cilvēka darbības vietējo kontekstu un vietējām dzīvespasaulēm, kā arī uzsverot, ka saimniecību tehnoloģiskā attīstība būtu jāskata caur sociokulturāliem procesiem (Turpat). Nebūt nenoliedzot, ka peļņa ir nozīmīgs uzņēmējdarbības komponents, šajā un nākamajā nodaļā izcelti vēl citi nozīmīgi tās aspekti, piemēram, savstarpējās attiecības, domas un rīcības konteksti, izvēles (iespējas) un stratēģijas. Sekojot antropologa Fredrika Barta (Barth 1972, 2000) piemēram, uzņēmīgas saimniecības prakses šeit analizētas plašākā sociokulturālā rīcību kontekstā, pieejot saimnieka jeb uzņēmēja darbībām kā transakciju virknēm starp uzņēmēju un vidi, kurā viņš darbojas.

SAIMNIECĪBU ATTĪSTĪŠANA

Kā jau minēts, gan tieši, gan netieši Latvijas lauku attīstības valsts stratēģijas plānā 2007.–2013. gadam, kā arī lauku attīstības vīzijās 2020. gadam ir uzsvērta inovāciju nepieciešamība, uzņēmējdarbības veicināšana, lauku saimnieciskās darbības dažādošana un attīstība caur esošo prakšu uzlabošanu vai to nomaiņu ar jaunām un sekmīgākām. Bet kāda veida saimniecību pārstrukturēšana vai saimnieciskās darbības dažādošana tiek uzskatīta par inovatīvu un atbilstošu valdošajai izpratnei par attīstību? Kā izriet no sarunām un intervijām ar Vidzemes un Zemgales lauku attīstības speciālistiem,⁵¹ politikas veidotāju un izpildītāju izpratnē saimniecību attīstība tiek saistīta galvenokārt ar to paplašināšanu un saimniekošanas tehnoloģiju modernizēšanu un inovācijām, lai celtu ražošanas apjomus. Savukārt novērojumi daudzās mazās un vidējās lauku saimniecībās sniedz bagātīgu ieskatu saimnieciskās darbības dažādošanā, jaunu saimniekošanas veidu apgūšanā un īstenošanā, saimniecības nepaplašinot un tehnoloģiski modernizējot, – tomēr šie piemēri reti tiek minēti lauku attīstības speciālistu ziņojumos par attīstītām saimniecībām savos novados.

Paši saimnieki mēdz stāstīt, ka mazo un vidējo saimniecību modernizēšana ne vienmēr izrādījies sekmīga un ka ES standartu un normu

⁵¹ Sarunas veiktas lauka pētījumos no 2010. līdz 2012. gadam. To pieraksti atrodas pētnieces Agneses Cimdiņas personiskajā arhīvā.

ieviešanas rezultātā lauku saimniecības ir arī likvidētas (Cimdiņa 2011). Daļa mazo saimniecību ar nelielu lopu skaitu nespēja izpildīt jaunās prasības un pielāgoties jaunajiem saimniekošanas standartiem (Turpat), bet daļa vidējo saimniecību „apdedzinājās”, paņēmot kreditus dārgu lauksaimniecības modernizācijas projektu līdzfinansēšanai, parasti jaudīgas lauksaimniecības tehnikas iegādei, taču ražošanas apjomi un situācija tirgū neatbilda kredītu atmaksāšanas iespējai – un šīs saimniecības bankrotēja (Cimdiņa, Raubiško 2012). Mazās un vidējās lauku saimniecības nereti sūdzas par nevienlīdzīgiem saimniekošanas apstākļiem un atbalsta kritērijiem, kas tās „izspiež” no tirgus un līdz ar to no lauksaimnieciskās ražošanas sektora. Vienlaikus lielajās saimniecībās, pateicoties veiksmīgi realizētiem modernizācijas projektiem un to ieviestajām jaunajām tehnoloģijām, nepieciešams arvien mazāk darbaroku. „Ja viena zirga zeme ir desmit hektāri, tad viens jaudīgs traktors var apstrādāt 1000 hektārus” – līdz ar to, kā norāda kāda Zemgales novada lauku konsultante, modernizācija viennozīmīgi nāk kopā ar bezdarbu. Lauksaimniecībā nodarbināto skaits samazinās, taču citas lauku ekonomikas nozares no lauksaimniecības sektora aizejošajam darbaspēkam nespēj nodrošināt stabilus ienākumus (Šķiņķis 2011). Šīs problēmas risināšanai tiek stimulēta netradicionālo lauksaimniecības nozaru attīstība (Turpat), rosinot jaunu darba vietu radīšanu laukos ārpus lauksaimnieciskās ražošanas (Gaugere 2003), un sīksaimnieki nereti ir tie, uz kuriem šādas attīstības un inovācijas iniciatīvas tiek vērstas.

Par spīti arvien rūkošajām nodarbinātības iespējām laukos gan lauksaimniecībā, gan ārpus lauksaimnieciskā sektora, pēdējo gadu laikā ne viena vien saimniecība spējusi pārstrukturēt vai dažādot savu darbību – cita peļņas, cita izdzīvošanas, cita jaunu izaicinājumu nolūkā, tādējādi saglabājot vai radot jauna veida nodarbinātību māsaimniecības locekļiem. Kā uzmanības vērts piemērs šādai inovatīvai pārstrukturēšanai sekos izvērst stāsts par Zemgales sīksaimnieku – pirtnieku Jāni,⁵² kurš vairāku gadu gaitā ik pa reizei ir atklājis jaunas saimniekošanas iespējas un veidus, radot inovācijas no šķietami neiespējamā, proti, tradicionālām praksēm. Jāņa dzīvesgājuma un saimnieciskās darbības raksturojums ļauj izprast gan to, kāpēc šķietami tradicionālais pirtnieks uzskatāms par inovatīvu uzņēmēju,

⁵² Pirtnieka vārds anonimizēts. Empīriskais materiāls par šo saimniecību ievākts ilgstošā lauka pētījumā no 2010. līdz 2012. gadam un atrodas pētnieces Agneses Cimdiņas personiskajā arhīvā.

gan to, kā senas lauku pirtniecības prakses ir pārvērstas pērkamā pakalpojuma. Šis piemērs atklās arī nereti ignorētus uzņēmējdarbības un inovācijas aspektus. Tradīciju un inovāciju (un to mijiedarbības) dziļāku nozīmju atspoguļojums pirts saimniecības darbībā atklās uzkrātās kultūras nozīmi uzņēmējdarbībā. Kaut arī šis nodaļas empīriskie dati balstīti galvenokārt Zemgales saimnieka Jāņa un dažu Vidzemes pirts saimniecību praksēs, līdzīgas aprises vērojamas sīksaimniecībās arī citviet Latvijā un pasaulē, un tādēļ šai refleksijai par inovāciju un uzņēmējdarbības izpaušmēm sīksaimniecībās ir daudz plašāka nozīme.

No mehanizatora līdz pirtniekam

Pirtnieka Jāņa saimniecībā ir tik intensīvs darba režīms, ka pašam ieiet pirtī vairs neatliek laika. Pieraksts uz viņa pirti ir pārpildīts trīs mēnešus uz priekšu. Taču pirtniecība par pilna laika nodarbi Jānim un viņa sievai kļuvusi samērā nesen. Kad Jānis pirms 35 gadiem ar sievu iepazinies, viņš mācījies lauksaimniecības mehanizācijas tehnikumā, vēlāk strādājis par mehanizatoru un bijis atbildīgs par autoparku celtniecības pārvaldē. Peļņas nolūkos mašīnas esot remontējis arī „pa mājām”, jo tādu autoservisu kā mūsdienās neesot bijis. Tas bijis labs ienākumu avots un pavēris iespēju labiem kontaktiem.

Kāds uzticams paziņa, kuram Jānis regulāri labojis lauksaimniecības tehniku, reiz viņu mudinājis pievērsties puķu audzēšanai. Paziņa palīdzējis viņam apgūt puķu audzēšanas pamatus un uzsākt puķu biznesu. Tā 70. gadu beigās kopā ar sievu Jānis uzsācis audzēt rozes savas mājas siltumnīcā un turpinājis to darīt 15 gadus līdz 1992. gadam. Tolaik Jānis oficiāli strādājis par operatoru gāzes kantorī, dežurēdams tur katru trešo diennakti, jo bez oficiāla darba padomju laikos dzīvot nedrīkstēja. Bet brīvās dienas pavadījis siltumnīcā. Izaudzētās puķes nodevuši gan vietējos patērētāju biedrības veikalos, gan regulāri braukuši tās tirgot uz Vorkutu Krievijā. Peļņa esot bijusi varena. Padomju laikos tikusi strikti ierobežota privāti lauksaimniecībā izmantojamā teritorija, lai nevarētu izaudzēt vairāk kā vēdera tiesai. Taču Jānis zina stāstīt, ka nodarboties ar sava veida uzņēmējdarbību un gūt privātu peļņu bijis iespējams arī tajos laikos, kad privātā uzņēmējdarbība tika uzskatīta par nelegālu nodarbi, ja vien zināja, kā iekļauties likumdošanā. Zinādams, ka 20 kvadrātmetru plašu privātu siltumnīcu varasiestādes

pielāvušas, Jānis uzbūvējis siltumnīcu ar pamata platību divi metri platumā un desmit garumā, bet siltumnīcas četrus sānus uztaisījis pietiekami paaugstinātus un ieslīpus, lai arī tajos varētu ierīkot plašus plauktus puķu dēstiem, tādējādi siltumnīcas izmantojamā platība sanākusi gandrīz četrreiz lielāka. Nodokļi tika atvilkti no pamatdarba, taču peļņa no rozēm, kas bija audzētas ārpus darba laika savā siltumnīcā, tika paturēta sev. Sieva pat aizgājusi prom no darba, lai ar puķēm varētu darboties pilnu laiku – viņa, pēc padomju laika likuma, varēja skaitīties mājsaimniece.

Visādi jau tur gāja – tramdija mūs un kontrolēja, bet vienmēr izdevās pārliecināt, ka iekļaujamies likuma normā, un savā ziņā apvest viņus ap stūri. Pārdroši jau tas bija, bet jutu, ka varu tā riskēt. Pie tam biju iemantojis cieņu un uzticību, strādādams remontu pārvaldē un labojot mašīnas pagasta pārvaldes večiem, stāsta Jānis.

Latvijas neatkarībai iestājoties, 1991. gadā vairs neesot bijis jēgas turpināt rožu audzēšanu, jo, kā saka Jānis:

Sāka gāzt iekšā puķes no Holandes, no visurienes, dempingoja cenas un praktiski iznīcināja vietējo audzēšanu. Kurināmo vairs nevarēja dabūt. Pat valsts lielākās dārzniecības nojuka. Tas bija laiks, kad bruka viss. Un arī mēs tad pametām, jo vairs nevarēja.

Pēc darba gāzes kantori Jānis pārgājis uz dežūrām benzīntankā katru trešo diennakti. Brīvās dienas pavadījis jaunu saimniekošanas iespēju apzināšanā. Sākoties pārmaiņu laikam – deviņdesmito gadu sākumā kļuvis iespējams atgūt padomju laikos atsavināto dzimtas īpašumu, un Jānis uzsācis cīņu par sievas vectēva saimniecības atgūšanu. Vectēvs tur savā laikā audzējis zirgus, bijusi liela saimniecība. Bet kolhoza laikos īpašumā ielaisti kolhoznieki un uzcelta bulļu ferma, tādēļ kolhoza vadība bijusi nepiekāpīga – īpašumu nevarot atdot, jo tur esot lopi. Jānis apņēmies, kā pats saka, tos pussprāgušos lopus uzbarot, izstrādājis viņiem pārtikas devu un nepilna gada laikā tos kā augstākā barojuma lopus aizvedis uz kombinātu. Kūts tādējādi atbrīvojusies, un pēc tam arī kolhozniekiem tikušas ierādītas citas dzīvesvietas.

Un mums tā dulluma pietika šeit 1992. gadā pārcelties. Sieva negribēja šurp nākt – te tiešām izskatījās šausmīgi, arī lopus negribēja turēt. Kad sākām būvēt māju, uzbūvējām arī pirti, jo nebija kur mazgāties. Pamazām sākām pievērsties lopkopībai. Sākumā no

kolhoza dabūjām vienu govī par pajām, tad sievasmāte atveda savu govī, laika gaitā kūts „pieauga” līdz 30 piena govīm. Bija arī divas cūkas, truši, aitas, pīles, stāsta Jānis.

Kaut arī bez lauksaimnieka izglītības, lopkopja darbi tika darīti, kā Jānis saka, no sirds un pēc vislabākās saprašanas. Pēdējo rožu naudu investējuši tehnikas iegādē, kas bija vajadzīga iesākumam. Kad nespēja darbus paveikt divatā, sauca talkā radus un draugus, rīkoja talkas, kopumā apsaimniekojot 50 hektārus. Paši pļāva, žāvēja, veda mājās sienu. Pienam Jānis meklēja vislabākās realizācijas iespējas. Nepārdeva, kā citi, par zemām cenām kombinātam, bet, noslēdzis līgumu ar vietējo slimnīcu un bērnudārziem, regulāri sešos no rīta piegādāja tiem pienu. Jānis uzstājis, ka viņa produkcija ir augstākās kvalitātes, un saņēmis atbilstīgu samaksu. No piensaimniecības varējis dzīvot labāk nekā pieticīgi. Kad, tirgus ekonomikai attīstoties, sāka vērties vaļā privātie veikaliņi, Jāņa sieva mājās grieza pienu, sēja sieru, taisīja krējumu, biezpienu, sviestu – bijis izdevīgāk tos piegādāt veikaliņiem nekā dot pienu uz pārstrādi citur. Ziņas par viņu labo produkciju aizgājušas no mutes mutē, un ar laiku ļaudis paši braukuši produkcijai pakaļ uz mājū, līdz ar to veikals kā starpnieks vairs nebijis vajadzīgs. „Varēja dzīvot labi,” stāsta Jānis, „bet gadi gāja un palika grūtāk.” Pēc sešu gadu darba ar piena lopiem sākuši kalkulēt, vai nebūtu labāk pāriet uz kaut ko vienkāršāku, vieglāku. Kalkulējot santīmu pa santīmam un izvērtējot darba apjomu un iespējas, viņi nolēmuši pāriet uz tīrgraudu un rapšu audzēšanu, kā pats saka: „Vienreiz pavasarī iesēj un mazliet pakopj pa vasaru, rudenī nokuļ, un tā pati nauda nāk.”

50 ha graudu lauku – tas neesot daudz, tādai iztikšanai vien, taču izaudzētos graudus Jānis pārdevis veiksmīgi. Iestājies pirmajā Latvijas graudu un rapšu audzētāju kooperatīvā un tad caur to realizējis graudus par vislabākajām cenām gan iekšzemes, gan eksporta tirgum. Un atkal no tā varējis dzīvot labi, tāpat kā savulaik no auto remontēšanas, rožu audzēšanas un piena lopkopības, taču īpaši turīgs nevarēja kļūt. Drīz vien Jānis atklājis, ka vairākumam intensīvo graudu audzētāju nav pieejama tehnika, ar ko graudus apstrādāt. Jānis izpētījis internetā cenas, paņēmis no bankas kredītu un traucies uz Vāciju pēc kombaina, kaut arī visi teikuši, ka tas ir neprāts. Toreiz, 1998. gadā, tā bijusi milzīga nauda, taču Latvijā nopirkt būtu bijis vēl dārgāk. Ar kuģi pārvedis mājās kombainu un gada laikā kredītu bankai

atmaksājis – tieši tā, kā bija aprēķinājis. Tā kā Jānim bija gan kombains, ar ko graudus nokult, gan tehnika, ar ko tos aizvest, viņš kā pašnodarbinātais slēdza līgumus ar lielajām saimniecībām – brauca pakalpojumos, veda graudus un ar kombainu tos kūla. Pieprasījums bijis liels un peļņa varena – apmēram lats minūtē, kaut arī tikai sezonas laikā. Ar graudaudzēšanu Jānis nodarbojās līdz 2004. gadam.

Viss lieliski izdevās, izaudzēt mācēju, nokult mācēju, bet vairs nebija interesanti. Un nogurst jau arī. Visu tehniku pārdevām. Zemi arī. Atstājām sev mazliet mežu un pāris hektārus zemes ap māju. Nu, ko tu piezēlosi? Uz maizes viņu uzlikt nevar. Ar iegūto peļņu varējām turpināt mierīgu dzīvi, bez pārlietu slodzes un skriešanas, sievai jau pensijas vecums tomēr, stāsta Jānis.

Zemi no Jāņa nopirka dāņu graudaudzēšanas uzņēmums. No visām pusēm viņa saimniecība tagad cieši ieskauta plašos un līdzenos labības laukos, kuros dāņu uzņēmējs uz Jāņa bijušās zemes audzē graudus kažokzvēru barībai. Bet Jāņa rūpīgi koptā lauku saimniecība, nu jau vien pāris hektāru apjomā, tagad pielāgota pirtniecības vajadzībām. Jānis domā, ka agrāk pirtniecības pakalpojumi diez vai kādam būtu interesējuši, taču tagad kaut kas mainījies, cilvēki sākot saprast pirts un seno tradīciju nozīmi un vairāk domājot tajā virzienā.

Siksaimnieks kā uzņēmējs

Tāds saimnieks kā Jānis Latvijas laukos nav izņēmums. Bet vai šādus siksaimniekus laikmetā, kad „uzņēmēja degsme” (Alvarez 1996: 192) un „apsēstība ar inovācijām” (Welz 2003: 255) ir kļuvusi par visas pasaules „kustību”, varētu dēvēt par inovatīviem uzņēmējiem, kuru, kā izskan Latvijas publiskajā diskursā, laukos ļoti trūkst?

Kas ir maza saimniecība?

Zinātniskajā literatūrā siksaimniecības tiek raksturotas kā mājsaimniecības, kurās zemes īpašumi parasti tiek mantoti no paaudzes paaudzē, kuras nelielās zemes platībās ražo gan pašpatēriņam, gan tirgum un audzē dažādas augu kultūras ar augstiem ražīguma rādītājiem, pastāvīgi noslogotiem laukiem ar atjaunojamu augsnes fertilitāti, to uzarot, mēslojot, apūdeņojot, nodrošinot augu seku utt. (Netting 1993). Tās ir fleksiblas attiecībā uz

klimata izmaiņām, resursu pieejamību un tirgiem. Mājsaimniecības ietvaros tiek mobilizēts darbaspēks un pārvaldīti ražošanas resursi un patērējamie produkti. Mājsaimniecība sevi nodrošina ar iztiku, realizē tirgū daļu savas produkcijas, apsaimnieko savas zemes un īpašumus, nodarbojas ar mājamatniecisko ražošanu vai mājražošanu vai arī papildus strādā citā, ar saimniecību nesaistītā darbavietā (Turpat).

Antropologs un kultūrekologs Roberts Netings (*Robert McC. Netting*), kurš plaši pētījis siksaimniecību un ražojošu mājsaimniecību modeļus gan Eiropā, gan attālākos pasaules nostūros, norāda, ka siksaimnieki nereti tiek uztverti kā zemnieki, kas izmanto arklu, tur lopus (arī zemes aparšanai), dzīvo noteiktā apgabalā un ir pakļauti nodokļiem kompleksās sabiedrībās. Protams, ir arī daudzas mazas saimniecības, kas izmanto mehānizētu tehniku, lai samazinātu ražošanas laiku un darbaspēka iesaisti, taču ražas paaugstināšana, intensificējot lauksaimniecību, ir diezgan jūtīgs temats, jo īpaši bioloģiskajās saimniecībās. Gan Netinga monogrāfija (Netting 1993), gan novērojumi vairākās siksaimniecībās apliecina, ka mazās saimniecības var būt tikpat produktīvas un efektīvas kā lielās saimniecības, ja ne vēl produktīvākas, rēķinot ražu uz vienu zemes vienību, jo, izmantojot vairāk darbaspēka mazākos lauciņos, iespējams panākt augstāku ražu nekā intensīvajā lauksaimniecībā ar lielām zemes platībām. Tāpat Netings norāda, ka daudzu siksaimnieku rīcība drīzāk tiek balstīta praktiskajā darbībā nekā zinātniskā izpratnē par hidroloģiju un augsnes ķīmiju. No modernizācijas piekritēju viedokļa tradicionālās siksaimniecības vajadzētu mācīt lietot augstās tehnoloģijas, taču Netings argumentē, ka tas nonāktu pretrunā ar rezultātu, ko sniedz tradicionālās metodes, – augsnes produktivitāte, ekoloģiskā ilgtspēja un spēja adaptēties. Daudzās pasaules valstīs tradicionālās siksaimniecības turpina darboties efektīvi un konkurētspējīgi.

Kaut arī lielākā daļa manis apmeklēto lauksaimnieku nespēja īsti pateikt, vai viņu saimniecība būtu pieskaitāma pie siksaimniecībām vai vidējām saimniecībām, vien skaidri apgalvojot, ka noteikti neskaitoties liela saimniecība, tomēr šo saimniecību raksturierzīmes lielā mērā atbilda Netinga (1993) siksaimniecību raksturojumam. Arī lielākā daļa lauku attīstības speciālistu un konsultantu nespēja skaidri pateikt, kāda saimniecība skaitās maza, kāda vidēja un kāda liela, – tas esot atkarīgs no reģiona un apsaimniekošanas specifikas. Piemēram, Dobeles novadā tika pausta neizpratne, vai

lielu saimniecību skatīt pēc apgrozījuma vai pēc zemes lieluma, jo daudziem esot lielas zemes platības, bet ieņēmumu neesot.

Ir ļoti grūti tā pateikt – nekur nav tā isti skaidri definēts, kas lie-la, kas maza zemnieku saimniecība skaitās. Mums ir dārzenieki ar varbūt dažiem hektāriem, bet viņš nopelna vairāk nekā tas ar tiem lielajiem. Ir mums, *vot*, dānis ar pāri 3000 hektāru zemes graudko-pībai, un paralēli cūkas viņam, un lielās Krimūnas saimniecības ir, kā „Agro Dobeļe” [...] tie tādi lieli, no veiksmīgākajiem, stāsta kāda lauku attīstības entuziaste Dobeles novadā.

Lauku attīstības speciāliste no Cēsu apkaimes stāsta par Ozolniekos ne-sen notikušo diskusiju par nākamo lauksaimniecības plānošanas periodu, kur piedalījusies kopā ar kādu Zemgales bioloģisko zemnieci, jaunu sievieti ar maģistra grādu, 80 hektāriem zemes, 14 slaucamām govīm, 28 vistām – jo vairāk kūtī neesot vietas. Šī zemniece tādā pasākumā bijusi pirmo reizi un bijusi pārsteigta, ka diskusijas pārstāvji no Latgales viņu esot uztvēruši kā varen lielas saimniecības vadītāju. Bet no sava novada puses viņa izska-toties, kā pati saka, pilnīgs sīkais knislis.

Jelgavas apkaimes lauku attīstības konsultants nešauboties norāda, ka Latvijas vidējais zemnieks noteikti ir sīkzemnieks:

Lauksaimniecības zeme Zemgalē ir 12% no Latvijas teritori-jas. Bet te mēs saražojam pusi no visas Latvijas labības, pusi no visa Latvijas rapša. Šajos 12% lauksaimniecības zemes! Nu, tad parēķinām: tajos pārējos 88% saražo to otru pusi. Tas jau ir zi-nāms rādītājs! Par lopkopību es nepateikšu, lopkopība ir spēcī-gāka citur [...] Faktiski mums uz platību maksājumiem piesakās 5000 iesniegumi – sākot no piemājas saimniecībām, beidzot ar akciju sabiedrībām. Lielākā saimniecība mums Zemgalē ir 6000 ha lauksaimniecības zemes. Tad no šiem 5000 iesniegumiem tikai 15% saimniecību ir virs 100 hektāriem. Tas ir pārsteidzo-ši mazs cipars. Tātad 85% šo iesniegumu ir zem 100 hektāriem. Ja starp mums tā runājam, Latvijas vidējais zemnieks noteikti ir ap kaut kādiem 30–50 hektāriem [...] ar savu saimniecību [...] Ekonomiski, manuprāt, tā ir sīka zemnieku saimniecība. Vidēja zemnieka saimniecība varētu būt 100–300 hektāru robežās, jo tad var sākt atmaksāties kaut kāda audzēšana. Jo vairāk tonnu, jo lielāka peļņa [...] Ja 100 000–300 000 latu maksā kombains, nu, tad kāda jēga pirkt tādai mazai saimniecībai, bet viņai ir kaut kas

jādara, lai to ražu novāktu, vai ne?! Bet tas nav izdevīgi, tā ir tāda eksistēšana. Tāpat traktori – nu, cik mēs strādāsim ar bijušiem padomju kolhozu traktoriem? Tāpēc arī, ka šīs tehnikas nav, šīs mazās saimniecības Latvijā lēnām atbirst. Bet vidējā saimniecība ir noteikti dārga.

Savukārt Piebalgas apkaimes lauku attīstības konsultants atzīst:

Man liekas, ka vēl joprojām nav izanalizēts, ko nozīmē „mazā saimniecība”. Tagad it kā zaļā gaisma tiek vērsta vairāk lielajām saimniecībām. Bet, nu jā, es arī saprotu, ka vajag to produkciju, vajag ražot. Bet nozīme taču ir arī tam, ka dzīvo [...] ka bērni iemācās strādāt tajā mazajā saimniecībā pie vecākiem. Tur ir arī tie vecie cilvēki, daži pie 80 gadiem – nu, kur tu aizskriesi uz to pilsētu un pametīsi to cilvēku? Šīs vērtības un apdzīvotība – izskatās, ka par to netiek piedomāts, vērtējot saimniecības [...] Kas tad te paliks? Lielās saimniecības, nu, labi, viss ir kārtībā, viņi ražos, bet katra modernizācija rada vairāk bezdarbu [...] Cik tad tās lielās saimniecības strādniekus izmanto? Īsti ne vella. Un kur tad tas cilvēks, kur tad tas cilvēks lai paliek? Kur lai viņš strādā? Pilsētā viņu jau arī tā diži neviens negaida.

No šiem citātiem izriet viedokļu un nostāju dažādība attiecībā uz rādītājiem, pēc kuriem būtu nosakāms saimniecības izmērs. 100 piena lopu saimniecība Piebalgas apkaimē skaitās liela, taču Dobeles apkaimē tā drīzāk būtu pieskaitāma pie vidējas. 10 ha plaša gaļas lopu saimniecība skaitītos maza, bet 10 ha dārzenū saimniecība noteikti neietilptu siksaimniecības statusā. Dažādos reģionos un dažādās saimniecībās vērojami atšķirīgi priekšstati par to, kas nosaka saimniecības produktivitāti un vērtību. Šķiet, tieši šādu apsvērumu dēļ Netings definē siksaimniecību nevis pēc zemes platības vai lopu skaita, bet gan pēc saimniekošanas modeļiem un iepriekš minētajām raksturiezīmēm, vēršot uzmanību gan uz ražīgumu, gan produktivitāti, darba attiecībām un mājsaimniecības modeļiem, darba specifiku, augsnes ilgtspēju un citām vērtībām.

Tā vietā, lai par saimniecību izmēru un „attīstības stadiju” spriestu pēc paša saimnieka uzskatiem, zemes platības, augsnes apstrādāšanas metodēm, vides ilgtspējas, lopu skaita, nodarbināto vai pabaroto personu skaita, Eiropas Savienības, ieskaitot Latviju, lauksaimniecības statistikā saimniecības tiek klasificētas pēc saimniecību bruto seguma un to ekonomiskā lieluma

pēc standarta izlaides.⁵³ Tas ļauj spriest, ka politikas veidotājiem lauksaimniecības sektorā par saimniecību lietderību jeb sekmīgu vai nesekmīgu darbību liecina vien to ekonomiskā atdeve.⁵⁴ Gan publiskajā diskursā, gan lauku attīstības speciālistu un politikas veidotāju skatījumā saimniecības, vai tās būtu klasificētas kā pašpatēriņa, mazas vai vidējas, neiedziļinoties to specifiskā, parasti tiek pretstatītas lielajām saimniecībām tieši šķietamās bruto seguma, standarta izlaides, uzņēmējdarbības un inovācijas nepietiekamības dēļ.

Kas ir inovatīva uzņēmējdarbība?

Latvijā inovāciju politikas diskursam raksturīgs „priekšstats par tehnoloģisko attīstību kā ekonomiskās izaugsmes un sociālās labklājības nodrošināšanas universālu līdzekli” (Ādamsone-Fiskoviča 2005: 128). Šūmane (2010) norāda, ka oficiāli lietotajā inovācijas definīcijā – „inovācija ir process, kurā jaunas zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas idejas, izstrādes un tehnoloģijas tiek īstenotas tirgū pieprasītā un konkurētspējīgā produktā vai pakalpojumā” (Ekonomikas ministrija 2003: 4) – gan ir iekļauta arī sociālā un kultūras joma, tomēr inovācijas politikas dokumenti un atbalsta instrumenti ir vērsti galvenokārt uz zinātniski pamatotu tehnoloģiju izstrādes un ieviešanas veicināšanu. Šāds tehnoloģisks inovāciju interpretējums ierobežo inovācijas politikas darbības lauku, sašaurina ino-

---

⁵³ Lidz 2010. gadam saimniecību ekonomiskais lielums tika novērtēts naudas izteiksmē Eiropas lieluma vienībās (ELV), izmantojot standarta bruto segumu. Standarta bruto segums ir attiecīgā reģiona cenās novērtētas, no viena lauksaimniecības kultūras hektāra vai viena mājlopa iegūtās produkcijas un tās saražošanai nepieciešamo specifisko izmaksu starpība, kam pieskaitīts tieši ar šo nozari saistītais atbalsts. 1 ELV atbilst 1200 eiro (LVAEI 2012: 12).

No 2010. gada visā ES lauksaimniecības statistikā tiek mainīta saimniecību klasifikācijas sistēma, pārejot uz ekonomiskā lieluma novērtējumu pēc standarta izlaides (SI) vērtības. Standarta izlaide ir attiecīgā reģiona cenās novērtētas, no viena lauksaimniecības kultūras hektāra vai viena mājlopa iegūtās produkcijas vērtība gada laikā (LVAEI 2012: 12).

⁵⁴ Lauku saimniecību datu uzskaites tīkls SUDAT iedala saimniecības septiņās ekonomiskā lieluma klasēs: mazākas par ekonomiskā lieluma sliekšni 2 ELV (4000 EUR standarta izlaides vērtības), ļoti mazas, mazas, vidēji mazas, vidēji lielas, lielas un ļoti lielas saimniecības. Latvijas vidējā saimniecība ir maza saimniecība, kas, izmantojot vidēji 21,5 hektārus lauksaimniecībā izmantojamās zemes, saražo produkciju 9320 EUR (6550 LVL) vērtībā (LVAEI 2012: 12).

vācijas funkcijas līdz ekonomiskās izaugsmes veicināšanai (Šūmane 2010: 78) un liedz saskatīt inovatīvas darbības daudzās sīksaimniecībās, arī Jāņā. Inovāciju izprašana plašākā nozīmē – kā jaunu iespēju saskatīšana un jaunu prakšu īstenošana – ļautu niansētāk paraudzīties uz tām gan Jāņā, gan citās Latvijas lauku saimniecībās.

Lai arī teorētiski arvien lielāku nozīmi piešķir inovāciju jēdziena plašākam skatījumam un to klātesamībai praktiski visās dzīves sfērās, politikas līmenī Latvijā, šķiet, saglabājies šaurrāks skatījums, proti, inovatīvā attīstība lielā mērā tiek saistīta tikai ar zinātnes sasniegumu un pētniecisko rezultātu izmantojumu un iemiejotumu konkrētās tehnoloģijās, lielākoties uzņēmējdarbības aktivitātes rezultātā (Ādamsone-Fiskoviča 2005: 120), jo īpaši uzsverot moderno zinātņietilpīgo tehnoloģiju kā mūsdienu ekonomiskās izaugsmes virzītājspēka lomu, valstu konkurētspējas un vispārējas labklājības pieauguma veicināšanā (Dimza 2003, citēts no Ādamsone-Fiskoviča 2005: 120).

Inovācija vispārīgi tiek definēta kā „jaunu lietu, zināšanu vai prakšu izgudrošana un ieviešana” (Welz 2003: 256), kā nedzirdēta risinājuma esošai vai jaunai problēmai saskatīšana un izmantošana (Turpat). Arī nepieciešamība ar kaut ko atšķirties sociālajā arēnā un veiksmīgi konkurēt arvien mudina cilvēkus ieviest jaunas prakses, attieksmes, stilus un rīkus (Turpat: 261). Spēja domāt un rīkoties inovatīvi tiek uzsvērtā kā būtisks priekšnosacījums sekmīgai uzņēmējdarbībai gan antropologu (Barth 2000), gan sociologu (Swedberg 2000), gan ekonomistu (Schumpeter 2000 [1934]) darbos.

Fredriks Barts (*Fredrik Barth*) norāda, ka indivīdi, cenšoties palielināt savus ienākumus esošajā jeb tradicionālajā darbības laukā, arvien jutīsies spiesti rast un izmantot jaunas iespējas, kur tās ir saskatāmas un kur nav saistītas ar neprātīgu risku vai draudošām sociālām sankcijām (Barth 2000: 155). Rihards Svedbergs (*Richard Swedberg*), runājot par globālo ekonomiku, savā ziņā atbalso Barta atziņu, kas izkristalizējusies, pētot ekonomikas sfēras Darfūrā un sociālās pārmaiņas Ziemeļnorvēģijā. Viņš norāda, ka jebkuram biznesam, lai tas izdzīvotu globālajā ekonomikā, konstantas pārmaiņas un inovācijas ir vienkārši nepieciešamas (Swedberg 2000; Kanter 1995) un ka „inovācija ir kļuvusi par 20. gadsimta beigu industriālo reliģiju” (*The Economist* (1999), citēts no Swedberg 2000: 8). Tātad jauni rīcības veidi ir būtiska uzņēmējdarbības vai saimnieciskas organizācijas sastāvdaļa. Džozefs Šumpēters (*Joseph Schumpeter*) – joprojām ietekmīgākais uzņēmējdarbības teorētiķis (Swedberg 2000; Blaug 2000) – ir atkārtoti norādījis, ka, kamēr

ekonomiskā rīcība ir vairāk vai mazāk pēc dabas automātiska, uzņēmējam vienmēr ir ļoti uzmanīgi jādomā, kā rīkoties, darbojoties pilnīgi jaunos veidos (Swedberg 2000: 13).

Līdzās inovācijām kā būtiska uzņēmējdarbības sastāvdaļa tiek norādīta arī lēmumu pieņemšana (Mises 2000; Greschenkorn 2000): ko ražot un kā ražot, kādas preces iepirkt un kādas pārdot, kur, kad un par kādu cenu, kādu apgrozījumu un kādus ražošanas apjomus uzturēt, kā tos palielināt vai samazināt (Greschenkorn 2000: 129). Zemnieks, kurš izlemj, kad sākt art, ko sēt, kad pļaut un kad novākt ražu, pieņem uzņēmējdarbībai raksturīgus lēmumus (Turpat: 130). Tomēr, kā apgalvo Aleksandrs Greshenkorns (*Alexander Greschenkorn*), mēroga un sarežģītības ziņā ir milzīga atšķirība starp šiem lēmumiem un tādiem, ko pieņem modernas ražotnes izpilddirektors. Taču Jāņa gadījumā „lēmumi attiecībā uz laiku, pūlēm, darbarīkiem, zemi, kapitālu un to izmantošanu specifiskām vajadzībām mainīga klimata, mainīgas resursu pieejamības un mainīgos tirgus apstākļos ir jāveic ik dienu, un šie ekonomiskie lēmumi ir saprotami praktiska izdevīguma izpratnē” (Netting 1993: 2), gan attīstot jaunus saimniekošanas virzienus un pārstrukturējot saimniecību, gan investējot siltumnīcā, lopos un lauksaimniecības tehnikā, gan lavierējot starp likumu normām, gan ņemot kredītu lauksaimniecības tehnikas iegādei, gan meklējot noieta tirgus savai produkcijai un pakalpojumiem – vai tās būtu puķes, piena produkti, rapši vai tehnikas labošana, vai graudu kulšana, vai pēršana pirtī.

Neskatoties uz attīstības vīziju radītajām gaidām nodarboties ar lielu uzņēmējdarbību un tādējādi pieņemt lielus lēmumus un uzņemties lielus riskus, novērojumi mazākās lauku saimniecībās liecina, ka sīksaimnieki drīzāk pieņem mazāka apjoma lēmumus, uzņemas mazāku risku un līdzsvaro riska faktoros, dažādojot saimniekošanu savā saimniecībā. Jānis, apdomīgi plānojot ražošanu, investējot un pārstrukturējot saimniecību no puķu audzēšanas uz piena lopkopību, no piena lopkopības uz graudkopību, no graudkopības uz pirtniecību un pārdodot lauksaimniecības zemes un tehniku, bija akumulējis pietiekami kapitāla, lai ar pirtniecību varētu nodarboties, kā pats saka, no sirds un neskaitot santīmus, taču daudzās sīksaimniecībās pirtniecība ir tikai viena no saimnieciskajām darbībām – pirts pakalpojumu sniegšana tiek kombinēta ar bioloģisko dārzena vai tēju audzēšanu un tirdzniecību, biškopību, zirgkopību, lauku tūrismu vai tam līdzīgi. Ja neveicas vienā nozarē, piemēram, ja pienam strauji krītas cenas,

taid to var „stutēt” ar dārzu tirdzniecību vai pirts pakalpojumiem, lai nopelnītu paša iztikai un kredītu atmaksai. Kā atzīst vairākums sīksaimnieku, šāda riska faktoru līdzsvarošana, dažādojot saimniecību, ir tieši tas, kas palīdzējis pārdzīvot ne vienu vien krīzi lauksaimnieciskās ražošanas sektorā.

Analizējot lauku uzņēmējdarbības vides attīstības iespējas Latvijā, Maira Leščevica (2005) savā doktora disertācijā apgalvo, ka lauku uzņēmējdarbība ir saistīta ar tādas vides radīšanu un uzturēšanu, kam jānodrošina, cita starpā, darba vietas, stabili ienākumi, efektīva (zemes) īpašumu izmantošana, zemnieku saimniecību optimizācija, uzņēmēju saliedētība kopīgu mērķu sasniegšanai un drošme mainīt darbības sfēras. Viņa uzsver, ka lauksaimnieciskā ražošana pati par sevi var būt dzīvesveids, bet tādā gadījumā zemnieks nevar pretendēt uz uzņēmēja statusu. Raksturojot situāciju Latvijas laukos, viņa atbalso politikas veidotāju uzstādījumus, norādot, ka „pēdējos gados notiek loģiska lauksaimniecības pārstrukturēšanās un konsekventi palielinās tādu lielu spēcīgu saimniecību veidošanās, kuras pilntiesīgi atbilst lauku uzņēmēja statusam” (Leščevica 2005: 10), un ka agrārās un reģionālās ekonomikas veiksmīgai attīstībai ir svarīgāk, lai laukos būtu spēcīgi, veiksmīgi uzņēmumi, nevis daudz vāju, mazu saimniecību (Turpat: 24). Pēc Leščevicas domām, uzņēmējdarbības vides attīstību Latvijas laukos kavē tas, ka lielākajai daļai Latvijas laukos dzīvojošo vēl trūkstot izpratnes par atšķirībām starp uzņēmējdarbību un dzīvesveidu un ka sīkie lauku uzņēmumi vēl arvien pārsvarā izmantojot darbaspēku (roku darbu) un mazāk jaunu tehnoloģiju un inovāciju (Leščevica 2005).

Taču, kā rāda gan Jāņa, gan citu sīksaimnieku (piemēram, bioloģisko saimniecību (Šūmane 2010) vai vasaras kalnu piensaimniecību (Norbye Brun 2010)) saimniekošanas vēsture, saskatot un īstenojot jaunas iespējas uz apkārt esošo kultūrsociālo un vides resursu bāzes, inovatīva uzņēmējdarbība laukos var būt cieši saistīta ar dzīvesveidu un var funkcionēt arī bez papildu darba vietu radīšanas, vienmēr stabiliem ienākumiem un efektīvas zemes izmantošanas.

„Daudzi cilvēki nespēj iet tālāk par ikdienas rutīnu” (Schumpeter 2000 [1934]: 61), bet Jānis spēja, viņš vēl un vēlreiz saskatīja jaunas saimniekošanas iespējas un prata tās izmantot. Saimniecības pārstrukturēšana tika veikta nevis trūkuma dēļ, bet gan pielāgojoties apstākļiem un tādēļ, ka Jānis saskatīja labākus peļņas avotus ar mazāku darba ieguldījumu

un arī vēlējās jaunus izaicinājumus. Tomēr „katrs solis ārpus rutīnas robežām ir saistīts ar grūtībām un ietver jaunus elementus” (Turpat: 63) un nereti ietver dažādām vērtībām piesātinātu sfēru sasaistīšanu (Barth 1972, 2000).

Dažādu, šķietami nesavienojamu vērtību kombināciju jeb veidu, kā šīs dažādās vērtību sfēras savstarpēji saistīt, Barts (Barth 2000) min kā būtisku inovatīva uzņēmēja spēju. Kā piemēru viņš min arābu izcelsmes ienācēju kādā Darfūras ciemā, kurš spēja gūt peļņu uz talku vai vietējo tradīciju izmantošanas bāzes, tādējādi sasaistot šķietami nesavienojamo tirgus sfēru, kur par pakalpojumu un precī tiek maksāts naudā, un morālo jeb savstarpējības jomu, kur rīcība un apmaiņa balstās kultūrspecifiskās tradīcijās un tuvās savstarpējās attiecībās. Tieši šādu sfēru šķietamajos pretstatos, proti, lauku pirtniecības tradīcijās, kas vēsturiski Latvijā bijušas ārpus tirgus sfēras, un augošajā globālā mēroga pieprasījumā pēc garīgas attīrīšanās un alternatīvas dziedināšanās, Jānis atklāja savu turpmāko saimniecības darbību pēc graudkopības likvidēšanas.

Tradīcija un inovācija nereti tiek skatītas kā atšķirīgu vērtību piesātināti pretstati. Uzņēmēja un inovācijas jēdzieni bieži tiek pretstatīti tradīcijas jēdzienam (Norbye Brun 2010), iezīmējot tradīciju kā nemainīgu, „iestrēgušu” vai kā stabilu, simbolisku pagātnes konstrukciju, kas piešķir nozīmi šodienai (Selstad 1998, citēts no Norbye Brun 2010: 95), un inovāciju kā „jaunu zināšanu vai prakšu izgudrošanu un ieviešanu” (Welz 2003: 256). Tomēr stāsta turpinājums par pirtnieku Jāni liecinās, ka tradīcijas konstruē un nemitīgi ietekmē dažādi kultūrsociāli procesi un ka tradīcija var ietvert arī inovatīvus elementus. Tātad inovatīvus risinājumus ir iespējams smelties arī senās tautas tradīcijās, un, kā Jāņa gadījumā, iespējams padarīt tradīciju (vai drīzāk tās interpretāciju) par inovatīvas uzņēmējdarbības pamatu, atdzīvinot piemirstas vai novārtā atstātas sentēvu un folklorizētas pirts prakšu nozīmes. Un šādas saimniekošanas efektivitāti ir grūti vai pat neiespējami mērīt pēc ekonomiskā lieluma rādītājiem.

PIRTS

Jānim interese par pirti sākās kādā ES fondu finansētā lekcijā par netradicionālo lauksaimniecību, ko lauku attīstības iniciatīvu nolūkos organizēja reģiona Lauksaimniecības konsultāciju birojs. Lekcija bija par koku

enerģiju, un vakarā pēc tās bija iespēja apmeklēt pirtiņu, kur lektors demonstrēja dažādu koku enerģiju iedarbību praksē. Uzzinājis par iespēju apmeklēt pirts skolu, Jānis pāris gadu braukāja uz pirts skolas nodarbībām. Pēc pirts skolas pabeigšanas viņš turpināja pašizglītoties pirtniecības jomā gan bibliotēkās, gan pirts semināros, gan pie citiem pirtniekiem, gan caur pieredzi savā pirtī, ko laika gaitā bija iecienījusi virkne klientu. Sākotnēji pirts tika celta kā mazgāšanās vieta, kamēr mājā nebija vannas istabas, kā tas izsenis bijis latviešu zemnieku sētās, bet tagad viņa pirts mazgāšanās nolūkā vairs netiek izmantota. Klienti brauc pie Jāņa izbaudīt, kā paši saka, latviešu tradīcijā balstīto pirts rituālu.

Pirtnieka kursu apguvei ne valsts, ne ES fondu līdzekļi nebija pieejami, taču Jānis juta padziļinātu interesi par pirtniecību un saskatīja iespējas to attīstīt savā saimniecībā.

Es vienmēr esmu par pirti vēlējies uzzināt kaut ko vairāk, dziļāk, pamatīgāk, bet līdz šim, ar visu te [tehniku, rozēm, lopiem un graudiem] ņemoties, tam neatlika ne laika, ne iespējas. To nevar tā pavirši; tā mūsu senču gudrība ir dziļa, tur vajag pamatīgu pievēršanos, lai to izprastu un apgūtu [...] Protams, mums bija pirtiņa saimniecībā, kur gājām regulāri mazgāties, jo mājās nebija ūdens. Bet tās enerģijas, kas pirtī strādā, tas rituālais un dziednieciskais process – tas ir jāizzina, tas ir kas cits nekā vienkārša mazgāšanās un karsēšanās uz lāvas [...] Izrādās, es pats esmu pirti dzimis. Manai tēvmātai bijusi pirts, kur no visas apkaimes gājuši pērties, viņa gan dzemdības pirtī pieņēmusi, gan ar vārdošanu un braucīšanu nodarbojusies. Mēs arī bērnībā gājām pie viņas mazgāties. Atceros to veco pirtiņu, bet ne tik detalizēti, vairāk no nostāstiem tas dzirdēts, stāsta Jānis.

Pirts skolā viņš apguva pamatzināšanas par pirti, tās būvniecību, pirtnieka pamatprasmēm un dažādu augu nozīmi. Pēc pirts skolas pabeigšanas viņš nolēma attīstīt pirtniecības pakalpojumus savā saimniecībā, un kopš tā laika Jāņa pirts no vienkāršas mazgāšanās vietas kļuva par ārstniecisko pirti, kur pēršanās ir savdabīgs rituāls cilvēka garīguma atjaunošanai.

Dažs labs jautātu, kur tad te parādās inovācijas, jo nebūt nevar noliegt, ka latviešu pirts vēsture ir sena un ka tai ir spēcīgs, tradīcijām apvīts nara-tīvs. Ziņas par Daugavas lībiešu pirti ap 1196.–1198. gadu⁵⁵ un par latgaļu

⁵⁵ *Indriķa hronika*. Ā. Feldhūna tulkojums. Rīga: Zinātne, 1993, II: 8, 57. lpp.

valdnieka Tālibalža pirti Trikātā ap 1215. gadu⁵⁶ sniegta jau Livonijas Indriķa hronikā. Niansētāks senlatviešu pāršanās atainojums rodams ārsta Rozina Lentilija novērojumos Dobeles apkārtnē 1677.–1680. gadā (Lentilius 1924: 3–73).

Pirts un pāršanās pirti atspoguļota kā neatņemama zemnieku sētas sastāvdaļa arī virknē latviešu tautasdziesmu un literāro darbu,⁵⁷ no kuriem izriet, ka, rūpēdamies par tīrību un veselību, pēc smaga darba un pirms lieliem svētkiem latvieši jau senesis gājuši mazgāties pirtī. Slavenajā Edvarta Virzas poēmā *Straumēni*, ko Imants Ziedonis sauc par „zemnieciskas pašaizsargāšanās un pašiedvesmošanās poēmu” (Ziedonis 1989: 7) un kurā atainota 19. gadsimta zemnieku sētas idille, pirts tiek godināta kā vismiļākā ēka *Straumēnos* un pielīdzināta baznīcai, jo baznīcā varēja ieiet tikai caur pirti, kurā miesa nolika savu smagumu, un vienīgi pēc tam gars spēja ieiet svētdienas lielajā un gaišajā dievnamā (Virza 1989: 34). Virza pirti dēvē par “mūžīgās Māras mitekli” (Turpat: 36), un dainās bieži uzsverta tādu dievību kā Māras, Laimas un Dieviņa klātbūtne pirtī. Tas ļauj domāt, ka pirts par svētu vietu zemnieka sētā tika uzskatīta arī tāpēc, ka tur mājnieki juta dievību un garu klātbūtni.

Novērojumi sīksaimniecībās lielā mērā saskan ar pirts atspoguļojumu latviešu rakstnieku – klasiķu darbos: pirts parasti bijusi vismazākā ēciņa sētā un atradusies sētas nomaļākajā vietā. To cēla pie upes, ezera vai diķa kā vienkāršu guļbūvi. Pirts krāsni veidoja no vienkārši krautiem laukakmeņiem ar iedobi uguns kurināšanai. Vēlāk krāsni apmūrēja un tās virspusē sakrāva akmeņus siltuma uzturēšanai. Pirts kurināšanai bija vajadzīga laba amata prasme, kā raksta Virza (1989), to parasti uzticēja vectēvam, jo svarīgi bija zināt, kādus dūmus kāda malka dod. Pirtij vajadzēja būt ar īpašu smaržu, kas jau kurināšanas laikā kopā ar dūmiem saimei vēstīja par sestdienas vakara tuvošanos. Pie krāsnij pretējās sienas atradās lāvas no bieziem dēļiem, kuras novietoja tādā augstumā, lai, sēžot uz lāvas, galva neskartos griestos. Uz lāvas pa vienam gūlās tie, kuri vēlējās tikt nopērti ar dažādu zaru slotiņām. Kad uz karstajiem krāsniem uzmeta garu (ūdeni), pirts telpa pildījās karstiem tvaikiem. Pirtsslota turēja karstajos tvaikos virs pirts akmeņiem, lai zari un lapas kļūtu mīkstāki. Pirmie pirtī gāja vīri, gan veci, gan jauni, cits citu pērdami bērza slotām. Pāršanos at-

⁵⁶ *Indriķa hronika*, XIX: 3, 197. lpp.

⁵⁷ Piemēram, Annas Brigaderes, Ilzes Indrānes, Harija Gulbja, Vladimira Kaijaka, Kārļa Ieviņa, Kārļa Skalbes, Jāņa Jaunsudrabiņa darbos.

kārtoja vairākas reizes, starplaikos pārkarsušie atvēsinājās priekštelpā, dīķī vai upē, ziemā pēc pāršanās mēdza izvilāties sniegā un pēc tam atkal pērās no jauna. Kad vīri beidza pērties un pirts vairs nebija tik karsta, uz pāršanos nāca sievas un bērni.

Latviešu vēstures, folkloras un daiļliteratūras materiālos atspoguļotie populārie priekšstati par lauku pirti un tās nozīmi zemnieku dzīvē raisa asociācijas par pirtniecību kā tradicionālu kultūras, nevis ekonomikas, inovācijas vai uzņēmējdarbības jomu. Tomēr, niansētāk ielūkojoties konkrētās mūsdienu lauku pirts saimniecību praksē, top skaidrs, ka tieši šo tradicionālo priekšstatu un nozīmju apzināšanās palīdz izprast gan tradīciju kā iespējamu inovācijas šūpuli un inovāciju kā tradīcijas tālākvirzītāju, gan to, kāpēc lauku pirts nozīme ar priekšstatiem par tās dziedinošo spēku ir atkal aktualizējusies, padarot lauku pirtniecības pakalpojumus par pieprasītiem.

Inovatīvas tradīcijas?

„Kaut arī mūsdienās prestiži skaitās, ka lauku mājā ir vanna un siltais ūdens [...] ar ziepēm ir par maz, lai justos tīrs,“ stāsta kāds lauku pirtnieks, norādot, ka pirts attīra ne tikai ādu, bet arī garu. Situācijā, kad daudzviet laukos nav darbavietu un neskaitāmas saimniecības atrodas tuvu bankrota sliekšnim, kad arvien vairāk laucinieku atstāj savus ciematus un simtiem ciematu tiek likvidēti, jo tajos vairs nav reģistrēta neviena ēkas adrese,⁵⁸ virkne uzņēmīgu un radošu saimnieku, kā Jānis, savās saimniecībās ir attīstījuši pirtniecības pakalpojumus, tādējādi nodrošinot sevi ar darbu un iztiku. Taču viņi pirts ēku neizmanto tā, kā tas Latvijā ticis darīts pēdējos piecos gadsimtos, kad –

pirts Latvijā bijusi daudzfunkciju ēka, kurā mazgājās visi saimniecības iedzīvotāji; dziedniecības vieta, kur ārstēja dažādas kaites un pat vēl 19. gs. dienas gaismu ieraudzīja daudzi jauni pilsoņi; žāvētava, kur kūpināja gaļu un desas, kaltēja labību, linus vai izdiedzēto iesalu; dažādu saimniecības darbu veikšanas vieta; kalpu, amatnieku, citu bezzemnieku, kā arī darba nespējīgo ļaužu mitekļis (Cimermanis 1991: 237).

⁵⁸ Gada laikā Latvijā likvidēti 284 ciemi. *Diena.lv*. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/gada-laika-latvija-likvideti-284-ciemi-13942801> (19.04.2012.).

Šo saimniecību pirtīs tiek sniegti maksas pirtniecības pakalpojumi galvenokārt no intensīvas darba dzīves un stresa pārgurušiem pusmūža pilsētniekiem. Pēc Latvijas Lauku pirtnieku apvienības datiem, apvienībā ir 167 lauku pirts saimniecības, pirtnieki organizējas asociācijās, piedalās Latvijas pirtnieku meistarības sacensībās un dažādos semināros, pieredzes apmaiņā; tiek rīkoti kursi un atvērto durvju dienas pirtīs; par pirts pakalpojumiem vēsti gan interneta mājaslapas, gan dažādi dzīves stila žurnāli. Maksa par pirts rituālu dažādās lauku pirtīs variē no 15 līdz 60 latiem vienai personai, bet visbiežāk uz pēršanas pirti brauc pāri, kas kopā par rituālu atkarībā no pirts samaksā no 30 līdz pat 120 latiem. Līdz ar pirts nozīmes aktualizēšanos aktualizējas arī pirtnieka amats, kas literatūras un vēstures materiālos tikpat kā nav minēts. Galvenokārt pirts gan daiļliteratūrā, gan folklorā, gan lauku sētā tikusi asociēta ar vietu, kur zemnieki pēc smaga darba mazgāja savu miesu un garu, nevis kā darba vieta, kur, perot citus, varētu pelnīt naudu. Par pirtnieka amatu varam lasīt vienā, toties klasikas statusu iemantojušā literārā darbā – Kārļa Skalbes *Pasakā par vērdiņu* (Skalbe 1958). Bet atšķirībā no Skalbes pasakas, kur pirtnieka Anša pamatdarbs un maizes darbs bija berzt turīgo pilsētnieku muguras, mūsdienu pirtnieka ambīcija ir attīrīt čakras un, līdzīgi kā O'Della aprakstītajā zviedru spa etnogrāfijā, teju astoņu stundu garā pirts rituālā „pārvērst pārgurušus, no stresa un darba „izdegušus” pusmūža pārus atjauninātos, līdzsvarotos un enerģētiski spēcīnātos lauleņos” (O'Dell 2010: 54). Par pirtniekiem tautā vairs nesauc tos darba nespējīgos lauksaimniekus, kuri kādreiz mitinājās pirtī. Proti, senāk „tautā pirts apdzīvotāji jeb tā sauktie pirtnieki tika novērtēti par zemāku ļaužu kārtu un dzīvošanu pirtī uzskatīja ar zināmu nicināšanu” (Kraستیņa 1961: 130, citēts no Akerberga 1992: 34). Tagad pirtnieka tēls drīzāk saistāms ar veselīga un aktīva lauku cilvēka tēlu.

Lai arī mūsdienu pirti integrēta virkne jaunu elementu, piemēram, pirtnieka apģērbs (vīriešiem īsāks priekšautiņš, ko sien ap gurniem, sievietēm garāks, ko sien virs krūtīm), baseins, harmoniska, klusa mūzika, dažāda masāža, sejas maskas, ķermeņa skrubis u.c., tomēr tieši folkloras materiāli ir tie, kuros tiek smelti priekšstati interpretācijai par to, kā uzvesties pirtī. Teju pie katras pirts durvīm pielikti uzvedības noteikumi, kurus, balstoties latviešu folklorā, izstrādājusi pirts savienība, taču Jānis, līdzīgi citiem pirtniekiem, tos papildinājis arī ar savām interpretācijām. Viens no būtiskākajiem – cienīt pirts gariņu. Jānis pat jokodams apsver uzlikt lielāku sliekšni

savai pirtij – ja kāds nesaprot, ka jāpaklanās pirts gariņam, tad viņš paklups un tik un tā paklanīsies. Paklanīties, vismaz iekšēji, ar cieņu, pirtī ejot, ir būtiski, lai nodrošinātu pirts gariņa labvēlību. Folkloras materiāli liecina, ka dziedināšana pirtī bijusi sieviešu joma, turpretim tagad, kā rāda novērojumi, arvien vairāk pirtnieka pakalpojumus sniedz vīrieši un sievas viņiem asistē. Pirtī joprojām peras kaili. Pirtniekam, strādājot karstajā lāvas telpā, priekšautiņš kļūst slapjš un traucē, tāpēc nereti pēriena laikā tas tiek noņemts un pakārts turpat lāvas telpā, bet pēc pēriena atkal uzvilks. Pirtī nav vīriešu un sieviešu, kā Jānis saka, te ir cilvēki. Ja sākumā arī kādam klientam ir līdzīgs apmetnītis, Jānis neko neiebilst, bet pirts rituāla gaitā klienti paši jūt, ka apmetnītis traucē, un tad Jānis to vienkārši paņem un noliek tuvumā, lai vajadzības gadījumā to ātri var paņemt, taču, kad reiz novilkts, tas reti tiek atkal izmantots. Kailums tiek uztverts dabiski.

Jāņa pirtiņā atrodas krāsns ar apaļu akmeņu uzkrāvumu gara liešanai, jo siltuma enerģija no apaļas formas izdaloties vienmērīgāk. Ārējie krāsns akmeņi domāti dekorācijai, bet īstie, darba akmeņi (kādi astoņi spaiņi), kurus apņēms uguns, ievietoti krāsns krāterī. Tie ir nevis Latvijas laukakmeņi, bet ziepjakmeņi no Somijas. Tie, tāpat kā saules sasildīta zeme, izstarojot siltumu un neradot pārlietu svelmi. Ūdenim, ko lej uz karstajiem akmeņiem, jābūt siltam un tīram. Aromātam ūdenī ieliek kādu zālīti, ietītu marlē, lai stiebrīņi nepaliek uz akmeņiem, nepiedeg un degums nesabojā aromātu. Un tad varot ārstēt bronhus un elpceļus. Ar koka ķipīti uzlej ūdeni uz akmeņiem, tā ka tas čurkstot „ar palēcieni” uzskrien augšā. Tvaiks ir smalks un viegli panesams. Uz lāvas rindā konkrētā secībā sarindotas slotas pēršanai, divos ķipīšos stūri zem lāvas novietots sāls un medus. Līdzās guļ kādi pārdesmit oļi aukstu pēdu sildīšanai, jo ar aukstām kājām uz lāvas nevar iet. Tad oļiem uzlej siltu ūdeni, un cilvēks pa tiem drusku pabradā, līdz sasilst kājas. Kājas sasildīt var arī siltā zaļu vanniņā, kur pievienotas dažādās zālītes – kumelīte, dievkociņš, rudzupuķe, vīgrieze, paparde – katra iedarbojas ar savu spēku. Lāvas galvgali nolikts maigs bērza slotu pagalvītis, lai galva nav jāliek uz cieta koka. „Pirts celta no apses, tā ir maiga un mīksta, tai ir attīrošais efekts,” stāsta Jānis, maigi noglāstot lāvu. Gan pirts, gan tās centrālā sastāvdaļa krāsns ir Jāņa roku darbs. Vadoties pēc pieredzes, tās iekšējais izkārtojums tiek pielāgots ērtākam pirtnieka darbam un lielākam klienta komfortam: te lāvas augstums vai platums tiek pamainīts, te ventilācija un grīdas segums tiek uzlabots, te atpūtas telpas krēsli tiek nomainīti, te ielikta jauna grīda, kuru vieglāk kopt un kas neslīd tik

ļoti, te starp krāsni un lāvām tiek piekārts salmu aizkariņš, lai pirtniekam mugura perot nesvilst, jo no krāsns nāk pamatīga svelme. Konstruktijas lāvām ir tādas, lai tās viegli var pārvietot, pacelt zemāk vai augstāk, lai starp dēļu šķirbām lapas var izkrist cauri un lai viegli iztīrīt visas maliņas – noskalot ar karstu, tiru ūdeni. Lāvas telpas izmērs ir 2,50 × 2,50 m – lielākā būtu grūtāk uzturēt vēlamo siltumu. Arī atpūtas telpas un baseina izmērs ir aptuveni tāds pats. Ideālā temperatūra lāvas telpā ir ap 60–70°C.

Tā vien šķiet, ka visa Jāņa un viņas sievas uzmanība tiek vērsta uz mazo, vienkāršo mājiņu pagalma nostūrī. Un viņu pūles nepaliek nenovērtētas, klienti uz Jāņa pirti plūst no visiem Latvijas nostūriem, nereti līdzī atvedot kādu ārzemju draugu, kam atrādīt „īstas” latviešu tradīcijas. Tomēr Jānis netiek uzskatīts par uzņēmēju vai inovatoru ne savā pagastā, ne saskaņā ar dominējošo inovatīvas uzņēmējdarbības attīstības izpratni – drīzāk par izbijušu lauksaimnieku, kurš tagad vairs tikai savām vajadzībām apsaimnieko pāris hektāru zemes. Pirtnieks drīzāk tiek uzskatīts par veselīgu, aktīvu laucinieku un pirtniecība – par veselīgu hobijs, kaut arī Latvijas laukos ir krietns saimniecību skaits, galvenokārt daudznozaru, kurās ienākumi no pirts pakalpojumu sniegšanas veido ievērojamu ieņēmumu daļu, ko saimniecības ir spējušas ģenerēt bezdarba un ekonomiskās lejupslīdes apstākļos. Tomēr, tāpat kā daudzi citi siksaimnieki, Jānis ir iesprostots siksaimnieku diskursā (sk., piemēram, Netting 1993; Mincyte 2011), kurā reti tiek saskatīti uzņēmējdarbības un inovācijas elementi.

Vaicāts, vai pirtniecības attīstīšana tiek uzskatīta par inovāciju, novada lauku attīstības speciālists izbrīnā nopurina galvu, piebilzdams:

Vai tad pirts ir kaut kas jauns? Teorētiski jau mēs inovācijas varētu uzrādīt tur, kur tiek uzsākti jauni saimniekošanas veidi, piemēram, kaut vai tā pati krūmmelleņu audzēšana vai pirts cepuru filcēšana, bet šīs siksaimniecības parasti nekvalificējas ES projektiem, caur kuriem inovācijas tiek ieviestas, un līdz ar to mūsu uzskaitē netiek pieskaitītas pie realizētām inovācijām. Ja tas iet privāti, par savu naudu, tad tas arī paliek privāti. Inovācijas jau parasti iet kopā ar modernu tehnoloģiju ieviešanu un darbavietu radīšanu, un šādiem projektiem mazās saimniecības parasti nekvalificējas, jo atbalsta efektivitāti Zemkopības ministrija rēķina kā naudas daudzumu pret saražoto.

Cita, ilggadēja lauku attīstības entuziaste piemetina:

Tie mazie saimnieki drīzāk tiek uztverti kā etniskās vides iedzīvotāji. Zemgales pagastos noteikti viņus neuzskata par uzņēmējiem, bet tādā pagastā, kur citas aktivitātes vispār praktiski nav, piemēram, Vidzemes Kaivē, kur izbraukāt uz pilsētu vispār vairs nav iespējams, šos cilvēkus ļoti cienītu.

Kas tad skaitītos inovācija no politikas veidotāju redzējuma? Lai arī Latvijas lauku attīstības valsts stratēģijas plānā 2007.–2013. gadam inovācija minēta kā viens no mērķiem, lauksaimniecības konkurētspēju plānots paaugstināt, atbalstot lauksaimniecības uzņēmumu pārstrukturēšanu, attīstību un inovāciju, kā arī paaugstinot iedzīvotāju profesionālo kvalifikāciju un zināšanas, nodrošinot nepieciešamo konsultāciju pakalpojumu pieejamību (ZM 2006b), kā norāda Šūmane (2010: 89) un kā nojaušams no minētā lauku attīstības speciālista viedokļa, inovācija tiek šauri saistīta ar ražošanas modernizāciju, un līdzšinējā lauku attīstības politika veicinājusi un atzinusi galvenokārt tehnoloģiskas inovācijas lauksaimniecības sektorā.

Lauku attīstības politikā ilgstoši dominējis spēcīgs modernizācijas diskurss, proti, lauksaimnieciskās ražošanas konkurētspēja un tehnoloģiskā modernizācija ilgu laiku bijis viens no lauksaimniecības un lauku attīstības politikas primārajiem mērķiem, kas attiecīgi atbalstīts arī no nacionālās subsīdiju shēmas un ES līdzekļiem. Savukārt inovācijas sociālajā, vides un lauku ekonomikas dažādošanas jomā politikas dokumentos ir ieviestas nesenāk, pārejot uz integrētāku lauku attīstības politiku (Šūmane 2010: 90). Tomēr novērojumi sīksaimniecībās liecina, ka praksē lauku ekonomikas dažādošana, piemēram, attīstot pirtniecību, reti tiek uztverta kā inovācija vai vismaz veiksmīga saimniekošana. Jautāti par veiksmīgām saimniecībām savos novados, lauku attīstības speciālisti norāda tikai uz tehnoloģiski progresīvām, modernām lielsaimniecībām, savukārt, jautāti par saimniecību attīstību, allaž stāsta par to paplašināšanu, augstāku tehnoloģiju ieviešanu un modernizācijas projektu naudas apgūšanu, kas nāk roku rokā ar paprāvu kredītsaistību uzņemšanu.

Tomēr, neņemot vērā inovāciju vienpusīgo traktējumu politikas dokumentos, Jāņa saimniekošanā ir virkne elementu, kas niansētā skatījumā ļautu arī viņa un citu sīksaimnieku darbībā skaidri saskatīt inovatīvas uzņēmējdarbības aspektus – arī pašā pirts rituālā.

Rituāls

Ikkatram klientam Jānis sien pirtsslotas no dažādiem augiem un zariem. Pirms došanās uz savu attālo mežu griezt slotas viņš vispirms attīrās, medītējot, nomazgājoties, uzvelkot tīru veļu un tīru, baltu kreklu, lai, zarus griežot un sienot slotās, klāt nepiesietos nevēlama enerģija. Slotas daļās vīrišķās un sievišķās enerģijas nesējās, attīrošās, spēku un aizsardzību dodošās. Lai slotas pietiktu arī ziemas mēnešiem, tās pietiekamā daudzumā un daudzveidībā jāsatavo vasarā.

Ieejot pirtī, pirtnieks vispirms sasveicinās ar pirts sargeņģelīti – pirts gariņu. Kā skaidroja kāda Vidzemes pirtniece, kad dzirdot pirtī tikšķi, tad zinot, ka ar mums runājas pirts gariņš. Arī kurot pirtī, pirtnieks veic virkni attīrošu procedūru. Pirts tiek kvēpināta ar kadiķi, lai tajā ikreiz pirms pāršanās būtu tik tīra enerģētika, it kā cilvēks nebūtu iekšā bijis. „Kadiķim ir milzīga enerģija, jo tam krustiņš ir gan skujās, gan odziņā,” stāsta Jānis. Tiek izkvēpināti visi pirts stūri, lai telpa kļūtu smaržīga un tīra. Pirts jāattīra ne tikai no netīrumiem, bet arī enerģētiski. Kombinācijā ar kadiķi Jānis pirts enerģētiskai attīrīšanai izmanto arī vērmeli un vibotni. Kāda Vidzemes pirtniece, kvēpinot pērtuvi, dažkārt talkā ņem tautasdziesmas, jo tajās ir pateikts priekšā, kas un kā pirtī jādara:

Dzelžu tēvs, dzelžu māte
Dzelžu pirti kurināja;
Kas var dūmus savienot,
Tas var kaites izdziedēt.

Kad trīsreiz šie vārdi noskaitīti un pirts ir attīrīta, pirtniece uzliek aizsardzību arī sev, lai rituāla laikā klienta kaites nepārietu pašai. Trīs reizes tiek skaitīta, piemēram, šāda tautasdziesma:

Es piedzimu dzelžu meita
No tērauda māmuliņas;
Es apvilku dzelžu svīti,
Tēraudiņa kažociņu.

Tad pirtī tiek ievests klients jeb peramā persona, tā tiek pacienāta ar tēju, kas vārīta no ingvera, citrona un piparmētrām. Tējai pievienota karote medus saldumam. Tēja ir nomierinoša un silda no iekšpuses. Jau dzerot tēju klusajā, augu aromāta piesātinātajā pirts priekštelpā, klients pamazām iepazīstas ar pirts gariņu, poras pamazām atveras – un sākas svīšana. Ja pēdas

aukstas, tās tiek sildītas uz siltajiem oļiem vai zāļu vanniņā. Tad klients tiek aicināts uz lāvas – pirmajā piegājienu tur paguļ 10–15 minūtes, un, kad uz ķermeņa parādās pirmais mitrums, tad jānāk priekštelpā atpūsties.

Otro piegājienu uz lāvas sāk ar sāls skrubēšanu. Sāls kristālus Jānis uzskata par visspēcīgākajiem kosmiskās enerģijas vadītājiem uz zemes, tie atjaunojot zudušos spēkus. Maģiskos rituālos sāls atgriežot laimi, noņemot cilvēkam uzlikto postu, dzēšot negatīvo enerģiju, noņemot noskaudumus. Jānis stāsta, ka mūsu senči, dodoties ceļā, ņēmuši līdzī sālī – kā aizsargu, „netirās” vietās to metuši pār plecu, lai ļaunie spēki nekaitētu. Pirms pieskaršanās klientam pirtnieks vēršas pie augstākā spēka, un tikai tad seko pirmie pieskārieni, kad pirtnieks caur savām sajūtām pārliecinājies, vai klienta ķermenis viņa pieskārienus pieņem. Tad lēnām ar sāli tiek nobārstīts un ierīvēts viss klienta ķermenis. Skrubēšana ar sāli ir ne tikai atmirušo audu noņemšana, tā ir arī limfodrenāža, perifēro asinsvadu masāža. Noskrubētais ķermenis uz lāvas tiek noskalots ar siltu ūdeni no koka ķīpiša. Pēc skrubēšanas un noskalošanās klientam jau sāk rasties viegluma sajūta. Tad seko pirmais pēriens ar pirts slotiņām. Vispirms pirtnieks lūdž augstākiem spēkiem, lai tie caur katru zālīti, slotiņu izdara labu. Tad pirtnieks iztēlē rokas stiepiena atālumā no klienta galvas un pēdām ieliek Māras zīmi un Dieva zīmi peramās personas aizsardzībai. Abām baltu zīmēm ir liela simboliska nozīme.⁵⁹

Lai savam klientam nodrošinātu garu pasaules svētību un aizsardzību, tiek izmantotas arī citas pieejas. Kādā Vidzemes pirtī pirms pirmā pēriena Dieviņš tiek aicināts pirtī, pirtsslota ritmisko sitienu pavadījumā skaitot šādu tautasdziesmu motīvu virknējumu:

---

⁵⁹ Jāņa stāstītāis par šo dievību nozīmi lielā mērā sakrīt ar dažādos kultūras avotos pieejamiem skaidrojumiem, proti, Dieva zīme piesaista dievišķos un radošos spēkus, tā simbolizē debesis kā pasaules jumtu. Šo zīmi liek saiknei ar augstākajiem spēkiem, arī kā garīgo sargātāju. Tā ir arī dievišķās izziņas veicinātāja, gaismas enerģijas avots. Šī zīme palīdz atbrīvoties no enerģētiskajiem blokiem, simbolizē Dieva klātbūtni ik solī. Māra ir materiālās pasaules dievība, auglības devēja, sieviešu aizstāve, arī zemes un pazemes valstības pārvaldniece. Zīmei piemīt Dieva trijstūrim pretējs spēks, tādēļ, tos apvienojot, iegūst līdzsvaru un saskaņu. Abas šīs zīmes, uzvelkot vienu pāri otrai, iegūst sešstūra zvaigzni, sauktu arī par lietuvēna krustu, kam piemīt stipra aizsardzība pret ļauno. Māras zīmes piešķir pamatīgumu, drošību, saistību ar zemes un dabas spēkiem. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/kultura/kultura/orn03.htm>; <http://valoda.ailab.lv/kultura/kultura/orn02.htm> (skatīts 01.08.2012.).

Nāc, Dieviņ, tu pie mums
 Šo dieniņ dieniņā.
 Tīra mūsu istabiņa,
 Baltis mūsu liepas galds.
 Dieviņš stāvēj aiz durvīm
 Nosvīdušu kumeliņu.
 Tec, māsiņa, ver durtiņas,
 Laid Dieviņu pirtiņā!
 Dieviņš nāca pirtiņā
 Lielu, platu mētelīti.
 Nāc, Dieviņ, saņemies,
 Šauras mūsu duraviņas.
 Klusat, jauni, klusat, veci,
 Dievs ienāca pirtiņā,
 Dievs ienāca pirtiņā,
 Sēstas lāvas galiņā.
 Visapkārt vaska sveces,
 Vidū klātis liepas galds.
 Dieviņš sveces dedzināja,
 Laimiņ lāvu apklājusi.
 Guļ māsiņa (brālītis) uz lāviņu,
 Mīļu Dievu pieminam.
 Lai mums darbā Dievs palīdz,
 Mīļā Laima pavadīja.

Pirtniece skaidro:

Ja es šos vārdus nenoskaitu, tad man tik labi neiet pirtī. Vajag iedomāties tiem vārdiem līdz, aizvērt acis, tā tāda kā meditācija. Tur ir vaska svečītes, tas siltumiņš. Tur ir tas mīļumiņš. Tur ir Laimiņa, kas apklājusi mums lāvu. Dzirdējāt varbūt, ka pirts gariņš notikšķēja, tikko es sāku skaitīt? Teica: labi, labi. Kāpēc gan man tā nedomāt? Domājam, ka neredzam, tad nav. Bet ir.

Tad viņa pāršanai izvēlas apses slotu un turpina skaitīt:

Projām, projām, visi diedelnieki,
 Projām, visi diedelnieki!
 Lai palika, lai palika
 Nama saimeniece.

„Nams ir tavs augums,” viņa skaidro, „un tagad apses slota no tevis aizdzen visus, kas no tevis barojās, kas pielipuši.” Tad atkal turpina pērt, trīsreiz pēc kārtas skaitot šādas rindas:

Balta, balta viešņa nāk
No kalniņa lejiņā.
Tā ir pati mīļā Māra,
Veselību atnesdama.
Ko tur pēra, ko tur pēra
Miļās Māras pirtiņā?
Agnesi pēra, Agnesi pēra,
Veselības gribēdama.

Jāņa pirti uz koka lāvas pērtuvē zem klienta galvas tiek palikta, piemēram, lazdas zaru slota spilvenam, jo lazda ir toleranta, lokana un tai ir ļoti mīkstašas lapas. Pirmais pēriens ir attīrošs ar četrus–piecus dažādu slotu pāriem. Līdz ar slotiņu maiņu mainās aromāts un pēršanas intensitāte. Piemēram, vibotņu un kadiķu slotiņas ir ļoti labas enerģētiskās attīrīšanas ziņā. Apsārtums, kas rodas uz ādas no kadiķa, nekādas briesmas nerada. Pārejot pāri ar kādu lapu slotiņu vai dezinficējošu slotiņu, piemēram, ievu, apsārtums izzūd. Attīrošās slotas ir vērmele, vibotne, dievkociņš, pelašķis, pilādzis, kadiķis u.c. Ar slotiņām nesit stipri, iesākumā tik tikko ķermenim ar tām pieskaras, bet siltums, ko slotu intensīvā un ritmiskā vicināšana virs ķermeņa rada, vienu roku griežot pulksteņa, bet otru pretējā virzienā, patīkami karsē ķermeni un veicina tā svīšanu un attīrīšanos. Ķermeni per maigi, ar glaudošām kustībām. Enerģētisko attīrīšanu veic no augšas uz leju, negācijas tiek izvadītas pa pēdām uz leju. Ja klientam ir likstas ar sirdi, tad virzienā no sirds projām un uz sirds tiek uzlikta ozola slotiņa asinsspiediena regulēšanai. Kad klients no abām pusēm ir nopērts ar dažādajām attīrošajām slotiņām, seko pirmā kontrastpelde baseinā vai dīķī. Jānis skaidro, ka uz lāvas ķermenis 2 cm dziļumā ir sasilis līdz 38–39 grādiem un, iemērcoties aukstajā ūdenī, sakarsušais ķermenis strauji saraujas un visi „nelabumi un draņķības” tiek izspiestas laukā. Tad seko pirmā pelnītā atpūta pirts priekštelpā. Pēc pirmā pēriena ķermenis jau ir enerģētiski attīrījies.

Izvēloties pirts slotiņas katram peramajam, jāapzinās katras slotiņas enerģētiskais spēks. Reiz kāda pirtniece Vidzemē ar vītola slotiņu (kas esot sieviešu maģijas koks, Māras koks) nopērusi jaunus zēnus un par to dabūjusi pamatīgu sodu no šīs slotiņas. Pērtuvē viss bijis labi; kad pēc pēriena aizskrējuši uz auksto ezeru izmērcēties, puikas no ezera iznākuši priecīgi, aizskrējuši atpakaļ uz pirti palēkdami, bet pirtniece no ezera iznākusi pilnīgi bez spēka, acis miglojušas, tikko varējusi saskatīt pirti, kā pati teica –

sajūta bijusi briesmīga, licies, ka kaulu nav. Pirtnieki tic, ka katrai slotiņai ir neredzamā, enerģētiskā daļa, tādēļ slotiņas ir jābijā un jāzina to iedarbība. Šī pirtniece uzskatīja, ka tikusi sodīta par to, ka ar sievietes maģijas koku vītoli pērusi nepieaugušus zēnus.

Pēc pirmā pēriena atpūtas telpā uz masāžas galda pirtnieks masē klientu, atbrīvojot limfu drenāžu, jo cilvēkam laimes sajūta un pārējais, kas ar to saistīts, varot atnākt tikai tad, ja ir ļoti brīva enerģijas plūsma ķermenī. Enerģētisko attīrīšanās masāžu visam ķermenim var veikt, piemēram, ar čiekuriem, pēc masāžas izmantotos čiekuriņus sadedzinot ugunī. Arī slotiņas, kas tiek lietotas attīrošajā pērienā, otrreiz nevar izmantot, jo nevar iet pie otra cilvēka ar to enerģiju, kas vienam paņemta nost.

Trešais posms pērtuvē sākas ar medus procedūru, jo pirtī pavadītas nu jau vismaz pāris stundas un tukšā dūšā, asinīs trūkstot glikozei, pirtī var sākties reiboņi. Medus caur attīrītām porām uzsūcoties labāk nekā caur barības traktu – tas dodot impulsu un enerģisko grūdienu, lai ķermenis būtu gatavs nākamajam pēšanas cēlienam. Medu, tāpat kā sāli, viegli iemasē ķermenī. Medus sastāvs esot tuvs cilvēka asins sastāvam, tāpēc tik ļoti strauji uzsūcoties. Klājot medu uz siltā, mitrā ķermeņa, tas uzreiz maina savu struktūru un vairs nav lipīgs un glums. Tad seko otrais pēriens – intensīvāks nekā pirmais, tādēļ pirtniekam uz klienta galvas jāuzliek aukstā ūdenī izmērcētas slotiņas, lai ķermenis vieglāk varētu izturēt karstumu. Pērienā var tikt izmantotas pat 15 dažādas slotiņas; pirtnieks zina katras slotiņas nozīmi un jūt, kura katram peramajam būtu vēlamākā, iedarbīgākā. Piemēram, kārklu slota labi der kauliem, locītavām. Kļava veicina naudas plūsmu un ir arī līdzsvara koks. Otrajā pērienā enerģiju var dzenāt dažādi – gan no kājām uz augšu, gan uz leju. Tipiskas slotas, ko izmanto šajā pērienā, ir bērzs, ozols, osis, goba, liepa, kļava, vītols, pīlādzis, ābele u.c. Tehnika un izpildījumi var būt dažādi. Var iemērkēt slotas ūdenī un pabirdināt slotu rasiņu uz peramā galvas, iedot pasmaržot gan kātiņus, gan lapiņas, pačabināt slotiņas virs klienta galvas. Otrais pēriens ir spēku un aizsardzību dodošs. Pirtniekam jāatceras, kā pareizi elpot, lai pats šo pērienu varētu izturēt.

Arī pēc šī pēriena seko pelde aukstā ūdenī, bet šoreiz ūdenī pirtnieks iet līdzī un tur guļošu klientu uz rokām, visu uzmanību vēršot uz viņa izelpu, ieelpa notiek automātiski, un cilvēks arvien dziļāk atslābinās. Šo procesu ir jāvadīt, ir jāpanāk klienta pilnīgs atslābums. Tas var notikt vienīgi tad,

ja klients pirtniekam uzticas un ļaujjas. Pirtnieks seko klienta elpai, jūt, kad ir īstais brīdis pamazām celt cilvēku augšā, un palīdz viņam aiziet atpakaļ uz lāvas sildīties. Uz lāvas kājas tiek uzslietas augšup pret sienu, asinsrite izlīdzinās, klients šķiet esam ekstātiskā stāvoklī, nereti pat nedzird viņu elpojam, viņa seju rotā plašs, ilgstošs smaids. Iešķindinot zvaniņu vai viegli glāstot klienta ķermeni ar smilgu slotiņām, viņu atmodina un „atgriež” realitātē. Un tad seja staro gan pirtniekam, gan klientam, abi ir gandarīti, un pat grūti pateikt, kurš kuram ir pateicīgāks. Kopumā Jāņa pirtī vienai personai rituāls aizņem četras stundas, divām – aptuveni septiņas stundas.

Vēsturiskajos un etnogrāfiskajos latviešu lauku pirts aprakstos dziednāšana pirtī attēlota kā izsena, vēsturiska prakse. Piemēram, Saulvedis Cimermanis, rakstot par pirti, min, ka, „domājams, pat 19. un 20. gs. mijā tautas dziednieki vēl bija cieņā” (Cimermanis 1991: 250), un Ilze Akerberga: „Šodien pirtī vairs tikai mazgājas” (Akerberga 1992: 71). Mūsdienās sevis dziednāšana pirtī atguvusi nozīmi caur rituālu, lielā mērā pateicoties aktīvajiem lauku pirtniekiem. Rituālās kārtības ievērošana pirtī dod maksimālu efektu, bet neievērošana mazina saņemto labumu – pie šādas atziņas nonācu, kad pētniecības nolūkos pati vairākkārt biju izbaudījusi lauku pirts rituālu un vēlāk kādā lauku pirtī sāku apgūt pirtnieka amatu. Pirts rituāla nozīmi nevar izprast, raugoties no pirtnieka pozīcijas vien, jo tieši klients jeb peramais to iziet savās sajūtās, bieži vien nemaz neapzinoties, ka veic sava veida pārejas rituālu, jo pirtī notiekošo vairāk saista ar relaksāciju, veselības stiprināšanu, latviešu tradīciju izbaudīšanu un fizisku un garīgu atīrīšanos. Taču trenētai antropologa acij pirts praksē skaidri atklājas pārejas rituāla (*rite of passage*) nozīmes.

Pirts procedūra ir pielīdzināma šādam rituālam, jo tā būtībā ir pārtapšana un tās gaitā identificējamas trīs rituāla pamatfāzes, kuras sākotnēji konceptuāli ieviesis Arnolds van Geneps (Gennep 1909) un tālāk attīstījis Viktors Tērners (Turner 1967, 1974). Abi pārejas rituālus dalīja trīs fāzēs: nošķiršana, liminalitāte un reintegrācija.⁶⁰ Pirmajai fāzei raksturīga indivīda vai grupas nošķiršana no noteiktas vietas vai stāvokļa sociokulturālajā struktūrā. Liminālfāzē nošķirtais indivīds atrodas ārpus

⁶⁰ Šis nav vienīgais veids, kā aplūkot pirts rituāla sastāvdaļas. Interesantas un trāpīgi novērotas ir arī, piemēram, Tāļa Tisenkopfa identificētās rituālās fāzes krievu pirtī, proti: Priekšnamis–Ģērbtuve–Mazgātava un Karsētava kā maskulinitātes piedzimšana un vīrieša atražošana (Tisenkopfs 2007).

sabiedrības un savā ziņā arī ārpus sevis un tam ir unikāla iespēja skatīt sevi un sabiedrību no ārpusēs. Liminālfāze ir nepieciešama, lai aizslaucītu prom personas iepriekšējos statusus un sagatavotu tās jaunu piedzimšanu. Reintegrācijas fāzē nošķirtais atgriežas sociokulturālajā struktūrā kā jauna persona. Identificēt šīs trīs fāzes pirts rituālā ir iespējams, tikai gan vairākkārt pildot pirtnieka lomu (iespēja ar savu darbību panākt klienta pāriešanu no vienas fāzes citā), gan pašam izejot šo rituālu klienta lomā (iespēja ķermeniski izjust pāreju no fāzes fāzē un reflektēt par to).

Nošķiršana notiek tad, kad peramā persona ienāk pirtī un izģērbjas kaila. Šī pāreja nav viegla, jo gan fiziski, gan simboliski prasa esošā statusa nomešanu. Pirtī statusam nav nozīmes – tur visi ir vienādi un kaili. Noņemot drēbes, peramais no kultūras pasaules atgriežas dabas pasaulē, viņš kļūst neaizsargāts. Liminālfāze sākas ar enerģētisko attīrīšanos – ar pirts-slotu un augu spēku tiek izpērtas un aizslaucītas gan cilvēka kaites, gan nīgrums, gan viņa statusi. Liminālfāzes laikā peramā persona iztukšojas, atbrīvojas no saviem statusiem, noņem ikdienas maskas un pienākumus un aizmirst ikdienas rāmjus, kādus sabiedrība tai uzlikusi, – tā kļūst brīva no standartiem un etiķetēm un var „piedzīvot pati sevi”. Reintegrācija notiek tad, kad peramais atgriežas „realitātē” enerģētiski, garīgi un fiziski tīrs un atjaunots. Pirts rituāla norise ir aromātu un sajūtu virknējums – smaržas, pieskārieni, enerģijas, kas palīdz atbrīvot prātu. Tikai tad, kad klients ir enerģētiski attīrīts, viņu var „piepildīt” ar tīru enerģiju. Kad tas ir attīrīts un atbrīvojies no aktīvās apziņas, kas visu tiecas analizēt, viņš it kā kļūst par neko un šo neko uztver kā svētlaimi, stāsta Jānis. Jauna enerģija viņā var ienākt tikai tad, kad viņš ir tukšs un tīrs. Caur sajūtu apzināšanos viņš ieiet līdzsvarā un harmonijā, un tieši tad notiek pašsakarītošanās un organisms saņem to, ko pirtnieks dēvē par laimes hormona devu, un šī brīnišķīgā sajūta saglabājas vairākas dienas pēc rituāla. Tā ir miera un laimes sajūta, ko Jānis formulē šādi:

Līdzsvarota pirts rituāla rezultātā var nonākt totālā atslābumā, aiz prāta robežas, kas ir visu meditāciju māksla. Kad prāts nedarbojas, iestājas iekšējais klusums, apstājušās visas emocijas, paliek tikai sajūsma, esības prieks. Tad tu esi tas, kas tu esi, durvis uz iekšējo dziļumu atveras, notiek dziedināšanās, pašregulācija, pašsakarītošanās. Fiziskais ķermenis tiek dziedināts, kad izmainās enerģētiskais lauks. Neizpušķota, kaila, nevainīga dzīve saglabā

savu tīrību, visi jēdzieni, tēli pazūd tukšumā. Ir sajūta, ka it kā izejam no sava ķermeņa, jūtam sevi tikai kā elpu, ko ievelkam un izpūšam.

Šī fāze ir arī bīstama, jo cilvēks ir tukšs, neaizsargāts, atkailināts, tādēļ pirts rituālā būtiska loma ir aizsargzīmēm, ko pirtnieks izmanto pirms pirmā pēriena. Senāk aizsardzības zīmes, jau pirti būvējot, iegreba tās jumta korē, pie logiem un durvīm. Aizsardzība ir būtiska arī tādēļ, ka senākos laikos pirts tika izmantota kā dzemdību, vakarēšanas, dziedināšanas vieta, tajā līdz apbedīšanai turēja mirušos.

Vidzemes pirtiece uzsver, ka ar pāršanu vien pirti ir par maz, svarīgi atrast vārdus, kas iedarbojas, svarīga balss intonācija. Svarīgi ir kaut vai domās pirti uzrunāt Māru, Laimu vai pirts garu un pateikties tiem. Svarīgi zināt latviešu tautasdziesmu formulas, kas dod spēku domai. Formulas ir tie vārdu savienojumi, kas vienmēr atrodas metriskā rindā noteiktā vietā un noteiktā kārtībā. Tautasdziesmas pirmo daļu nedrīkstot mainīt, bet otrajā daļā pirtnieks varot ievietot peramā vārdu, lai spēcīgā vārdu formula iedarbotos tieši uz viņu. Piemēram:

Cel, Dieviņ, zelta sētu
 Apkārt Agnes' augumiņ'!
 Cel, Dieviņ, zelta sētu
 Ap Agnes' dvēselīti!
 Ej, Dieviņ, tu pa priekšu,
 Agnes' tavās pēdiņās!

Visa pirts procedūra ir ķermenisku izjūtu virknējums: tur ir aromāti, tur ir pieskārieni, karstums, aukstums. Jānis šīs izjūtas ražo, bet klienti patērē. Aprakstītā pirts rituāla būtība ir, kā Jānis saka, satikt pašam sevi, atbrīvoties fiziskajā, emocionālajā, mentālajā un ēteriskajā līmenī; piedzīvot stāvokli, kad nejūt savu ķermeni, nejūt savu elpu, kad prāts apklusis, kad paliek tikai esības prieks, uztvere un apziņa.

Ekonomika?

Kulturāls artefakts vai inovācija? Biznesa niša vai noteikta saimniekošanas modeļa un spēju reifikācija gan ar simbolisku, gan praktisku nozīmi? Rituāla atspoguļojums ļauj saskatīt gan vienu, gan otru un uzlūkot pirtniecības

atdzimšanu kā ekonomiska objekta konstruēšanu tirgus un kultūras sfēru mijiedarbībā.

Lai arī rituālus biežāk ierasts skatīt kā kultūras, nevis saimnieciskās dzīves sastāvdaļu, tie pozitīvi ietekmē vietējo ekonomiku, ģenerējot iesaistīto cilvēku, šajā gadījumā pirtnieku nodarbinātību un dažnedažādas ekonomiskas darbības rituālu izpildes materiālo vajadzību nodrošināšanai (rituāliem nepieciešamās izejvielas un rīki ir regulāri jāiegādājas, jāizgatavo, jāpasūta vai jāsalabo). Caur rituālā ģenerētām sociālajām attiecībām rodas uzticības ietvars, kas veicina pirkšanu un pārdošanu vai cita veida materiālas apmaiņas un sadarbību. Rituāls var pārvērst tirgus attiecības savstarpējībā, konvertējot preces un pakalpojumus sociālās attiecībās, tādējādi piešķirot tirgus attiecībām nemateriālu toni. Rituāli var arī piesaistīt tūristus no citiem reģioniem (piemēram, rīkojot atvērto durvju dienas dažādu novadu pirtīs, kā tas notika šī gada 8. septembrī – Latvijas Pirts dienā), un tas sniedz ekonomisku ieguvumu ne tikai konkrētai pirts saimniecībai, bet arī vietējam pagastam kopumā.

Rituālo darbību ciešā saikne ar vietējo ekonomiku atspoguļota arī citu postsociālisma reģionu (Bulgārijas, Ungārijas, Moldovas, Karpatu, Kirgizstānas, Maķedonijas) lauku ekonomikas pētījumos,⁶¹ kuros, cita starpā, vērsta uzmanība uz tādām rituālām praksēm kā kāzas, kristības un krustvečāku lomas pildīšana, radu saieti, reliģiskie festivāli, politiskie mītiņi, salidojumi, dažādi pasākumi darbavietās un dažādi notikumi vietējās kopienās. Lauku rituāli šajos darbos skatīti kā kopā būšanas brīži, kad cilvēki rada un pārrada nozīmes un vērtības un dalās tajās; kad cilvēki tiecas pēc sociāliem un materiāliem panākumiem; kā jebkura aktivitāte vai notikums (sezonālais darbs, sabiedriskie pasākumi, svinības, gadskārtas), kuru izpildījums nodrošina kopienu un grupu sociālekonomisko pēctecību (Monova 2012). Tāpat uzmanība vērsta uz viesmīlības rituāliem, kas tiek izpildīti, kad atbrauc viesi vai tūristi (Tocheva (sagatavošanā)).⁶²

⁶¹ Sk., piemēram, ekonomikas antropoloģijas korifeju S. Gudemana (*Stephen Gudeman*) un K. Hāna (*Chris Hann*) Maks Planka Sociālās antropoloģijas institūtā vadīto ilggađejo pētījumu „*Economy and Ritual*”. Pieejams: http://www.eth.mpg.de/cms/en/research/d2/economy_and_ritual.html (skatīts 30.09.2012.).

⁶² Detelinas Točevas apakšpētījuma prezentācija pētījuma „*Economy and Ritual*” ietvaros, Max Plank Institute for Social Anthropology. Pieejams: <http://www.eth.mpg.de/cms/en/people/d/tocheva/project.html> (skatīts 25.08.2012.).

Nenoliedzami, šādi rituāli ietver arī nemateriālo daļu, kas ne vienam vien varētu likt apšaubīt rituāla, šajā gadījumā pirts, saikni ar lauku ekonomiku. „Modernizācijas” teorētiski skatītu aizraušanos ar rituāliem kā neracionalitātes izpausmes attīstības posmā, pārejot uz modernu sabiedrību, kas vadās pēc zinātniskās racionalitātes principiem. Bet ekonomisti neoklasiķi apgalvotu, ka paražas un rituāli nerada pozitīvus signālus ekonomikas attīstībai. Tomēr ne vienmēr un ne visur efektivitātes uzstādījumi vada materiālo dzīvi, aizstājot kultūrsociālo attiecību un nemateriālas jēgpilnības nozīmi. Mēs varētu iedomāties tādu sabiedrību, kurā materiālistisks aprēķins diktē katru ekonomisku lēmumu un kur citu apsvērumu dēļ netiek iegūti vai tērēti nekādi resursi. Bet tāda sabiedrība nepastāv. Ekonomika jebkurā vietā ir noteiktas sabiedrības vai grupas kultūrsociāls produkts – vai tā būtu Volstrīta Ņujorkā (Ho 2009), Darfūra Rietumsudānā (Barth 2000) vai kāds pagasts Zemgalē vai Vidzemē – iesakņota gan konkrētas vietējās vides, gan transnacionālu vēsmu noteiktā kultūrloģikā, izpratnēs, vērtībās, vajadzībās, iespējās.

Antropologi neskaitāmos darbos dokumentējuši to, kā cilvēki velta laiku un resursus rituālām un citām šķietami neizdevīgām darbībām, parādot, ka šķietami „neracionālas” ekonomiskās paražas noteiktas kultūrloģikas ietvaros ir racionālas, kaut arī eirocentriskā, uz tirgu orientētā skatījumā tās var šķist neienesīgas (Ēriksens 2010: 275). Un šis fakts joprojām izaicina ekonomikas un modernizācijas standartteorijas, saskaņā ar kurām paražas traucē efektīvu un produktīvu darbību, tirgus paplašināšanu un liberālas izvēles.⁶³ Taču atšķirībā no ražošanas un patērēšanas, kas uzskatāma par ekonomikas pamatsastāvdaļām, pirts rituāls nebūt neieklāujas ekonomiski neracionālu paražu sarakstā. Gluži pretēji – ražošana un patērēšana šajā gadījumā ir galvenās rituāla sastāvdaļas.

Varētu teikt, ka pirtniecībā robeža starp kultūru un ekonomiku šķiet diezgan neskaidra. Tomēr tieši kultūra ir ļāvusi Jānim uztvert to, ko Džozefs Pains un Džeimss Gilmors (Pine, Gilmore 1999) sauc par pieredzes ekonomiku (no angļu *experience economy*) (O’Dell 2010: 16ff.). Centieni

---

⁶³ Gudemana un Hāna vadītā pētījuma „*Economy and Ritual*” pieteikums Maksa Planka Sociālās antropoloģijas institūtā. Pieejams: http://www.eth.mpg.de/cms/en/research/d2/economy_and_ritual.html (skatīts 01.09.2012). Pētījuma prezentācija Eiropas Antropologu asociācijas 12. konferencē „*Uncertainty and disquiet*” 2012. gada 12. jūlijā Parīzē, Nantēras Universitātē.

padarīt pieredzi un izjūtas par pērkamu preci jeb pakalpojumu ir liels globāls bizness (O' Dell 2010), un Jāņa prakse liecina, ka viņš lieliski uztvēris, kā modernā sabiedrībā varētu ražot, organizēt un patērēt pieredzi, koncentrējoties uz ķermeņa un maņu manipulācijām caur nozīmēm un tradīcijām piesātinātu materiālo pasauli.

Labbūtības ražošana

Lai arī tradīciju ierasts pretstatīt inovācijai, mūsdienu lauku pirtniecība ir spilgts piemērs šo šķietamo pretstatu mijiedarbībai, kurā atspoguļojas gan transnacionālu vērtību saplūsmē ar vietējām sociokulturālajām praksēm, gan Jāņa kā inovatora spējas. Lauku pirtis Latvijā tiek uztvertas kā vietējās tradīcijās sakņotas, taču nav grūti atrast līdzīgas kultūrspecifiskas prakses citviet pasaulē. Līdzīgi tam, kā to dara Toms O'Dells (O'Dell 2010), rakstot par nu jau visu pasauli aptverošo spa kultūru, lauku pirti var uzskatīt par ekonomiskās aktivitātes lauku, kurā, ietekmējot ķermeni un maņas, notiek pieredzes ražošana un patērēšana. Skots Klārks (*Scott Clark*) apgalvo, ka komponenti, kas padara pieredzi baudāmu, vismaz daļēji ir atvasināti no noteikta kultūras un apkārtējās vides konteksta (Clark 2009: 190). Viņš stāsta, kā japāņi izjūt baudu, mazgājoties viņu kultūrai specifiskā veidā (Turpat), apgalvojot, ka mazgāšanās japāņu manierē ļauj tiem izjust dziļu labbūtību kā savai tautai piederīgajiem (Turpat: 189) un ka japāņi mūsdienās ļoti labi apzinās, ka viņu mazgāšanās veids ir tipiski japāniskais (Turpat: 201). Vai to pašu varētu apgalvot par latviešu pēršanas latviešu lauku pirtī?

No pirts rituāla Jāņa saimniecībā var secināt, ka labsajūtas un baudas radīšanā kultūras komponentam ir būtiska loma, „ka vide, darbības un nozīmes veido kultūrkontekstu baudas izjušanā” (Turpat: 203), ko Jānis ir veiksmīgi uztvēris un īstajā laikā izmantojis, attīstot pirtniecības pakalpojumus savā saimniecībā, tādējādi uzsākot lokālu paveidu spa biznesam, kas mūsdienās ir „strauji augošs segments tūrisma un brīvā laika industrijā” (O'Dell 2010).

O'Dells sniedz niansētu aprakstu par labsajūtas un labbūtības ražošanu zviedru spa kompleksos, parādot, kā spa procedūras ietver dzīvesveida pārdošanu, Austrumu filozofijas pārvēršanu tirgus precēs, auras un gaisotnes radīšanu un viesu emocionālā stāvokļa vadīšanu (Turpat: 11). Veselība un relaksācija ir spa menedžeru un reklamētāju izmantotie sauķļi viesu

piesaistīšanai un spa darbības raksturošanai, bet to, kas faktiski tiek darīts šajās vietās, var izprast kā kultūras, pieredzes un iespaidu ražošanu, iesaiņošanu, pasniegšanu un patērēšanu. Citiem vārdiem, spa kompleksi ir ekonomiskās aktivitātes lauki, kas, kaut arī vienmēr koncentrēti uz rentabilitāti, peļņu un izmaksām, ir viennozīmīgi atkarīgi no kultūrā sakņotām darbībām, lai sasniegtu savus mērķus (Turpat).

Kaut arī pirts rituāls vidusmēra pārim nav lēts pakalpojums un, tāpat kā darbojoties piena lopkopībā un graudkopībā, Jānis kā pašnodarbinātais aprēķina izdevumus un ieņēmumus savā saimniecībā, tomēr ne klientam, ne viesim, ne novadniekam, ne vienkāršam garāmbraucējam Jāņa pirts nešķīstu komercializēta vieta. Rituālās procedūras nebūt nešķiet koncentrētas uz rentabilitāti: nomāktu draugu Jānis noper par brīvu, pirts kurināšanas, malkas un dažādo zaru slotu sagādē ieguldīto laiku (kurš pārsniedz pirts telpā pavadītās darba stundas rituāla laikā) viņš neaprēķina, savu pirti viņš nereklamē. Nelielajā koka namiņā sētas nostūrī valda pieticība, vienkāršība, miers un lauku dabiskums, un pirts materiālā pasaule sevī ietver šķietami vienkāršus un folklorizētus dabas un garīgos elementus (čiekurus, akmeņus, dažādu augu un zaru slotas, medu, sāli, folklorizētas dievības u.tml.), taču Jānis tiem piešķir dziļu nozīmi. Kaut arī pirti kurināt un pirts rituālu veikt vienai personai īsti neatmaksājas, viņš neatsaka arī vientuļam klientam. Savukārt vairāk nekā vienu pāri vienā reizē viņš neņemas pērt – kaut arī tas būtu ienesīgi un vairotu ekonomisko ieguvumu no katra rituāla, Jānis uzskata, ka vairāk nekā divām personām viena rituāla laikā kvalitatīvu pakalpojumu nevar sniegt. To varu apgalvot arī pēc savas pieredzes: pirts rituāla izpilde vienam pārim prasa teju astoņas stundas, kuru laikā pirtniekam karstajā lāvas telpā vairākkārt ilgstoši jāper klienti, jāskrubē, jāmasē, jāapčubina tā, lai klientam pašam nekas nebūtu jādara. Pirts rituālu Jānis veic divas reizes nedēļā, tas ir smags darbs; esot mēģinājis arī trīs reizes, bet bijis par smagu gan sirdij, gan muskuļiem.

Sabiedrībā, kur teju visas jomas tiek uzkrītoši komercializētas, šķiet, tieši nekomercialitāte kļūst pieprasīta. Bet vides nekomercialitāte neliedz saskatīt piedāvājuma un pieprasījuma attiecības labbūtības ražošanā. Uz pirts rituālu parasti brauc pāri no pilsētām, galvenokārt reizi mēnesī vieni un tie paši cilvēki, kas, kā Jānis saka, jau kļuvuši pazīstami, kā ģimenes locekļi. Savu pirti Jānis nereklamē, jauni klienti viņu ik reizi atrod caur esošo

klientu draugiem. Arī par pirts rituāla būtību reklāmas nav vajadzīgas, jo latviešu folkloras materiāli ietver pietiekami daudz priekšstatu par pirts un pēršanās nozīmi. Rituālus Jānis vada, balstoties uz izjūtām, uz enerģiju apmaiņu, kas no reizes uz reizi var variēties, bet izreklamēts pakalpojumu komplekts šo strādāšanu izjūtu līmenī traucētu. Jānis stāsta, ka viņa pirti cilvēks var izbaudīt unikālu rituālu sava garīguma atjaunošanai:

Rituāls ļauj izjust pirti kā dvēseles svētnīcu. Te parasti tiek vairāk dots nekā gūts – gan enerģijas, gan resursu ziņā. Šī nav vieta, ko likt reklāmas katalogā, tas nav nekāds konvejers. Ir svarīgi, lai cilvēks zinātu, kāpēc viņš te brauc, un neierastos ar uzstādījumu: „Kas maksā, tas pasūta mūziku...” Ja izlikšu reklāmas, sāks „uz dullo” braukt visādi *tusiņu* cilvēki, un tad nāks ar pretenzijām, ka nav saņēmuši to, kas solīts.

Jāņa klienti atzīst, ka tieši šī šķietami nekomercializētā vide, mājīgā, vienkāršā viesmīlība un dziļi personiskā attieksme ir tā, kas viņus uzrunā un mudina vēl un vēlreiz atgriezties Jāņa pirti. Tomēr, tāpat kā spa kompleksos, galvenais procedūru mērķis ir pilnīga labsajūta un labbūtība „vienmēr atkarīga no kultūrā sakņotām darbībām” (O’Dell 2010: 11), ko klienti pērk kā pakalpojumu. Un tieši lauku vienkāršība, miers un šķietamais attīrīšanās procesa autentiskums, ko piešķir tradicionālo etnogrāfisko elementu integrēšana mūsdienu pirti, vilina „izdegušos” pilsētniekus pirt Jāņa pakalpojumus un ilgāk nekā mēnesi gaidīt uz tiem rindā. Tādējādi pirti var uzskatīt par vietu, kurā kultūras un ekonomiskie procesi ir cieši savīti un kas līdz ar to ir daļa no plašāka fenomena, ko varētu analizēt un aprakstīt kā kultūr-ekonomiku (no angļu *cultural economy*) jeb kultūrā sakņotu saimniekošanu (Du Gay, Pryke 2002; O’Dell 2010).

No rituāla apraksta izriet, ka labsajūtas un labbūtības pieredze nav atkarīga tikai no fiziskajām izjūtām; labbūtības un labsajūtas izjūtas pirti sakņojas arī latviešu kultūras izpratnē un interpretējumā. Taču kultūra šajā gadījumā nenozīmē no sentēviem pārņemtās tradīcijas, kuras būtu pretstatāmas jaunām, inovatīvām praksēm, drīzāk –

process, kurā konkurējošas un nereti konfliktējošas apkārtējās pasaules izpratnes un interpretācijas tiek ģenerētas, strukturētas, izteiktas un galu galā gan vienprātīgi dalītas, gan apšaubītas. Kultūra šādā izpratnē nav statiska vai [strikti] noteikta vienība, vai kas tāds, kas personai vai cilvēku grupai „ir”. (O’Dell 2010: 14)

Kā pamanīt un novērtēt „mazās” lauku inovācijas

Lai arī tieši tradicionālisma piegarša sīksaimniecībā nereti tiek pretstāta uzņēmēja vai lauksaimnieka inovatīvajam garam, tieši tradīcijas pārinterpretācija un atkalaktualizēšana Jāņa saimniecību padara inovatīvu. Saskaņā ar Pola Konertonu (Connerton 2009) viedokli šāda globāla pagātnes industrija jeb uzņēmējdarbība, kas vērsta uz pagātnes nozīmju/prakšu pārinterpretēšanu un aktualizēšanu, patērētāju sabiedrībā ir bestsellers. Attīstot pirtniecības pakalpojumus mūsdienu Latvijas laukos, pirtnieki saved vienkopus kultūras tendences no dažādām pasaules malām, „pārvēršot tirgu par telpu, kurā valda kulturāli pretnostatījumi un sajaukumi, kultūra kā iedomāta/iztēlota un kultūra kā praktizēts lauks” (Appadurai 2008). Ardžuns Apadurajs (*Arjun Appadurai*) norāda, ka iztēle ir kļuvusi par organizētu sociālo praksi, par sava veida darbu (maizes darba un kultūrspecifiski organizētas prakses izpratnē) un sava veida dialogu starp rīcībām un globāli definētām iespējām. Apadurajs norāda, ka iztēle vai iedomā ir visu rīcības formu un sociālo prakšu pamatā, tā ir sociāls fakts, sociāla prakse (Turpat), un tas lieliski atspoguļojas arī pārinterpretētu latviešu etnogrāfisko elementu un tradīciju integrēšanā mūsdienu pirts rituālā.

Tā kā latviešu lauku pirts vēsture mūs aizved līdz 12. gadsimtam, veidu, kādā šodien tiek runāts un domāts par lauku pirtīm, ir viegli uzskatīt par pašsaprotamu. Daudzi lauku pirtnieki un viņu klienti pieņem, ka pirtniecībai Latvijā ir strikti latvisks raksturs, taču tā izrādās, Klārka vārdiem (Clark 2009: 201), moderna asociācija. Dažādi interpretētu senlatviešu vai iepriekšējo paaudžu dzīvespasauļu, tautas tradīciju un etnogrāfisko elementu kombinācija vedina asociēt pirtniecības praksi ar latvisko identitāti, kas lauku attīstības speciālistam liek jautāt, vai pirts ir kas jauns. Bet vienlaikus latviešu lauku pirtis vērojama virkne jaunu elementu un jaunu prakšu, kas lielā mērā tikusi integrēta pasaulptverošu kultūrekonomisku vēsmu iespaidā. Piemēram, pēc pirts rituāla Jānis stundu pavada, tīrot pirts telpu, taču sevi attīrīt nav tik vienkārši, jo visas klienta negācijas paliekot pie pirtnieka. Veidi, kā ar to tikt galā, ir dažādi: dažs izmanto Ošo meditācijas, cits Reiki, cits pats brauc pērties pie kāda pirtnieka, cits iziet laukā un parunājas ar vēju un zemi, kas, paņemot negācijas savā pazemes valstībā, vietā dodot jaunu enerģiju.

No vienas puses, varētu teikt, ka pirts pakalpojumu atdzimšana Latvijā saistāma ar jaunatklātām un jaunu nozīmi guvušām gadsimtus senajām

latviešu pirts tradīcijām, no otras puses, šī pirts procedūru popularitāte saistāma ar globālajām „labsajūtas industrijas” tendencēm. Šis piemērs labi parāda, kā inovācijas ir radītas, tieši interpretējot tradīcijas, un ka „kultūra spēcīnās caur inovāciju” (Welz 2003: 259). Izgudrojumi maina lietas un to kārtību, bet paražas šīs lietas savieto atpazīstamā pasaulē (Wagner 1975: 52, citēts no Welz 2003: 259).

Pirts saimniecība ir labs piemērs lauku attīstības stratēģijā minētajai lauku ekonomikas dažādošanai, kas, tāpat kā inovatīva uzņēmējdarbība, izvirzīta par prioritāti, bet ne vienmēr saskatīta vienā, kopējā veidolā. Kā norāda daudzi lauksaimnieki un lauku attīstības konsultanti, jaunu prakšu un saimniekošanas veidu ieviešanai nozīmīga bija SAPARD⁶⁴ programmā iekļautā “Lauku ekonomikas dažādošana, veicinot alternatīvos ienākumu avotus”, kurā atbalstāmās darbības ietvēra lauku tūrismu, bioloģisko lauksaimniecību, ārstniecisko un ēterisko augu audzēšanu, reti sastopamu ogu vai putnu audzēšanu, videi draudzīgu saimniekošanu u.c. Šādā programmā iekļautos arī Jāņa attīstītā pirtniecība. Tāpat inovācijas veicināšanai nozīmīga bija apmācību programma, kas vērsta uz lauku iedzīvotāju izglītības uzlabošanu un dažādošanu, tomēr pirtnieka prasmju apgūšana un tālākā attīstība šajā ietvarā nieiekļāvās. Kā norāda Šūmane (2010: 85), ne visas šī ietvara prioritāšu programmas tika pilnībā īstenotas – netika ieviesti vairāki vides aizsardzības pasākumi un ļoti nelielā apjomā tika veiktas apmācības, apgūstot tikai 1,2% no paredzētā finansējuma apmēra.

Tādēļ laikam nav pārsteidzoši, ka pie galvenajiem ieguvumiem no SAPARD īstenošanas konstatēta nevis inovatīvu darbību jeb jaunu saimniekošanas prakšu ieviešana, bet kopējās lauksaimniecības politikas mērķu un procedūru ieviešanas sistēmas izveide administrācijas līmenī, kā arī potenciālo atbalsta saņēmēju sagatavošanās ES atbalsta saņemšanai, kamēr tās ietekme uz lauku ekonomiku, vidi un infrastruktūru novērtēta kā neliela (Šūmane 2010). Programmas novērtējuma autori konstatējuši, ka tā bijusi izdevīgāka ekonomiski un finansiāli spēcīgākajiem zemniekiem un pārstrādes uzņēmumu īpašniekiem, kuriem bija lielāks potenciāls pielāgoties vienotajam ES tirgum, nevis mazo saimniecību vajadzībām un iespējām, turklāt lielu daļu finanšu līdzekļu piesaistījuši jau tā konkurētspējīgie uzņēmēji (Saktiņa, Meyers 2007; Halcrow Group Limited 2003, citēts no

⁶⁴ SAPARD Latvijas lauksaimniecības un lauku attīstības programma, 2000.–2006. g. Pieejama: <http://www.zm.gov.lv/index.php?sadala=1023&id=958> (06.08.2012).

Šūmane 2010: 85). Lai gan subsīdiju programma ietvēra atbalstu arī daudz-funkcionālai, videi draudzīgai un integrētai ražošanai, pamatā tā tika vērsta uz ražošanas intensificēšanu un modernizēšanu (Šūmane 2010: 88), atstājot jaunievietās saimniekošanas prakses, kas neatbilst dominējošajam inovāciju diskursam, nepamanītas un neatzītas. Bet lauku ekonomikas inovatīva dažādošana sīksaimniecībās, kaut arī izvirzīta par prioritāti lauku attīstības programmās, šķiet, palikusi nenovērtēta, un joprojām publiskajā telpā tiek lēsts, ka sīksaimniecību skaits to neefektīvās un neproduktīvās darbības dēļ būtu samazināms.

Latvijas „Nacionālajā inovāciju programmā 2003.–2006. gadam”⁶⁵ *inovatīva attīstība* tiek definēta kā iespējas pārstrukturēt ekonomiku, arvien palielinot tajā augsto tehnoloģiju nozīmi, attīstot gan jaunās, augstās tehnoloģijas nozares, gan arī tradicionālās, vienlaikus ietverot prasmi veiksmīgi izmantot citu, industriāli attīstīto zemju zinātnes, pētniecības un tehnoloģiskos sasniegumus. *Inovatīvā darbība* raksturota kā tāda, kas veicina profesionāli augsti kvalificētu speciālistu iesaistīšanos saimnieciskajā darbībā un pieaugošu pieprasījumu pētnieciskā darba veikšanai augstskolās un zinātniski pētnieciskajās iestādēs. *Inovācijas gala rezultāts* ir jauni, pasaules tirgū konkurētspējīgi produkti un pakalpojumi ar augstu pievienoto vērtību, kas nodrošina nozīmīgu iekšzemes kopprodukta pieauguma tempu, vairāk darba vietu kvalificētiem speciālistiem, kas savukārt veicina ekonomisko izaugsmi, sabiedrības labklājību un valsts uzplaukumi kopumā (Ekonomikas ministrija 2003).⁶⁶ Programmā minētie sasniedzamie rezultāti ietver galvenokārt ekonomisko rādītāju uzlabošanos: IKP un iedzīvotāju ienākumu palielināšanos, mazo un vidējo uzņēmumu skaita pieaugumu, darba ražīguma paaugstināšanos, ārvalstu kapitāla piesaisti u.tml.

Arī „Komerccarbības konkurētspējas un inovācijas veicināšanas programmas 2007.–2013. gadam”⁶⁷ īstenošanai izstrādātajā rīcības plānā ir visai nedaudz uz mazām un vidējām lauku saimniecībām vērstu inovāciju

⁶⁵ Nacionālā inovāciju programma 2003.–2006. gadam. Pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=73699> (05.08.2012.).

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Ministru kabineta rīkojums Nr. 406. Par Komerccarbības konkurētspējas un inovācijas veicināšanas programmu 2007.–2013. gadam. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=159798> (05.08.2012.); Komerccarbības konkurētspējas un inovācijas veicināšanas programma 2007.–2013. gadam. Pieejama: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2282> (05.08.2012.).

veicināšanas pasākumu. Ir minēta biznesa inkubatoru izveide reģionos, kas veicinātu jaunu, dzīvot un konkurēt spējīgu uzņēmumu veidošanos un attīstību Latvijas reģionos, kā arī atbalsts mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas darbojas īpaši atbalstāmajās teritorijās (Ekonomikas ministrija 2007a). Tādi apgalvojumi kā: „Latvijā 2003.–2005. gadā vidēji tikai 18% no visiem komersantiem bija inovatīvi” (Ekonomikas ministrija 2007b: 13); „Latvijā tehnoloģiskā inovācija plašāk notiek tieši lielajos komersantos” (Turpat); „Lai sekmētu privātā sektora investīcijas lietišķajai pētniecībai, tehnoloģiju pārnesi un nodrošinātu pētniecības rezultātu ieviešanu ražošanā, izveidota Tehnoloģiju aģentūra” (Turpat); „Augsti kompetentu un motivētu darbinieku trūkums ierobežo komersantu inovācijas iespējas”; „Viens no tirgus infrastruktūras attīstības inovatīviem virzieniem ir e-komercijas attīstība” (Turpat: 14) – liecina, ka pirtnieka Jāņa darbības makroekonomikas analizēs vai lauku saimniecību uzskaites datu tīklā netiktu uzskatītas par inovatīvām. Tomēr, par spīti inovāciju vienpusīgajam traktējumam politikas dokumentos, Jāņa saimniekošanā ir virkne elementu, kas niansēta skatījuma rezultātā ļautu arī viņa un citu sīksaimnieku darbībās skaidri saskatīt inovatīvas uzņēmējdarbības aspektus.

Pirtniecības piemērs rosina piešķirt lielāku nozīmi gan mazajām inovācijām, gan inovāciju jēdziena plašākam skatījumam un to klātesamībai daudzās dzīves sfērās. Būtībā pirts rituāls kā pakalpojums ir „ne tikai ekonomiska retroinovācija, bet arī sociāla inovācija, kas saista cilvēkus, un pat kultūras retroinovācija, jo atgādina par senām gudrībām” (Tisenkopfs 2012),⁶⁸ tādējādi būtiski vairojot ne tikai ekonomisko, bet arī kultūrsociālo vitalitāti lauku pagastos.

Pirtniecības pakalpojumu attīstība iezīmē jaunas būtiskas lauku dimensijas, aktualizējot ne tikai lauksaimniecības efektivitāti kā svarīgu lauku sociāli ekonomiskās dzīves komponentu, bet arī sociālo un ekonomisko darbību dažādošanu, uzsverot lauku vidi kā dinamisku kultūras, tradīciju un identitāšu uzturētāju, ainavas un dabas resursu glabātāju, dzīves, atpūtas un inovāciju vidi. Šādas faktiskas lauku attīstības tendences iezīmētas arī citu zinātnieku darbos (Copus 2010), ar norādi, ka atkarībā no vietas apstākļiem katra šī funkcija var iegūt vadošo nozīmi vai arī līdzsvaroti kombinēties ar citām funkcijām (Ploeg et al. 2008) un ka Latvijas lauku pamatprincipiem jābūt sadarbībai, inovācijām un tradīcijām (Melluma 2007). Proti, ka lauki

⁶⁸ Personīga A. Cimdiņas komunikācija ar T. Tisenkopfu 2012. gada oktobrī.

vairs nav tikai lauksaimnieciskās un mežsaimnieciskās darbības arēna, bet arī daudzfunkcionāla vide.

UZŅĒMĒJDARBĪBA: KAS TĀ IR UN KUR TĀ RODAS JEB UZKRĀTĀS KULTŪRAS NOZĪME UZŅĒMĒJDARBĪBĀ

Kā redzams šajā nodaļā, inovāciju nozīmi uzņēmējdarbībā uzsvēruši gan antropologi (Barth 2000; Gudeman 1992; Welz 2003), gan sociologi (Swedberg 2000), gan ekonomisti (Schumpeter 2000 [1934]; Petrin 1994), gan politikas veidotāji. Vispārinot – uzņēmējs ir inovatīvs indivīds, kurš ievieš jaunus, vēlams, ekonomiski izdevīgus rīcības veidus (Eriksen 2004), t.i., kāds, kurš saredz iespējas, ko citi nesaredz (Lindh de Montoya 2000).

Neviena inovācija nav pilnībā jauna parādība: tā veidojas uz esošo ideju, zināšanu, spēju, resursu pamata kā to jauna kombinācija (Fagerberg 2004, citēts no Šūmane 2010). Inovācijas var traktēt arī kā zināšanu komercializāciju (Ādamsons-Fiskoviča 2005: 119). Īpaši zemnieku saimniecībās, kur pārcirst saikni ar vietu, senču mantojumu un mājsaimniecības pienākumiem, lai uzsāktu ko radikāli jaunu, ir ļoti grūti un kur pašreizējā augstā bezdarba un ekonomiskās lejupslīdes apstākļos nav citu darba iespēju kā arvien rast dzīvotspējīgas idejas savu zemes un zināšanas resursu izmantošanai (Cimdiņa 2011), jauni rīcības veidi rodas, kombinējot, pārveidojot vai komercializējot esošos. Inovatīva saimniecība ir tāda, kas atklāj jaunas, peļņu nesošas darbības jomas – un tieši tāda Jāņa sīksaimniecība ir bijusi kopš darbošanās mehanizatora amatā līdz jaunu, peļņu nesošu iespēju atklāšanai pirtniecībā.

Lai arī Jāņa darbības virzieni bijuši konkrētiem periodiem samērā reprezentatīvi (padomju laiku norietā puķu bizness bija labi zināms turības avots; iestājoties neatkarībai, senču zemi lauksaimnieciskās ražošanas nolūkiem atguva ne viens vien latvietis; tirgus ekonomikai attīstoties, sāka veidoties kooperatīvi; atveroties robežām, pēc tehnikas uz Vācijas traucās ne viens vien avantūrists; un arī pirtniecības atkalaktualizēšanās ir pāršalkusi teju visus Latvijas laukus), viņš jau priekšlaicīgi spēja saskatīt jaunās iespējas un uzņēmās risku pārstrukturēt savu saimniecību no puķu audzēšanas uz piena lopkopību, no piena lopkopības uz graudaudzēšanu, no

graudaudzēšanas uz pirts saimniecību, tādējādi efektīvi pielāgojoties ekonomiskajai situācijai laukos un jauna veida pieprasījumiem tirgū. Viņa uzņēmēja gars atklājās, gan uzņemoties risku aizliegtajā puķu audzēšanas biznesā, gan no nekā veidojot piensaimniecību, gan uzsākot piena pārstrādi savā saimniecībā, gan audzējot rapšus un iestājoties pirmajā Latvijas graudu kooperatīvā, gan ņemot dārgu kredītu, lai iegādātos kombainus graudu kulšanai, gan pārdodot savu tehniku un zemi pirms ekonomiskās lejupslīdes un cenu krituma iestāšanās, gan ekonomisko svārstību laikā ieguldot pirtniecības attīstībā.

Šīs darbības atbilst tādai uzņēmēja definīcijai, kas, pēc vairāku pētnieku domām, vislabāk iekļaujas lauku attīstības kontekstā, proti, kāds, kurš uzņemas risku un nenoteiktā, neskaidrā situācijā, uzsākot jaunu saimniecisko darbību (uzņēmumu), rada kaut ko no praktiski nekā, rada vērtības, kombinējot pieejamos resursus unikālā veidā, lai izmantotu iespēju (Petrin 1994; Jones, Sakong 1980; Timmons 1989; Stevenson et al. 1985; Sherief 2008). Šādi definējot, uzņēmējdarbība attiecināma uz jebkuru jaunu ražošanas organizēšanu, nevis tikai uz jaunievedumiem, kas saistīti ar jaunu tehnoloģisku un organizatorisku risinājumu izcilību jeb augstākajiem sasniegumiem jaunu tehnoloģisku un organizatorisku risinājumu izgudrošanā un ieviešanā.

Gan pirtniecība, gan citi mazo saimniecību saimniekošanas veidi, kas niansētāk tiks aplūkoti nākamajā nodaļā, liek pārdomāt ne tikai inovācijas jēdziena, bet arī tehnoloģijas jēdziena nozīmi. Tehnoloģija parasti tiek šauri definēta kā izmantotie rīki, arī spēcīgais modernizācijas diskurss Latvijas lauku attīstības kontekstā kā vienīgo tehnoloģijas interpretējumu saredz tehniku – un, jo modernāku, jo labāk. Tehnoloģijai pat ir ideoloģijas iezīmes, jo pastāv tendence traktēt tehnoloģiju kā „dabisku” (Ēriksens 2010). Taču plašākā skatījumā tehnoloģija nozīmētu gan rīkus, gan procesus, gan zināšanas (Barfield 1999: 141).

Apzinoties, ka tas ir vārds, ko grūti definēt visiem pa prātam, Ēriksens apgalvo, ka pavisam vispārējā izpratnē tehnoloģija nozīmē sistemātiskas, apgūtas prasmes un cilvēku radītos materiālos palīg līdzekļus dabas pārveidošanai (Ēriksens 2010). Atsaucoties uz vides antropologu Timu Ingoldu (*Tim Ingold*), viņš definē tehnoloģiju kā „kulturāli pārnestu zināšanu kopumu, kas izpaužas ražošanā un praktiskā lietojumā” (Ingold 1979, citēts no Ēriksens 2010: 323), un uzsver tehnoloģijas sociokulturālo raksturu,

saistot to ar virsbūvi marksistiskā izpratnē – kopā ar cita veida kulturāli pārnestām zināšanām. No antropoloģijas viedokļa interesanta ir nevis pati tehnoloģija, bet gan tas, kādas prasmes cilvēki attīsta un ar kādu nolūku to dara; kā tās tiek mācītas un institucionalizētas; kā šo prasmju izplatība ir saistīta ar kultūrspecifiskas nozīmes un sociālas organizācijas veidošanos (Ēriksens 2010: 324).

Politikas veidotāju attieksmē pret ražošanas procesiem un izpausmēm mazajās un vidējās zemnieku saimniecībās pārāk daudz uzmanības tiek vērsts uz rīkiem jeb līdzekļiem un pārāk maz – uz zināšanām. Jāņa darbība ļauj saskatīt inovāciju kā radošu procesu, kas lielā mērā balstās spējā domāt ārpus tradicionālajām rutīnas darbībām un rast jaunu izmantojumu esošajām zināšanām, kā arī saskatīt potenciālu apgūt jaunas. Turklāt Jāņa radošums nebeidzas līdz ar inovācijas idejas definēšanu: idejas ir tikušas īstenotas, atrodot tām piemērotākos risinājumus specifiskajos, ne vienmēr labvēlīgos apstākļos. Viņam bija dziņa uzsākt jaunu saimniecisko darbību un uzņemties ar to saistīto risku, kā arī prasmes šo uzņēmumu – saimniecību sekmīgi vadīt bez valsts vai ES fondu atbalsta.

Izprotot inovācijas kā esošo zināšanu radošu pielietojšanu (Yusuf 2009) jeb kā procesu, kam raksturīga zināšanu apguve, uzkrāšana, kombinēšana, apmaiņa, radišana, izplatīšana un lietošana (Šūmane 2010), būtu iespējams labāk saskatīt gan uzņēmību un inovācijas nereti nepamatoti noniecīnātajās sīksaimniecībās, gan lauku attīstības potenciālu. Tādas laukos nepamanītas inovatīvas un uzņēmīgas saimniecības kā Jāņa pirtniecība liek domāt, ka uzņēmējdarbības postulēšana par galveno attīstības dzinēj spēku pati par sevi neveicinās lauku attīstību un augošus uzņēmumus lauku reģionos un ka šādas attīstības vīzijas efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no uzņēmējdarbības konceptuālā ietvara, proti, izpratnes par to, kas tā ir un kur tā rodas (Petrin 1994). Šāda izpratne trāpīgāk norādītu attīstības vadlīniju mērķgrupas un to, kur pašvaldībām meklēt augsni attīstības veicināšanai savos pagastos.

Pirtnieka Jāņa saimnieciskā darbība izgaismo ne tikai uzņēmēja kompetences inovatīvos, bet arī kultūraspektus – nenoliedzami būtiskus, taču nereti novārtā atstātus. Uzņēmējdarbības agrīnajās definīcijās vairāk akcentēta tikusi funkcija, nevis personība vai sociālais statuss, proti, par uzņēmēju tika uzskatītas personas, kas darbojas ar nolūku iegūt peļņu, pieņem ar uzņēmējdarbību saistītus lēmumus nenoteiktā, neskaidrā situācijā un pērk

par vienu cenu, lai pārdotu par citu (Hebert, Link 1988; Lindh de Montoya 2000: 338). Šāds traktējums ļauj domāt, ka uzņēmējdarbība faktiski rit pati no sevis un ka dinamiska subjekta loma uzņēmējdarbībā vai tās attīstībā ir minimāla vai pat nav nekāda.

Antropologs drīzāk skatītu uzņēmēju kā personu, kas operē starp divām attālām sociālajām sfērām, savedot kopā dažādus kultūras un ekonomikas resursus savā (uzņēmēj)darbībā (Lindh de Montoya 2000: 339). Antropoloģe Linda de Montoija, tāpat kā Barts (Barth 2000) un Gudemans (1992), piemetina inovatīvo spēju nozīmi uzņēmējdarbībā, apgalvojot, ka savā inovatora lomā uzņēmējs rada kulturālu pienesumu, jaunu kombināciju, kura nepastāvēja, pirms viņš to ieviesa (Lindh de Montoya 2000: 339). Tātad uzņēmējs ir persona, kas saskata iespējas, kuras citi nesaredz.

Jānis maina saimnieciskās darbības veidu, nevis trūkuma spiests, bet tādēļ, ka arvien saskata jaunas iespējas. Saimniekojot Jānis veica daudzas darbības, kas atbilst uzņēmēja definīcijai: viņš, uzņemoties risku un pieņemot lēmumus, saskatīja jaunas iespējas un uzsāka jaunus ražošanas un pakalpojumu sniegšanas veidus uz esošo un jauniegūto zināšanu bāzes, kombinējot dažādus elementus:

- viņa mehanizatora zināšanas un plašo paziņu loku periodā, kad nebija oficiālu autoservisu;
- pieprasījumu pēc puķēm un iespējas tās audzēt un realizēt, mākot izlavierēt striktajā padomju likumdošanā;
- iespēju atgūt dzimtas zemi un, privātajai tirdzniecībai attīstoties, veiksmīgi attīstīt piensaimniecību un vēlāk graudsaimniecību;
- iespēju iegādāties lauksaimniecības tehniku un ar to apkalpot tuvējās lielsaimniecības periodā, kad citiem lauksaimniecības tehnika nebija viegli pieejama;
- viņa jauniegūtās zināšanas pirtniecībā un „izdegušo” pilsētas klientu nepieciešamību attīrīties un no jauna enerģiski „uzlādēties”.

Viņš kalkulēja izmaksas un lika lietā savas vadīšanas prasmes, lai izvairītos no riska faktoriem. Arvien no jauna viņš spēja izveidot konkurētspējīgu sīksaimnieka uzņēmumu jeb uzņēmīgu sīksaimniecību, sekojot izmaiņām un pieprasījumam tirgū, kā arī savam un sievas vecumam un spējām uzņemties risku un atpelnīt investīcijas. Viņš rūpīgi izpētīja, kāda veida zināšanas, pakalpojumus, darbības, procedūras un spējas viņam būtu jāinvestē laiks un resursi, lai no dzīves un darba nogurušus pusmūža pārus enerģētiski

atjaunotu šķietami tradicionālā pirts rituāla laikā. Viņš piedāvāja „ieکشēju un ārēju attīrīšanos, dziedināšanos un pat apčubināšanu, kuras laikā viesi var aizmirst par stresa pilno ikdienas dzīvi un nonākt saskaņā ar sevi” (O’Dell 2010) jeb, kā Jānis saka, sastapt sevi.

Jāņa darbība atspoguļo to, ka inovācija ir iesakņota specifiskā sociālā kontekstā, ka tā, no vienas puses, balstās uz sociālajā sistēmā valdošajām vērtībām, pieredzi un vajadzībām, bet, no otras puses, veidojas kā reakcija uz jaunām vajadzībām sabiedrībā. Linda de Montoija rosina domāt, ka peļņas iespēju atklājumi jeb modrība, kas ļauj šīs iespējas saskatīt, rodas pirms riska uzņemšanās, lēmumu pieņemšanas, resursu kombinēšanas un tehnoloģiju attīstīšanas. Inovācija šeit parādās kā spēja atklāt un radīt iespējas, pateicoties veiksmīgai kultūrinterpretācijai. Viņa atsaucas uz spilgtu ekonomista Dona Lavuā citātu: „Peļņas iespējas nelīdzinās ceļazīmēm, kurām mēs automātiski piešķiram nozīmi, drīzāk tās līdzinās grūti lasāmiem tekstiem, kuru izpratnei nepieciešamas lielas pūles.” Tātad, kad uzņēmējs ievēro, pamana, saskata perspektīvas nišas, ko citi nav pamanījuši (vai kam citi nav pievērsuši uzmanību), „viņš lasa konkrētus kompleksas situācijas aspektus, ko citi nav lasījuši” (Lavoie 1991: 46).

Sakot Lindas de Montoijas vārdiem (Lindh de Montoya 2000: 350), Jānis spēja „izlasīt iespējas, pateicoties spēcīgai kultūras izjūtai attiecībā uz to, ko citi vēlas”. Šīs spējas piešķir uzņēmēja iesakņotība vietējā kultūrā. Izjūta, kurā viņš balstās, uzsākot uzņēmējdarbību un uzturot to dzīvotspējīgu, ir zināšanas un instinkts, kas nāk no konkrētā kultūrvidē uzkrātas pieredzes (Turpat: 351), no „konkrēta laika un vietas apstākļu pārzināšanas” (Hayek 1972, citēts no Swedberg 2000: 10), kas ir neatņemama sastāvdaļa tam, ko antropologi dēvē par „vietējām zināšanām”. Šādas zināšanas ir absolūti nepieciešamas veiksmīgai uzņēmējdarbībai, uzsver Svedbergs (Swedberg 2000: 10), norādot uz „īpaši noderīgu kritiku, kas veltīta ekonomikas teorētiku tendencei nepietiekami novērtēt konkrētu, praktisku zināšanu nozīmi saimnieciskās/ekonomiskās darbībās un tādējādi izslēgt no zinātnes lielu daļu būtiskās īstenības”. Svedbergs attiecina šo tendenci uz pašreizējo situāciju uzņēmējdarbības pētījumos. Tāpat Šumpēters ir argumentējis, ka uzņēmējdarbības teorijai būtu jābalstās uz „faktisko uzņēmēja rīcību”, nevis uz iepriekšpieņemtiem ekonomikas teorētiku priekšstatiem (Schumpeter 1989 [1949], citēts no Swedberg 2000: 17).

Pārfrāzējot Svedberga kritiku ekonomikas zinātnei, varētu apgalvot, ka, lai politikas veidotāji un attīstības plānotāji labāk tiktu galā ar uzņēmējdarbības attīstības vīzijām Latvijas laukos, „viņiem būtu jāiemācās pievērst vairāk uzmanības konkrētajiem veidiem, kā [saimnieki] uzņēmēji saskata un izmanto iespējas” (Swedberg 2000: 10), un praktiskajām zināšanām un kultūrai, kas kalpo kā „instrumentu kārba” uzņēmēja stratēģijām.

Inovatīvas uzņēmējdarbības statistikā un traktējumos tādas saimniecības kā Jānim piederošā nereti paliek nepamanītas nevis tāpēc, ka šie uzņēmēji nereklamētos vai slēptos no nodokļu iekasētājiem vai varas struktūrām, kā tas bija padomju laikos, bet gan tādēļ, ka valsts attīstības un inovācijas diskurss šķiet ietveram galvenokārt lielos ražotājus un attieksmē pret mazo lauku saimniecību pārstāvjiem joprojām atbalsojas stereotips par siksaimniekiem kā neefektīviem un neuzņēmīgiem. Šīs nodaļas mērķis bija parādīt, ka niansētāks skatījums gan uz uzņēmējdarbības, inovācijas un tehnoloģijas jēdzieniem, gan uz darba ikdienu mazajās saimniecībās ļautu saredzēt daudz inovatīvā pieejā un uzņēmējdarbībā balstītu veiksmes stāstu arī mazajās saimniecībās. Izmantojot šādu pieeju, nav grūti pamanīt, ka lauku attīstības valsts stratēģijas plānā izvirzītie mērķi jau tagad īstenojas Latvijas siksaimniecībās. Tajās vērojama gan ekonomiskās labklājības paaugstināšanās, gan saimniekošanas pārprofilēšanās un spēja adaptēties citām nodarbēm, uzlabojot zināšanas un prasmes, gan tirgorientēta domāšana un rīcība, gan pilsētas un lauku mijiedarbība. Tāpat siksaimniecībās netrūkst radošuma, inovācijas un saimnieciskās darbības dažādošanas, kā arī esošo prakšu uzlabošanas vai to nomaiņas ar jaunām un sekmīgākām.

Pirtniecības analīzi te varētu aizstāt vai papildināt ar niansētiem stāstiem par citām siksaimniecībām, kas, piemēram, uzsākušas ražot jaunus siera veidus savā piemājas saimniecībā, audzēt krūmmellenes vai paipalas vai arī izplatīt savu produkciju ar tā saukto grozu sistēmu. Tie visi ir piemēri siksaimnieku radītām jaunām praksēm vietējās ekonomikas vitalitātes un savas labklājības uzlabošanai, kas prasa pieņemt un īstenot daudz inovatīvu lēmumu. Ir nepieciešams atzīt šo radošo un inovāciju potenciālu, lai to labāk izmantotu lauku attīstības mērķu īstenošanā.

Balstoties uz šādām vietējā vidē sakņotām uzņēmējdarbības iniciatīvām, šķiet maldīgi pieņemt, ka tā dēvētās sociāli un ekonomiski degradētās lauku teritorijas pārvērtīsies strauji augošās ekonomiski un sociokulturāli spārīgās teritorijās, ja vien tajās no ārpuses tiks iepludinātas ārzemju

investīcijas un ārzemju ekspertīze. Uz uzņēmējdarbības veicināšanu vērsta pieeja lauku attīstībai, balstīta vietējos, lai arī šķietami pieticīgos resursos un mazās inovācijās, arī pievienotu būtisku ekonomisko vērtību reģioniem un kopienām, vienlaikus saglabājot vietējās vides resursus. Turklāt mazo un vidējo saimniecību ekonomiskie un sociālie mērķi šķiet stipri saistīti. Sīksaimnieki uzņēmēji parasti ir gatavi palikt savā lauku teritorijā un veicināt vietējo labbūtību; viņu aktivitāte parasti ir kopienā balstīta, viņiem ir stipras un plašas radniecības saites un samērā liela ietekme uz lauku kopienām. Par to vairāk nākamajā nodaļā.

4. NODAĻA

LAUKU DZĪVES RACIONALITĀTE

Kaut arī rituāls vairumam asociējas ar tradīcijas un kultūras, nevis inovācijas un ekonomikas jomu, iepriekšējā nodaļā niansēti aplūkots mūsdienu latviešu lauku pirts rituāls (un tā ražošana un patērēšana) spilgti iezīmēja ne tikai ekonomikas kultūrsociālo struktūru, bet arī tos aspektus, kas līdz šim galvenokārt piedēvēti ekonomikas sfērai, proti, uzņēmējdarbību un inovāciju. Iepriekšējās nodaļas mērķis bija iezīmēt tieši šos bieži nepamanītos uzņēmējdarbības un inovācijas aspektus mazās lauku saimniecībās, atspoguļojot veiksmīgu piemēru lauku ekonomikas dažādošanai un argumentējot, ka sīksaimnieki nav ekonomiski neefektīvi un neproduktīvi, savukārt šajā nodaļā tiks aplūkotas galvenokārt tās saimniekošanas prakses mazās un vidējās lauku saimniecībās, kas nepakļaujas tirgus ekonomikas loģikai, bet padara tās dzīvotspējīgas un sociāli ekonomiski aktīvas. Viena laikus šī nodaļa atspoguļos, ka ne produktivitāte, ne racionalitāte nav universāli definējamas kategorijas – tām ir kultūrkonstruētas nozīmes. Līdz ar to lauku ekonomikas attīstības vadlīnijām, kas orientētas uz modernizāciju, produktivitātes veicināšanu un vienotu saimniekošanas standartu ieviešanu, nākas saskarties ar vietējā kultūras kontekstā un sociālajā vidē sakņotām kompleksām attiecībām.

Kādēļ vispār tiek izvirzīts jautājums par lauku dzīves racionalitāti? Kā izriet no iepriekšējās nodaļas un tajā aplūkotajiem politikas dokumentiem un izpratnes par lauku attīstības jautājumiem publiskajā un politiskajā diskursā, mazās lauku saimniecības galvenokārt tiek traktētas kā mazefektīvas un neproduktīvas pašpatēriņa saimniecības. Savukārt ekonomiski neproduktīva ražošana tiek uzskatīta par neracionālu. Antropoloģisks skatījums rosina paraudzīties kritiski uz šo visai vienpusējo uzstādījumu un atklāj, ka varbūt mazās saimniecības nemaz tik mazefektīvas nav, ja tās nodrošina gan iztiku, gan jēgpilnu dzīvi lielai iedzīvotāju daļai, kamēr citur darbu vai ienākumus nav iespējams rast. Un varbūt tieši ekonomiskā efektivitāte

izrādās iracionāla, savukārt noniecinātā sīksaimnieku racionalitāte – racionāla pat no ekonomiskās racionalitātes viedokļa? Šī nodaļa izaicinās racionāli instrumentālo saimniekošanas izpratni, norādot, ka „jautājums par lauku attīstību nav tikai lauku ekonomiskās attīstības jautājums. Tas ir vērtību, aktivitātes, sociālo saišu, sabiedrības dzīves modeļa [...] lauku telpā jautājums” (Cimermanis 2012).⁶⁹

Tāpat kā iepriekšējā nodaļā aplūkotās pirtniecības prakses, arī citus saimniekošanas veidus un ekonomiskās darbības saimniecībā vada kultūrkonstruētas pārliecības par savu un citu identitātēm, par noteiktām vērtībām, par apkārtējo sociālo vidi un dabu, par dzīvesvietu, par pēctecību, par veidu, kā saimniekot, un par to, ko nozīmē laba dzīve. Tas ļauj domāt, ka racionalitātes izpratnes, ekonomikas prakšu un saimniekošanas veidu analīzes pamatā vajadzētu būt kultūrkonstruēto vērtību, sociālo saišu un tajās ietvertu nozīmju aktualizācijai un ka darba ražīgums un saimniekošanas racionalitāte ir definējami plašāk par tirgus ekonomikas un ekonomiskās efektivitātes diktētajiem parametriem.

Racionalitāte ir sarežģīts un nozīmēm piesātināts jēdziens. Racionālu rīcību var definēt kā loģisku, saprātīgu, lietderīgu, izdevīgu, kā tādu, kas balstās uz prātu, intelektu; savukārt intelektu – kā prātu un sapratni.⁷⁰ Par racionalitāti var uzskatīt arī domas jēgpilnību un tās piemērotību risinājuma vai mērķa sasniegšanai. Racionalitātei pretēju stāvokli dēvē par iracionalitāti. Tātad rīkoties racionāli ir rīkoties saprātīgi, mērķtiecīgi, izdevīgi. Bet, ja domājam, ka šāds skaidrojums mūs vedīs tuvāk racionalitātes izpratnei, tad maldāmies – jo jau nākamajā brīdī varam jautāt: kas tad skaitās saprātīgi, izdevīgi un lietderīgi?

Rietumu mikroekonomikā racionalitāte tiek skaidrota kā instrumentālas un nelokāmas loģikas forma, kas balstīta uz tiekšanos pēc mērķa un efektīvu resursu ieguvī (Coleman 2005). Saskaņā ar šādu pieeju tiek uzskatīts, ka cilvēki pieņem “racionālus lēmumus”, lai maksimizētu individuālo labumu (Gudeman 2001).

Bet kā mērit labuma maksimizēšanu? Vai materiālie rādītāji ir vienīgā mēraukla? Vai, piemēram, platībmaksājumu zaudēšana nenopļautas pļavas,

---

⁶⁹ Mārītiņa Cimermaņa prezentācija Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centra organizētajā politikas veidotāju un ekspertu diskusijā par lauku telpas attīstību, Rīgā 2012. gada 19. septembrī.

⁷⁰ *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 1999.

kurā ligzdo grieze, dēļ būtu uzskatāma par racionālu vai iracionālu rīcību? Un kā ar atbrīvošanos no gliemežiem siltumnīcās ar alus palīdzību? Vai atzītas tiek tikai tādas zināšanas un vērtības, kas noved pie tūlītējas ekonomiskās lietderības? Vai jāpieņem, ka gan labuma, gan (racionālas) domas un rīcības veidi būtu universāli visās sabiedrībās? Pēc kādiem kritērijiem vērtēt racionalitāti ārpus Rietumu tirgus ekonomikas konteksta? Vai sabiedrībās, kur apgrozāmu naudas līdzekļu praktiski nav un kur laiks nav nepietiekams resurss, darba laika nemērīšana naudā ir iracionāla? Vai rīcību varam uzskatīt par iracionālu, ja nesaprotam apstākļus, kuros cilvēks darbojas, un nozīmes, kas šīm darbībām tiek piešķirtas?

Šis nodaļas mērķis nav sniegt atbildes uz šiem dziļi sarežģītajiem, filozofiskajiem jautājumiem, bet, saprotot racionalitāti kā saprātīgu domāšanas veidu, kas balstīts konkrētos apstākļos, priekšstatos, uztverēs un vērtībās, ieskatīties domas un rīcības loģikā mazajās zemnieku saimniecībās un atspoguļot, kā savu rīcību (praktizējot, kā publiskajā diskursā izskan, mazefektīvu saimniekošanu) skaidro paši laucinieki.

Lai arī evolucionārā psiholoģija ļauj domāt, ka racionalitāte ir iedēstīta jeb ieprogrammēta mūsu prātos evolūcijas gaitā (Wilk, Cligget 2007: 74), tādējādi stiprinot priekšstatu par universālu racionālu spriestspēju, nupat uzstādītie jautājumi neizbēgami rosina domāt, ka racionalitāte var būt balstīta atšķirīgās zināšanās un atšķirīgās vērtībās. Iepriekšējā nodaļā tika aktualizēti jautājumi, kas ir inovācija, kas ir uzņēmējdarbība, kas ir tehnoloģija, savukārt šajā fokuss tiks vērsts uz tādiem jēdzieniem kā vērtības, zināšanas un racionalitāte saimniekošanā. Iztirzājot kultūrsociālās iesakņotības jēdzienu, tiks argumentēts, ka attiecībām un izpratnēm, kurās sakņojas lauksaimnieciskā ražošana, ir kultūrkonstruētas nozīmes. Vērtību, zināšanu un iesakņotības aspektu iztirzāšana ar plašu empīrisku piemēru starpniecību, cerams, padziļinās lasītāju izpratni par publiskajā lauku attīstības diskursā noniecinātajām tā dēvētajām mazefektīvajām pašpatēriņa saimniecībām.

Teorētisko refleksiju par saimniekošanas prakšu kultūrsociālo iesakņotību un saimniekošanas racionalitāti šajā nodaļā padziļinās empīriski piemēri no deviņām Vidzemes, sešām Kurzemes un trim Zemgales lauku saimniecībām.⁷¹

⁷¹ Visu saimnieku vārdi ir anonimizēti. Ievāktie dati par šīm saimniecībām glabājas Agneses Cimdiņas personiskajā arhīvā.

NEDARĪT VAIRĀK KĀ VARAM

Nekad tik brīva neesmu bijusi kā tagad. Aizraujos ar lietām, kas man ļoti patīk, – lasīšana, visādu mīklu minēšana. Ziemās esmu ļoti depresīva, man nepatīk ziema. Nu šogad varbūt es tā neteiktu, jo ar savu sudrabu un sarmām šogad viņa ļoti priecējusi un sirdi savīļņojusi [...] bet es esmu vasaras cilvēks, man ļoti patīk ar puķēm [...] man ļoti patīk āra darbi, dārzs, siltumnīca, un tad es varu no tumsas līdz tumsai, kādreiz pat pusvienos tik velkos iekšā, kad vairs neko nevar redzēt. Vasara ir mans laiks. Kūti es vairs neēju gadus trīs. Slaucamas govīs vairs mums nav. Es tagad esmu kundze, tiešām, – smaidot nosaka Marta, kāda Vidzemes augstienes saimniece pusmūža gados.

Kas liek šai saimniecei justies tik harmoniski un kundzes godā? Pēc viņas stāstītā varētu domāt, ka ikdienas rūpes par saimniecību viņas vietā uzņēmies kāds cits, ka par saimniecības finansiālo pusi nebūt nav jādombā, ka ražošana saimniecībā tiktāl attīstīta un modernizēta, ka paša darba roku pielikšana vairs nav nepieciešama – var vien atlaisties krēslā un beidzot baudīt veiksmīgi attīstītas ražošanas augļus. Vai varbūt kāds paprāvs mantojums vai veiksmīgi pārdoti zemes īpašumi ir šīs šķietami vieglās brīvības sajūtas un labās dzīves pamatā?

Ja pašķiram Martas saimniecības vēstures lapas apmēram 15 gadus atpakaļ, redzam stingru apņēmību ražot tirgum un tātad peļņai pieprasījuma un piedāvājuma attiecību pavadā, kas nozīmējis sūru darbu lauksaimnieciskajā ražošanā. Marta stāsta:

Slaucamos lopus turējām desmit gadus. Ar rokām astoņas govīs slaucām trīs reizes dienā, visas tās smagās kannas un piena realizācijas [...] Sākumā piena pieņemšana bija ļoti lojāla un riktīga, un tad sāka tos piena standartus uzstādīt. Tu izliec savu pienu, ko esi slaucis, gandrīz pupiem ādu noplēšot, un vienalga tev pasaka, ka tas piens ir otrās šķiras. [...] Aizgāja pat līdz tādām absurdam, ka nebija piena kvalitāte svarīga, – mums bija tādā akmeņu mājā aka iekšā, betonēta, baseins, kur varēja pienu labi izdzēsēt, bet viņiem jau tas nebija svarīgi. Ja nebija standarta piena dzesēšanas iekārta, tad momentā maksājumus noņēma nost un automātiski skaitīja, ka mums nav īstā šķira. Pienāca brīdis, kad teicu, ka es bezšķiras pienu neslaucu, un mēs vispār nenodevām, un ar to laikam arī beidzās tā mūsu piena karjera. Sākām barot zivis, cūkas un teļus ar rūgušpie-

nu un biezpienu. Pieaugums zivīm bij labs. Teļiem devām tīru pienu un cūkām – rukši auga griezdamies, pampa pilnīgi no labā piena.

Kādi divi gadi vēl bija tādi, kad rīta slaukumu sūtījām uz pienotavu, bet vakara slaukumu pārstrādājām mājās – uzreiz uz plīts sildījām, centrējamajā griezām. Tad es strādāju paralēli arī skolā, tas bija laiks, kad veikalos pazuda piens, sviesta nebija. Kā salīdzinājumam bija ļoti uzskatāmi, ka par to pusi piena, ko mēs realizējām paši, mēs ieguvām divreiz lielāku peļņu, nekā nododot uz pienotavu. Un tad skolā man bija tirgojamās dienas, parasti bija pieteikts, teiksim, 30 litri piena vajadzīgs, 10 kg biezpiena, trīs litri svaigā krējuma, trīs skābā – vārdu sakot, viss, kas ar piena produktiem saistīts, arī sviestu prasīja. Visu to mājās pa naktīm gatavoju. Tad mums vēl tas traktorīts ar to piekabīti priekšā bija, un tad no rīta saliku visu tajā piekabē un braucu kā īsta lauku sieviete uz darbu, –

smaidot saka Marta un turpina:

Tā kannu staipīšana, kas toreiz bija! Jo kā tu biezpienu citādi izsildīsi? Pilnu veļas katlu salej uz plīts [...] tā pacelšana un nocelšana [...] jūtu savus kaulus un locekļus, kādreiz liekas, ka pilnīgs ārprāts. Bet toreiz kaut kā izdzīvot varēja, attīstīties ar varēja. Protams, prieks bija par to, ka divreiz vairāk nopelnījām, nekā uz pienotavu vedot. Toreiz strādāju skolā [par skolotāju] pusotrā slodzē, arī sestdienās bija stundas, un, kad vēl tās dāņu reizes bija, tas vispār [...] kad viņi aizbrauca projām, jutos tā, kā pār mani būtu traktors pārbraucis. Tas darbs bija nežēlīgs. Droši vien tāpēc arī tagad domāju, ka nemūžam tā nerautos, bet tobrīd kaut kā likās, ka ļoti vajadzīga nauda. Darījām vairāk kā spējām, lai varētu to produkciju saražot un notirgot.

Viņi [dāņi] brauca [ekskursijās] gandrīz 5 gadus no vietas, tā kā no vienas viesnīcas tas bija organizēts [...] ap 15 gadu atpakaļ. Tad mums vēl nebija māja ne tuvu tādā kārtībā kā tagad [...] Sākumā barojām viņus uz lauka. Pagalmā viss bija kārtībā, mums jau vienmēr tā saimniecība tāda diezgan skatāma bijusi, bet viņiem ta interesē, kas mums tajā mājā. Un ta viņi jautā, vai drīkstot tur pa logu paskatīties, kas tur istabā. Divdesmit–trīsdesmit, citreiz pat 60 cilvēki atbrauca vienā reizē. Citi neklausījās, ko saimnieks [ekskursijas vadot] stāsta un ko mēs tulkojam. Paši tur pa pagrabu, visur kur ložņā, skatās.

Sešdesmit cilvēkiem sataisīt ēdienu [...] mums bija sapirkti tie baltie trauki, tie lielie šķīvji. Sākām ar sviestmaizēm, un tad katru

to sviestmaizīti nočubināt, nodekorēt un smuki uzlikt vajadzēja. Un tad devām pelēkos zirņus ar tīrkultūru vai ar rūgušpienu. Izklājām tās tautiskās segas [...] tāpēc arī man ir tādas stipras asociācijas, kad ieraugu tās tautiskās segas, pilnīgi uzrauj kaut kādu pretīgumu. Mums viņas te kaudzēm bija vienai tantei, otrai tantei, trešai. Un tur pa to pirtiņas kalnu, pa tām nogāzītēm saklājām, tad viņi tur sēdēja. Sapirktas bija māla bļodiņas, un likām tos zirņus. To spēķi viņi īsti neēda, bet mēs daudz sīpolus piecepām klāt un ar tādu kā mērcīti sataisījām, un tad tie visi kraukšķīši aizgāja. Bet mēs jau neesam nekāda ēdnīca [...] mums katra diena vēl citu darbu pilna – kūts, dārzi, skola, tā piena pārstrāde pa naktīm.

Savā ziņā tas atmaksājas, protams. Bet mēs jau nerēķinājām par savu darbu. Tagad, kad es tā padomāju, tas pat bija necilvēcīgi 60 cilvēkiem samizot kartupeļus. Viņus vajadzēja sataisīt aukstā ūdenī, lai stāv. Iepriekšējā vakarā vajadzēja saklapēt karbonādes. Paši skrubinājām kauliņus, bet dāņiem kāvām cūku. Tā karbonāde tika dota viņiem. Mums bija maza virtuvīte. Uz gāzes plīts gatavojām un uz malkas plīts arī. Šeit vēl abas tantes dzīvoja, tā rocība bija tik ļoti maza, tantēm istabiņa ar virtuvi bija savienota.

Porcijās sataisījām kādus trejādus salātus, vai tur burkāni sarīvēti, vai tur kāda tomāta šķēlīte klāt vai zirnīšu karotīte. Tad pa vakaru porcijās taisījām želejas, kaut kādus saldus ēdienus [...] nostādīnājām pienu, smēlām krējumu nost un tad ar cukuru un vaniļīnu peldīnājām augļus iekšā. Kad bija mājas zemes, tad kaut ko ar mājas zemenēm vai banānu. Viņi tā leksēja to krējumu, nedomādami nemaz, ka tas ir ļoti trekns. Tā nakts mums aizgāja līdz kādiem pusčetriem. Un tad pusastoņos, septiņos jāceļas atkal, jāsāk cept karbonādes [...] Parasti divpadsmitos bija autobuss klāt. Visam bija jābūt gatavam, jau porcijām saliktām, galdiem jābūt saklātiem [...] mums nebija kaut kādi vienreizējie trauki, sapirkāmies tos 60 komplektus, visas stikla glāzes, tās vienmēr tādas izpulētas, ka, paceļot pret saulīti, mirdz. Protams, meitas man bija izdresētas, viņas jau bija ļoti, ļoti lieli palīgi [...] Bez viņām es nebūtu varējusi. Bet tāpat skolai jau arī naudu vajadzēja [...] Un, kad tos tūristus sākām laist savā mājā, pašiem nebija vairs kur dzīvot, tad mēs kaut kur [...] siena šķūnī pa vasaru paši dzīvojām.

Kad uzņēmām dāņus, tā bija mana iedoma, ka tā vajag. Tagad es vienkāršāk mācētu dzīvot. Piemēram, pagājušajā rudenī mums brauca pensionāru autobusi četras reizes, un viņi saka, ka gribētu jēra zupu. Toreiz tieši mums suņi aitas bija saplosījuši un bija ļoti

daudzas ievainotas, kas jākauj nost [...] ja aitai sakosts kakls, tas ļoti nedzīst [...] Nokāvām septiņas aitas vienlaicīgi un gaļas sasaldējām. Un tad pa vienkāršo ārā plastmasas bļodiņās, kaut arī esam *eko* saimniecība. It kā tas nepiederas pie tā labā toņa, bet tas bija tā pa vienkāršo. Dāņiem zupas nevārijām, jo mums trauku nebij tādu. Bet tagad katlu izvārām, aiznesam, turpat ārā dalu porcijās, turpat galdiņi, turpat sēžam. Citreiz uzvāru kādu sautējumu, lai vienkārši cilvēks var labi paēst, kafiju uzvārām vai kādas maizītes mājās uzcepam – un, jo vienkāršāk tu to dari un pasniedz, jo tas ir mājīgāk.

Es nemūžam vairs negribētu tā sevi nomocīt kā agrāk [...] tas nav to vērts. Man tā kā ir nostalgija pēc vienas gov, man liekas, ka tas tā forši, ka mājās ir savs krējums, savs biezpiens, bet meitas mani atrunāja – saka: mamma, tu būsi piesieta. Un ir jau labi, kad bērni paliek lieli, nupat meitai draugs jau palīdz savākt sieniņu vasarā. Mēs esam pieraduši bez tās gov, bet es zinu, ka tās govīs bija katrā mājā, un tantes teica: vai, vai, ko nu tagad darīs šito mēnesi, gotiņa ciet, ne pienina, nekā. Bet tagad vieglāk nopirkt veikalā. No jaunās fermas nevar ņemt – dzesēšanas iekārtas, piena vadu mazgā ar baigo ķīmiju! Tad es uzskatu, ka labāk ar rokām slaukt. Jā, tas piens ir momentā atdzēsēts, bet tas piens nerūgst [...] tas nav vairs dzīvs. Biezpienu no tāda es nevaru vairs sataisīt. Tur tās skābās baktērijas nav vairs.

Tagad Marta kopā ar vīru Andrievu apsaimnieko 100 hektārus: no tiem 40 ha meža, 11 ha ūdeņu, 22 ha pļavu, 5 ha ganību, 11 ha aramzemes un 7,5 ha pārējās zemes, 0,5 ha krūmāju, 1 ha purva. Aramzemē sēj miežus, griķus, rudzus, ziemas kviešus, zirņus, auzas, dārzeņus, stāda kartupeļus, ir iekopts augļu dārzs, daiļdārzs un ogulāju stādījumi. Saimniecībā ir 15 gaļas liellopi, savvaļas zirgi, aitas, gateris un diķos tiek audzētas zivis. Nu jau 10 gadus dāņi vairs nebrauc, bet joprojām šad tad tiek uzņemtas grupas. Tūrisma aktivitātes šeit tiek balstītas uz videi draudzīgas un tautas tradīcijās sakņotas saimniekošanas un dabas kopsakarību novērošanu. Viesiem tiek piedāvāta senču pirts, nakšņošana guļbūves namiņos un siena gubās, ekskursijas pa saimniecību, stāstījumi par dabas procesu un sugu savstarpējo mijiedarbību, kā arī Jāņu un citus svētku svinēšana saskaņā ar senču tradīcijām. Savus mežus viņi apsaimnieko, necērtot kailcirtes, saudzējot īpaši vecus kokus un nodrošinot dzīves apstākļus aizsargājamām putnu sugām – mazajam ērglim, melnajai dzilnai, zivjērglim. Andrievs zina stāstīt, ka viņa mežos ligzdo ap 70 putnu sugu, diķos 20 zivju sugas un vēži.

Neskatoties uz šķietami apjomīgo un darbietilpīgo daudznozaru saimniecību, Marta mierīgā, nosvērtā balsī atklāj, ka cenšoties nedarīt vairāk kā pašiem pa spēkam:

Laika gaitā esam iemācījušies nedarīt vairāk, kā varam. Audzējām kādreiz lopiem bites, tagad savvaļas lopiem vairs neaudzējam, tikai tāds dārzeņu dārziņš pašu iztikšanai. Slaucamās govīs nav vairs, tikai gaļas lopi. Gaļu pārsvarā paši patērējam. Šad tad arī tālāk pārdodam uz bioloģisko kautuvi, bet vispār jau Latvijā negrib maksāt par to bioloģisko. Ārzemēs par to pašu var dabūt daudz lielāku naudu. Un ar tām kautuvēm arī sarežģīti [...] Gaudi, ko audzējam, ir pamatā pašu patēriņam, kādam kaimiņam sēklu kādreiz sagatavojam, jo bioloģiskā sēkla Latvijā diezgan liela problēma ir.

Saimnieki atzīst, ka pašu patēriņam jau tik daudz nevajagot, kā viņi saudzējot, šo to arī pārdodot vai iemainot. Augļus, piemēram, tūristi diezgan daudz paņemot – kad atbrauc tūristu autobuss, apnēsājot apkārt ābolus, bumbierus. Zivju sezonā atbraucot cilvēki un uz vietas paņemot tikpat kā visas, kas izaudzētas, piemēram, kaimiņi, kas devuši pienu vai citādi izlīdzējuši. Andrievs atzīst, ka varētu vairāk ražot, bet, ja pašiem jānogādā līdz tirgum un vēl tirgū jāstāv, tad laika savā zemē strādāt vairs neesot. Svarīgāk esot, lai būtu pietiekoši laika saimniecībā. Lai audzētu vairāk, ir arī citi ierobežojoši faktori, būtiskākais – pagastā praktiski nav brīvas zemes, līdz ar to saimniecību nemaz nav iespējams paplašināt. Gan Marta, gan Andrievs atzīst, ka saražot pārdošanai varētu vairāk, bet gan viņu darbaspēks, gan konkurētspēja tirgū esot ierobežota bioloģiskās saimniekošanas specifikas dēļ:

Graudus mēs nenododam, audzējam tikai, lai barotu savus lopus un zivis. Maļam cūkām savus griķus, miksējam kopā graudus, auzas, zirņus. Cūkas gaļu absolūti neatmaksājas realizācijai pārdot, ja tu gribi izaudzēt naturālu, tādu kā mēs paši priekš sevis. Es netīcu nevienam, kas pārdod cūkas gaļu un saka, ka viņa ir ekoloģiska. Kad mājas cūku nokauj, kā tā gaļa smaržo! Kāda viņa cepas brūna! Kad kādreiz pašiem nav kaujamu lopu, nopērkam veikalā – viņu pat nevar uzcept, neapcepas brūna, viņa tāda bāla [...] Un pēc smaržas var pateikt, ka nav īsta. Bet to jau nevaram paši visu notērēt – mums tādā gadījumā nedod subsidijas, ja mēs nerealizējam oficiāli. Bet neatmaksājas jau nodot, maksā mums tāpat kā konvencionālajiem.

Tagad paņēmām trīsdesmit jaunas dējējvistas. Andrievs saka: neceri, ka tās dēs ekoloģiskas olas, viņām ķermenis ir pilns, trīs

mēneši viņām būtu jādēj, lai viņas attīrās caur tavu barību. Tagad tās mākslīgās piedevas visam tiek pievienotas [...] pirktais olas kādreiz bija bālas, tagad dzeltenas. Es skaidri zinu, ka liek krāsu klāt pirktajām olām, lai viņas ir dzeltenas. Bērni, kad brauc, atved saldēto Ķekavas vistu, bet mani īsti nepārlicina tā gaļa, viņa tāda uzpūsta.

Lai vista labi dētu, viņai jādod ļoti daudz graudu, vista apēd tā kā cūka, un būtu jāvāra kartupeļi, jāmieca klāt milti un siltu jādod, un zivjeļļa jādod. Tas ir šausmīgi dārgi. Un nav mūsu cilvēkiem tāda pirktpēja. Ir jau tādi izņēmumi kā, piemēram, viena ģimene no Pierīgas, kas regulāri brauc pie mums pēc zivīm. Viņi saka, ka neko nevēloties pirkt veikalā, jo tur dabīgas pārtikas neesot un bērni ir alergiski. Jā, mēs visu audzējam bez minerālmēsliem, bet tas ļoti sadārdzina. Ja maksātu viena lauku ola divdesmit santīmi, tad varbūt mums atmaksātos pārdot. Bet vai tad kāds pirktu? Tāpat arī bioloģiski audzēta gaļa ir dārga, to neatmaksājas audzēt un pārdot par konvencionālajām cenām. Bija laiks, kad mēs ļoti audzējām to un to, un to. Bet tu nevari atpelnīt. Uz Rīgas tirgu braucot, tu nekad nevari paņemt tik daudz, lai tas ceļš atmaksātos, un tas laika patēriņš! Bija doma, ka tāds busiņš varētu te no vairākiem produktus savākt. Bet, ja tu nenorealizē viņā galā, uzreiz izmaksas par busu, par degvielu, par algu tam šoferim.

Esam drusciņ praktizējuši tā, ka man, piemēram, prasa: nu izaudzē man tik un tik kilogramus burkānu. Izaudzē man tik un tik kāpostus, bet tas ir ļoti riskanti. Ir, piemēram, gadi, kad kāposti vai kāļi nepadodas. Un pagājušā gadā kaitēkļi sametās, nograuza kāļus divās dienās. Mēs nemiglojam nekad neko. Un ja tev neizdodas un cilvēkam tu esi apsoliļjis, un atkal tā saistība. Es vienkārši neko negribu tā vairs darīt [...] gribu dzīvot tā tiešām pašpietiekami. Es negribu ražot tā, lai man būtu jāpārdod. Es esmu pārliecinājies – ja bioloģiski ražot, tad ir jāiet iekšā ģimenei, kad ir kādi trīs, četri cilvēki, un tad tā ražošana aizietu [...]. Bet tagad mēs te divi vien [...] negribas tos smagos darbos, varam labi iztikt tā, kā ir. Es tieku galā ar māju un dārziem, Andrievs ar lopiem – labību lopiem viņš izaudzē, viņš tos tīrumus tiešām smuki apstrādā [...] bet es esmu pa šo laiku noplīsusī, man liekas, ka varbūt sievietei nav jāiet tajos smagajos darbos – lai tiek ar savu māju, drēbēm, mājas apkārtni galā [...] ar pusdienām. Arī tas no sievietes daudz ir prasīts [...] un, protams, darba tāpat netrūkst.

PAŠPIETIEKAMĪBAS IDEOLOĢIJA JEB NEIENESĪGUMS KĀ APZINĀTA STRATĒGIJA?

Lai cik trūcīgi būtu mājās, ciemiņu vienmēr vajag pacienāt, kaut vai speķi uzcept – šo mātes padomu Marta ņēmusi vērā. Mūsu sarunu laikā viņa galdā liek tēju no pašas lasītiem gaiļbikšiem, asinszālēm un vīgriezēm, pašas ceptas smalkmaizītes un medus burku, ko no labiem saimniekiem sarunājusi. Pie laba medus neesot viegli tikt, jo daudzi dodot bitēm gatavo cukuru un tad tas neesot ziedu medus, bet gan cukura. Īstam medum esot jākož kaklā – un šis ir īsts. Tēja tiek malkota, pēc saimnieces raksturojuma, viņu pieticīgās, taču pašpietiekamās saimniecības dzīvojamajā ēkā. Sākumā domāts, ka rocība būšot lielāka, un pirms 10 gadiem uzsākta jaunas dzīvojamās ēkas celtniecība – gan pašu, gan tūrisma attīstības vajadzībām. Bet jaunbūve stāv nepabeigta, Marta stāsta:

Man kādreiz ir prasījuši – kā jums tur tā jaunā māja stāv un neesat tur vēl neko izdarījuši? Es saku: „Bet mēs esam pašpietiekami ar to, kas mums ir.” Tā situācija tāda ir izveidojusies, un mēs arī nepārdzīvojam. Ar to, kā mēs saimniekojam, mēs nevaram tūkstošus nopelnīt. Mums iznāk tā, lai uzkrājumu var veidot, bet ne ar tādiem apjomiem, lai jauno māju nobeigtu, tur vismaz kādi 20 000 ir vajadzīgi. Līdz galam neuzbūvējām, sākām šito [esošo] pacelt un sakārtot.

Esošajā mājā vēl nesen bijusi istaba abām Martas tantēm. Gan pašas mamma no šejienes aizgājusi aizsaulē, gan vīra mamma. Un visas četras ir Martas vāķītas un turpat arī iezārkotas. Stūrī, kur tagad dators un apaļā krāsns, visa apakša bijusi izrūsējusi un pārmūrējama, logi nav bijuši. Veco koka grīdu nebija ko slīpēt un atjaunot – gruntsūdeņi zemi, visa māja sēdusies, sākuši kustināt un jaukt, prauli vien griezušies. Metru zem grīdas vajadzējis rakt laukā. Gan griesti, gan siltinājums, gan grīda – viss tagad nomainīts. Māja pašreizējā vietā esot kādus 120 gadus, bet esot pārcelta šurp no lielceļa otras puses, kur vecvectēvu laikos visas mājas bijušas cieši kopā kā sādžā. Kad muižas laiki beigušies un veidojušies zemes privātīpašumi, māja pārcelta uz pašreizējo vietu – citādi nevarējis pat vistas turēt, jo tās kaimiņiem dobes izplēsušas, nebijis kur saimniecības ēkas izvietot – tādā saspīestībā nevarējis strādāt.

Raksturojot saimniecību un tās vēsturi, jūtams, ka lielu iedvesmu un ietekmi saimniekošanā devuši dzimtas priekšgājēji, kas nu jau aizsaulē.

Martas tētis iemācījis zemi sataisīt tik vieglu kā dūnu. Kad sējusi dārzu, tēvs devis padomu – viņš pēc senču kalendāriem strādājis un istās dienas ļoti ievērojis. Andrieva tēvam savas zemes mīlestība bijusi sirdī iekšā. Viņš vēl šodien detalizēti atceras kādreiz puikas gados dzirdēto – tēvs stāstījis, ka vedis sienu un, ar dakšām strādādams, nejauši uzdūris meža pilīti gubiņā. Tēvs esot tik ļoti pārdzīvojis, ka Andrievam šī epizode dziļi palikusi atmiņā. Andrievs uzskata, ka tas veicinājis viņa paša attieksmi pret dabu. Kā pats saka, zaļā stīga radurakstos vijusies cauri, tāpēc dabas saudzēšana esot arī viņa saimniekošanas pamatā.

No Martas un Andrieva saimniecības raksturojuma izriet, ka viņu pašreizējās saimniekošanas prakses neatbilst tirgus ekonomikas jeb kapitālistiskās saimniekošanas loģikai un tādai ekonomikas racionalitātei, kur ieguvumi un zaudējumi tiek aprēķināti ikvienā darbībā. Mājsaimniecības sastāvs, proti, nukleārās ģimenes vai paplašinātas ģimenes struktūra, konkrētā periodā, šķiet, būtiski ietekmējis saimniecisku lēmumu pieņemšanu. Ražošana mājsaimniecības pašpatēriņam ir galvenā ikdienas ekonomiskā aktivitāte viņu saimniecībā – līdzīgi kā 83,9%⁷² no Latvijas saimniecību skaita, spriežot pēc statistikas datiem.

Pašpatēriņa saimniekošanas modeli savulaik dziļi analizējis viens no visu laiku ietekmīgākajiem ģimenes zemnieku saimniecību pētniekiem – krievu lauksaimniecības ekonomists Aleksandrs Čajanovs (*Alexander Chayanov*).⁷³ Par izejas punktu ņemot zemnieku mājsaimniecību kā ražošanas un patērēšanas vienību Krievijā 20. gadsimta sākumā un šīs vienības analizēšanai piemērojot neoklasiskās ekonomikas pieeju, Čajanovs skaidroja zemnieku lēmumus, kas neatbilda „normālām peļņu nesoša lauksaimniecības biznesa ekspektācijām” (Netting 1993: 295).

Čajanova (Chayanov 1986 [1966]) novērojumi liecina, ka zemnieku saimniecības ar ierobežotu kapitālu un ģimenes locekļiem kā darba veicējiem neuzrādīja tendences paplašināties, lai palielinātu peļņu. Iesaistot

⁷² Kā minēts iepriekšējā nodaļā, vērtējot saimniecības pēc to ekonomiskā lieluma, 83,9% no saimniecību skaita ietilpst ļoti mazu saimniecību statusā, kas galvenokārt nodarbojas ar produkcijas ražošanu pašapgādei (ZM 2006a).

⁷³ Kopš viņa darbu tulkojuma no krievu uz angļu valodu – *Peasant Farm Organization* 1966. gadā (oriģināls izdots krieviski 1925. gadā) un *On the Theory of Non Capitalist Economic Systems* – šie darbi guvuši plašu akadēmisku uzmanību. Tajos sadarbībā ar kolēģiem no agrārās ekonomikas institūta izstrādāts vispārējs modelis zemnieku ģimenes saimniecības organizācijai.

darbā vairāk ģimenes locekļu vai strādājot ar lielāku atdevi, māsaimniecības locekļi drīzāk izvēlējās strādāt mazāk tā vietā, lai pelnītu vairāk.

Jebkuras iniciatīvas priekšrocība vai trūkums zemnieku saimniecībā tiek izvērtēta nevis aritmētiski kalkulējot ieņēmumus un izdevumus, bet visbiežāk intuitīvi uztverot, vai šī iniciatīva ir ekonomiski pieņemama vai ne. Tāpat zemnieku saimniecības organizatoriskais plāns tiek konstruēts esošajā tagadnē, balstoties nevis uz sasaistītu [...] aprēķinu sistēmu, bet uz pēctecību un imitējot pieredzi un izvēles attiecībā uz sekmīga ekonomiska darba metodēm – daudzu gadu gaitā un nereti neapzināti. (Chayanov 1986 [1966]: 119)

Čajanova pamatideja – jo vairāk māsaimniecības locekļu ir aktīvi saimniecībā, jo mazāk stundu viņi ik dienu strādā. Kaut arī ekonomiski atmaksātos strādāt desmit stundas, viņi strādā tikai sešas, ja ar to pietiek, lai nodrošinātu māsaimniecības pamatvajadzības. Kad strādāt spējīgo ģimenes locekļu skaits saimniecībā pieaug proporcionāli patērētāju skaitam, darba maksimālais ieguldījums ražošanā nevis palielinās, bet sarūk (Sahlins 1972). Zemnieks nevērtē ģimenes locekļu darbu saimniecībā ar algu un nevērtē dienā paveiktā vērtību, kā to darītu ekonomists. Par ekonomisko vienību ņemot ģimenes māsaimniecību, nevis individu, Čajanovs parādīja, ka zemnieki par kopējo un vienīgo ģimenes ieņēmumu uzskata ikgadējo produkciju mīnus izmaksas un ka viņu ražošanas un nodarbināšanas stratēģijas vada kopējā saimniecības labuma vairošana, nevis tīra peļņa.

Čajanovs norāda, ka ģimenes zemnieku saimniecību stratēģijas atšķiras no kapitālistisko lauksaimniecības uzņēmumu stratēģijām galvenokārt divos veidos. Zemnieku ģimene (jeb siksaimnieki) balstās uz pašu darbaspēku, nevis nolīgtu un ražo ģimenes patēriņam, nevis lai vairotu peļņu no tirgus. Siksaimnieki, lai arī apzinās savu darba ieguldījumu, nerēķina pašu ieguldīto laiku un darbu kā izdevumus, kā to dara kapitālistiskie uzņēmumi, aprēķinot algas saviem darbiniekiem (Netting 1993: 296). Zemnieku izvēles attiecībā uz ražošanu, zemes nomu un darbu ārpus saimniecības atšķirās no kapitālistisko lielsaimniecību izvēlēm – zemnieku ģimenes bija gatavas maksāt augstāku cenu par zemi, augstākus procentus aizņēmumiem, augstākus procentus par zemes nomu, vienlaikus pārdodot savu produkciju par zemāku cenu (Thorner 1966, citēts no Netting 1993: 296), –

tomēr viņi nebankrotēja. Zemnieku saimniecības – nereti ar konsekventi negatīvu bilanci – izdzīvoja, kas nebūtu pa spēkam kapitālistiskajā saimniekošanā. Čajanovs bija pārliecināts, ka zemnieku ģimeņu dzīvotspēja ļāva tām veiksmīgi konkurēt ar liela mēroga kapitālistu vai kolektīvajām saimniecībām (Netting 1993).

Čajanova atspoguļotais modelis, kas ietver ražošanu savai labsajūtai un iztikai ģimenes saimniecībās bez algota darbaspēka un mājsaimniecību, kas orientēta uz sevis reproducēšanu, īpašu interesi raisījis antropologu vidū. Vairāki zemnieku saimniecību pētnieki pēc viņa un mūsdienās (piemēram, Henrich 2002; Gudeman, Rivera 1990; Wilk 1997) argumentējuši, ka saimniekošanas mērķis vienmēr nav izmaksu efektivitāte. Čajanova pētījumu antropoloģijā īpaši popularizējis ietekmīgais ekonomikas antropologs Māršals Sālinss (Sahlins 1972), argumentējot, ka ekonomiskais aktors daudzās sabiedrībās ir nevis indivīds, bet mājsaimniecība, un parādot, ka mazo saimniecību zemnieki strādā, nevis lai iegūtu pēc iespējas lielāku pārpalikumu, bet gan tikai aptuveni pietiekamu. Kaut arī Čajanova analizētais modelis bija veidojies specifiskā vietā un laikā, proti, Krievijā 20. gadsimta sākumā,⁷⁴ šāda saimniekošanas racionalitāte nešķīta sveša (un joprojām nešķīst) daudziem maza mēroga zemnieku sabiedrību pētniekiem. Šādās saimniecībās dažādos pasaules reģionos tiek saskatītas pirmskapitālisma un radniecībā balstītu sabiedrību, kas ražo savai iztikai, nevis apmaiņai, iezīmes. Šādās sabiedrībās radniecības attiecības parasti tiek traktētas kā svarīgākas par tirgus attiecībām, zemnieku ekonomika gādā materiālās vērtības bioloģisko un sociālo nepieciešamību apmierināšanai, ražošana mājsaimniecībā neveido pārpalikumu, un vispārējā reciprocitāte nodrošina ilgtermiņa altruistiskas attiecībās radnieku starpā, aizstājot līdzsvaroto jeb precīzi aprēķināto reciprocitāti, kas balstīta pirkšanā un pārdošanā pēc tirgus loģikas (Sahlins 1972).

Lai arī šādas saimniekošanas iezīmes skaidri saskatāmas gan Martas un Andrieva saimniecībā, gan daudzās citās Latvijas mazās lauku saimniecībās un šāds priekšstats tiek kultivēts arī publiskajā diskursā, tas nekritiski ļāvis iekļaut sīkzemniekus sava veida idealizētā un vienpusīgā zemnieku

---

⁷⁴ Franks Ellis (1988, citēts no Netting 1993: 301) bilst, ka Čajanova modelis varētu darboties apstākļos, kad pieejamās zemes platības nav ierobežotas, kad nepastāv iespēja algot citus darbiniekus un strādāt ārpus saimniecības, kad mājsaimniecības vienībai ir pieņemams, sabiedrībā akceptēts patēriņa līmenis.

kategoriņā. Netings (1993) norāda, ka iztikas ekonomikas teorētiķi⁷⁵ pārpratuši Čajanovu, jo ignorējuši zemnieku rīcībā ekonomiskos iemeslus un atbildes reakcijas uz tirgus nepilnībām un viņu pašu ražošanas un patērēšanas vajadzībām. Tādējādi šis (sākotnēji oriģinālais) priekšzīmīgais fokuss uz ģimenes zemnieku saimniecības mikroekonomiku ir ticis izmantots, lai aizēnotu racionālu ekonomisku lēmumu pieņemšanu saimniecībā ārpus pamatēdiena patēriņa kalkulēšanas apsvērumiem (Netting 1993: 299).

Martas un Andrieva saimniekošanas modelis sākotnēji nebija vērstas uz ražošanu iztikai. Pat pārcilvēciskos veidos tika veikti centieni ražot tūrisma pakalpojumus un piena produktus tirgum, vienlaikus strādājot pilnu slodzi ārpus saimniecības. Šis ražošanas tirgum periods sakrita ar laiku, kad mājsaimniecībā patērētāju skaits pārsniedza ražotāju skaitu, proti, kad Martas trīs bērni vēl nebija darbaspējīgā vecumā un Martas tantes vairs nebija darbaspējīgā vecumā. Kaut arī bērni tika iesaistīti saimniecības darbos, patērētāju un ražotāju attiecība (7:2)⁷⁶ mājsaimniecībā lika Martai un Andrievam strādāt bez atelpas. Tagad, kad tantes aizgājušas aizsaulē un bērni paši sev pelna iztiku, ieguldītais darba apjoms lauksaimniecības produktu un pakalpojumu ražošanā stipri samazināts un galvenokārt vērstas uz pašpietiekamības nodrošināšanu, nevis ražošanu tirgum. Tiktāl šis saimniecības modelis diezgan trāpīgi atbilst Čajanova analizētajam, kurā ģimenes attīstības cikls kalpo par ražošanas un patērēšanas organizēšanas mehānismu. Saskaņā ar Čajanovu naturālā pašpatēriņa ekonomikā zemnieku mājsaimniecībā vislielākās izmaiņas ir tās locekļu skaita/struktūras izmaiņas (Chayanov 1986 [1966]: 110). Tā kā zemnieka saimniecībai nav līdzekļu, lai algotu darbaspēku, saimniecības kopējā darbaspēka sastāvs un izmantošana ir pilnībā atkarīga no mājsaimniecības darbaspējīgo skaita un uzturamo patērētāju skaita proporcijas. Jo vairāk patērētāju jāuztur, jo vairāk jāstrādā (un pretēji), proti, ģimenes izmērs un sastāvs nosaka gan minimālo, gan maksimālo saimniecības ražīgumu un līdz ar to nozīmi, kāda tiek piešķirta ražošanas lietderīgumam, salīdzinot to ar darba smagumu (Ellis 1988, citēts no Netting 1993: 303).

Marta un Andrievs turpina ieguldīt darbu ražošanas procesā pat tad, ja ieguldītais darbs ir mazienesīgs. Turpretī lielsaimnieks, kas algo darbaspē-

⁷⁵ Tā dēvētie substantīvistī. Sk. nākamo apakšnodaļu.

⁷⁶ Trīs uzturami bērni, divas uzturamas tantes, Andrievs un Marta kā patērētāji: Marta un Andrievs kā ražotāji.

ku, visdrīzāk pakļautos neoklasiskajai racionalitātei – brīdī, kad darbinieka atdeve (ieguvums no šī darbinieka) līdzināsies izmaksām, kas saistītas ar šo darbinieku, saimnieks neieguldīs vairāk darbaspēka ražošanas procesā, jo katrs papildus darbinieks nozīmētu vairāk izmaksu nekā peļņu (Herring 1983, citēts no Netting 1993: 300).

Viens no mūsdienu ietekmīgākajiem sīksaimniecību pētniekiem Roberts Netings (Netting 1993) pieļauj, ka zemnieki varētu nedomāt tādās ekonomikas standartkategorijās kā cena, kapitāls un procenti. Taču viņš ir kritisks attiecībā uz Čajanova pieņēmumu, ka zemnieki rīkojas saskaņā ar specifisku ekonomisko racionalitāti, kas balstīta (pieticīgā) ģimenes vajadzību apmierināšanā un grūtā vienveidīgā darbā. Netings norāda, ka, tā kā ģimenes patēriņa izmaksas un lopu turēšanas izmaksas ir samērā nemainīgas un iespējas strādāt ārpus saimniecības ir diezgan ierobežotas, ģimenes darbaspēka izmaksas var vērtēt kā samērā zemas, jo alternatīvas šī darbaspēka pielietojumam nav. Šāds ekonomisks aprēķins padara darbaspēka efektīvizēšanu sīksaimniecībās ekonomiski racionālu (Netting 1993: 300ff.).

Netings (Netting 1993), skaidrojot sīksaimnieku prakses un stratēģijas, uzsver zemes platību trūkumu un šī trūkuma kompensēšanu ar intensīvāku saimniekošanu esošajā platībā, kā arī augošu pieprasījumu pēc tirgus precēm kā faktoros, kas ietekmē darba ieguldījumu sīksaimniecībā, savukārt Čajanovs (Chayanov 1986 [1966]) uzsver mājsaimniecības iekšienē ģenerēto pieprasījumu, proti, mājsaimniecības patērētāju un ražotāju proporciju.

Balstoties gan uz novērojumiem Latvijas mazajās zemnieku saimniecībās, gan uz zemnieku saimniecību pētījumiem citviet (Netting 1993, 2005; Pratt 1994; Henrich 2002; Wilk 1997), jāpiekrīt, ka zemnieku ģimenes saimniecības uzņēmums ir nozīmīga vienība lauku ekonomikā un ka tās organizācija ir atkarīga no ekonomiskiem lēmumiem, kas izriet no racionalitātes, kas balstīta uz citiem faktoriem nekā kapitālistiskajā saimniecībā, un ka pastāv sistemātiskums, kas saista patēriņu un ražošanu mājsaimniecībā. Taču Čajanova modelis kā zemnieku ekonomikas raksturojums, lai arī sākotnēji oriģināls, ir nepilnīgs un vienpusīgs, viņa skaidrojošo variablu un faktoru izvēle, iespējams, labi atbilst lauksaimniecības sistēmai specifiskā vietā un periodā, taču tā nekritisks lietojums būtu maldīgs.

Čajanova skaidrojums ir pārāk centrēts uz mājsaimniecības demogrāfisko stāvokli. Norobežojot zemnieku saimniecību no tās ārpus ģimenes darbaspēka tīkliem, politikas vadlīnijām, tirgus un nodokļu sistēmas

īpatnībām, rodas vienpusīgs priekšstats. Šodienas sociālā realitāte būtu aplūkojama caur rīcības modeļiem un teorijām, kurās zemnieku ģimenes saimniecības nedarbojas atdalīti no pārējās sociālekonomiskās vides un kur zemnieku ekonomika ne tikai papildina citas ekonomiskās formas, bet tiek ievietota dominējošajā, tomēr savā ziņā atšķirīgajā politiskajā ekonomikā (Shanin 1986; Netting 1993). Kā tiks atspoguļots turpmāk nodaļā, papildus jau minētajiem faktoriem ražot iztikai drīzāk mudina gan praktiski ērtību apsvērumi, gan reakcijas uz ekonomiskajiem un politiskajiem apstākļiem, gan sociokulturālās vērtības, nevis specifiska zemnieka racionalitāte. Turklāt atkarībā no apstākļiem un iespēju robežās ražošana iztikai tiek balstīta ar papildražošanu.

Tā, piemēram, Marta atzīst, ka ar piensaimniecību vairs nenodarbojas ne tikai tāpēc, ka tas ir smags darbs un mājsaimniecībā ir samazinājies uzturamo patērētāju skaits, bet arī tāpēc, ka uzņemt viesus un aiziet uz kūti vienlaikus nevar. Tāpēc piena lopī ir aizstāti ar gaļas lopiem – tiem var aizvest barību ar rezervi, ja neapēdis vienā dienā, apēdis otrā. Protams, aplokiem jābūt uzraudzītiem, bet nepieciešamības gadījumā viņi nodarbina kādu apkaimes cilvēku, kurš pie viena arī sētu sataisa vai ar kādu citu darbu piepalīdz. Tas tomēr esot drusciņ savādāk nekā pie govju astes, arī kūts smakas vairs mājās neesot. Viesu uzņemšanai tas neesot mazsvarīgi.

Lai stutētu ražošanu savai iztikai, Andrievs no sava meža sācis ražot jumta skaidas, kas pirmskrīzes gados bijušas tik pieprasītas, ka Vidzemē teju neesot neviena rajona, kur šīs skaidas neklātu kādu jumtu. Andrievs norāda, ka palīgražošanas dēļ bezdarbs neesot ne ziemā, ne vasarā. Arī ziemā lopīņiem jāpiegādā siens brīvajā dabā un vēl mežā dažādi darbi. Ne tikai Andrieva, bet lielā daļā nelielo saimniecību palīgražošanai ir būtiska nozīme. Piemēram, Maija, siksaimniece no Zemgales, kuru tuvāk iepazīsim turpmākajās apakšnodaļās, stāsta:

Ieņēmumi vislielākie ir no gaļas lopiem. Bet, paskatoties gada beigās bilanci, tas ir pusi uz pusi, jo iznāk, ka mēs vasarā safasējam sienu ar dārzeņu naudu, bet toties pavasarī sēklas pavasara sēšanai nopērkam par buļļu naudu. Iznāk, ka viens otru pavelk kaut kā. Ir doma vairāk tās govju atstāt un bišku sašaurināt sortimentu dārzeņiem, pārejot uz kaut ko dārgāku, jo, iedomājies, cik maksā sarkanā biete un cik maksā zemene. Darba ietilpīguma ziņā, dabīgi, ka zemes vairāk prasa. Bet zemes aizies labāk un dārgāk nekā bites.

Palīgražošana ļauj pielāgoties mainīgajiem tirgus apstākļiem kaut vai darbaspēka jomā: ja vasarā siens jādabū šķūnī vai citi steidzami darbi, tad cilvēku, kas strādā palīgražošanā pie koka, Andrievs var pielikt arī pie citiem darbiem. Bez palīgražošanas ejot kā pa viļņiem, viņš saka, par piemēru minot specializētās saimniecības, kur parasti palīgražošanas neesot un kur tiek audzēta viena kultūra vai viens produkts un tad esot jābūt lielai industrijai, lieliem apjomiem. Bet attiecībā uz dabu – jo vairāk darbības teritorijā, jo lielāka saimnieciskā un dabas daudzveidība, un, lai dabas daudzveidību uzturētu, šī sadrumstalošana ražošanā esot ļoti vajadzīga.

Šādi saimniekojot, nelielā daudznozaru saimniecībā var savu kapitālu uzkrāt, bet tas, kā norāda Andrievs, nav naudas izteiksmē pasakāms, tas ir ieguldījums savas saimniecības ilgtspējīgā attīstībā:

Laukos grib uztaisīt tagad biznesu; bet kam tas bizness ir vajadzīgs? Tas nav vajadzīgs tam lauku iedzīvotājam. Ja kāds iet uz biznesu, tas nozīmē, ka momentā veidojas lielas specializētas saimniecības. Valsts, protams, ietur savus nodokļus, bet tie nodokļi ļoti nožēlojamā veidā tiek atgriezti zemniekam. Un tā ir tā nelaime [...]. Citur pasaulē daudz labāk zemnieks tiek subsidēts. Mēs jau uz valsts atbalstu nemaz nevaram paļauties, neko nevar prognozēt. Tagad īpašuma nodokli grasās ieviest par katru šķūnīti, pa katru būceni – tas mums ir drauds. Ka tā paskaitītu, cik tajās sistēmās kopumā barojas no zemnieku aprītes naudas [...] zemniekam tas nav izdevīgi. Tāpēc ir svarīgi caur savu ieguldījumu zemē un būvēs savu kapitālu saimniecībā paturēt, jo tad tu zini, ka tas tur paliek. Caur nodokļiem nekādu cerību nav. Par to, ko mēs šobrīd darām, mēs nevaram dabūt subsīdijas, jo mēs nevaram uzrādīt realizētu produkciju. Bet to saražoto kapitālu mēs ieliekam, tā teikt, savā vietā un to mums neviens nevar atņemt.

Kaut arī Andrievs un Marta sevi uzskata par pašpietiekamiem un neslēpj, ka lielā mērā tas arī ir viņu saimniekošanas mērķis – dzīvot neatkarīgi no valsts –, ne viņu, ne citās zemnieku mājsaimniecībās ražošana nenotiek neatkarīgi/izolēti no dominējošā kapitālistiskās ekonomikas veida. Līdzko viņi iepērkas vai pārdod tirgū vai uzņem vietējos vai ārzemju tūristus, viņi sastopas ar cenām un izmaksām, kas ir noteiktas plašākā kapitālistiskā ekonomikā. Pieprasot subsīdijas un maksājumus, viņi sastopas ar plašāku Eiropas ekonomisko politiku. Saimniekojot videi draudzīgā veidā, viņi ietekmējas ne tikai no dzimtā piekoptā saimniekošanas veida, bet arī no

transnacionālu vērtību piesātinātām ideoloģijām un ES subsidētajās nozarēs izvirzītajiem kritērijiem. Un ģimenes pamatvajadzību nodrošināšanas nolūkos viņi iesaistās plašākās transakciju sistēmās. Martas postulētā pašpietiekamība ietver visus šos elementus. Tas liek domāt, ka pašpietiekamība ir krietni vien plašāks jēdziens par iztiku un ka saimniekošana pašpietiekamībai ir skaidrojama plašākā kultūrsociālo ietekmju un nozīmju kontekstā nekā saimniekošana iztikai. Ja iztiku raksturo vajadzības, tad pašpietiekamību arī vēlmes.

Kā norāda Zemgales sīksaimniece Maija, pašpietiekamība ir sava veida privilēģija, ir jāģenerē un jāuzkrāj kapitāls, lai to varētu baudīt:

Pienu mēs pārkam veikalā vai pie privātajiem, jo paši vēl neesam pašpietiekami, vēl nevaram sevi apgādāt ar visu. Atnācām šeit dzīvot tikai 2005. gadā. Nevaram uzcelt tagad kūti, jo tas ir ļoti dārgi. Arī fiziski patlaban visu nevarētu izdarīt [...] tad mums jāatmet vai nu gaļas lopī, vai dārzeni. Mums šī ir pat vairāk nekā pilna laika nodarbe. Jau divreiz esmu teikusi dēlam, ka aizeju no šī darba, un atdevusi viņam kladi ar pasūtījumiem, man ir bijis līdz raudāšanai [...] šitā staigāšana vien – ko nozīmē savākt visu no lauka! Pa ziemu viņi savākti pagrabā, bēniņos, šķūnī, bet pa vasaru jāiet vākt pa lauku, jānomazgā, jāsafasē, jānomarkķē vēl veikalciem, viņiem ir jāsaraksta vēl pavadzīmes, viņi ir vēl jāaizved [...] tas ir darbietilpīgs pasākums. Bet es nesūdzos par to, cik es no tā iegūstu vai neiegūstu. Mēs nesapelnīsim miljonus ar šādu lauksaimniecību, bet es nemaz arī viņus negribu. Es gribētu būt pašpietiekama, bet domāju, ka to sasniegšu ar laiku. Nav tik ilgs laiks pagājis, lai mēs jau būtu tik ļoti pašpietiekami un nodrošināti ar visu, jo visu nevar uzreiz. Gaļas liellopus iepirkām dēļ tā, ka nav jāslauc un ka nav vajadzīga kūts. Kaut arī pienu vairs tik ļoti nevajag, jo nav vairs mazu bērnu, ar laiku es vienu govī gribētu, lai pašiem ir savs piens.

IESAKŅOTA EKONOMIKA

Ekonomiku var definēt gan kā ražošanu, sadali un patēriņu (Polanyi 1968 [1958]), gan kā māku izmantot pieejamos resursus, lai iegūtu nepietiekamos resursus (Ēriksens 2010; Firth 1967). Taču par to, cik lielā mērā šīs ekonomikas izpausmes atspēko ekonomiski racionālu rīcību lauku saimniecībās, domas dalās. Čajanovs atspoguļo nekapitālistisko, bet tomēr

ekonomiski racionālu/saprātīgu lēmumu pieņemšanu ģimenes saimniecībā. Taču priekšstata radišana par tām kā tikai uz iztiku orientētām un pat izolētām un kā sastāvošām no altruistiskiem sociāliem indivīdiem, kuri nedomā par labuma gūšanu, ir maldīga. Te drīzāk būtu jārunā par labuma un labas saimniekošanas kultūrkonstruētām nozīmēm.

Ja saprātīgu saimniekošanu vai saimniekošanas racionalitāti definē kā maksimālu ekonomisku efektivitāti, neracionāli rīkojas ne vien siksaimnieki, bet arī lielāki uzņēmēji lauku novados. Kāds Piebalgas apkaimes lauku attīstības entuziasts stāsta, ka uzņēmējdarbības vide viņu novadā esot graujoša. Nekādu dižo patērētāju uz vietas neesot, taču gars novadā neesot nošļucis, katrs lepojoties ar savu zemes stūrīti, un brīvas zemes faktiski neesot. Vietējais alus brūzis ir viens no lielākajiem darba devējiem, taču piebaldzēns atzīst:

Izdevīgāk būtu ražotni novietot tur, kur ir patēriņš, [tātad] pie Rīgas. Jā, alus brūzis pieder vietējiem, taču izejvielas vietējā apkaimē praktiski nerodas. Galvenā izejviela, kas tiek ņemta no šejienes, ir ūdens. Vietējie graudi netiek izmantoti, jo augsne neatbilstot – kalni, lejas, neko jēdzīgu nevarot izaudzēt. Graudus brūzis iepērkot no Vācijas, jo alus miežiem lielām partijām ir jābūt ar vienādu kvalitāti. Pretējā gadījumā šķirnes alu nevarot dabūt vienādā garšā. Un Vācija, kur ražo vienādos apjomos vienu šķirni, varot to nodrošināt. Bet graudus, ko ar kuģi vai vilcienu ievad Rīgā, turpat taču būtu izdevīgi arī pārstrādāt, nevis vest uz attālu lauku novadu pa briesmīgiem ceļiem, lai pēc tam no tiem gatavoto alu atkal vestu atpakaļ uz Rīgu patērēt. Ekonomiski racionāli jau tas nav, taču cepuri nost brūža īpašniekiem, kas mūsu novadu nepamet!

Ekonomiski racionāli no ienesīguma viedokļa arī vairs nav pašam alu darīt, kā rīkojas no alus brūža netālu dzīvojošais zemnieks, Līgodienu gaidot. Alus darišanas tehnoloģija ir laikietilpīga un komplicēta. Tai gatavoties jā-sāk apmēram gadu iepriekš. Mieži ir jāizaudzē, jānovāc, jāizkaltē, iesalam domātie mieži ir jāizdiedzē, un no iesala iemērķšanas līdz tā gatavībai alus izbrūvēšanai vien pāriet aptuveni mēnesis. Iesala gatavošanai nepieciešams speciāls mikroklimats, telpas un inventārs. Kad alus ir izbrūvēts, līdz Līgodienai tam būtu jānostāvas mucā desmit vai vismaz piecas dienas. Šajā procesā ieguldīto laiku un resursus zemnieks neapbrēķina, jo ne jau peļņai viņš audzē miežus un apiņus un no tiem brūvē alu.

Šogad zemnieks alu dara jau 35. reizi. Maisā ieber iesalu tā, lai tas nebūtu pilns, lai iesalam būtu kur briest. To aiznes uz diķi, kur tas 24 stundas mirkst. Tad maisu sapurina, lai graudi nesabriest tā, ka ūdens cauri neiet, un nesaķeras tā, ka gaiss kaut kur paliek iekšā. Pēc tam 36 stundas maisu tur diķa malā. Ja saule spīd, tad maisam uzmet kaut ko virsū, lai tas saulē nepārkarst. Pa to laiku maisā jau parādās pirmie sakņu asniņi un šur tur var jau tādus kā baltumus redzēt. Tad iesalu nes uz klona vai pagrabā, kur to izklāj sprīdi biežā kārtā. Iesals nedrīkst būt ne par mitru, ne par sausu – jābūt tā, lai graudi nesāktu vīst. Iesalam uzklāj virsū maisa drēbi, taču tā nedrīkst būt smacējoša, jo iesals var arī nosmakt. Iesalam jābūt vēsā vietā, tādā pagrabā temperatūrā. Un tad, jo ilgāk iesals aug, jo labāk un vienmērīgāk izaug. Augšana rit kādas trīs četras dienas, un pēc tam iesalu liek kaltēties, piemēram, pirtī uz lāvas. Ja ir labs laiks un ļoti karsta saule, tad var arī saulē ātri izkaltēt – tāpat kā siens izžūst, arī iesals ātri izkalst. Bet, ja ir mitrs laiks, tad esot diezgan traki – pirtī daudz kurinot, nav gaisa apmaiņas. Kad iesals ir izkaltis, tad tas jāsamaļ – to mājās var izdarīt. Un tad sākas tecināšana – tā ir nepārtraukta darbība kādas 12 stundas. Zemnieks pats piemetina, ka tas ir aizraujošs process:

Mēs vēl arvien metam plīti nokarsētos akmeņus tajā alus putrā iekšā, un tad tas alus tā kā maigāks paliek. Parasti sanāk tādā medus krāsā. Bet tas arī atkarīgs no labības un dažādām mēness fāzēm [...]
Neviens līgotājs nav smādējis.

70. gadu sākumā tajā pašā apvidū kāds jāņutēvs no domas vien, ka sanāks līgotāji un viņam nebūs alus, ko pacienāt, Līgovakarā savā mājā pakāries. Šis jāņutēvs pratis brūvēt sevišķi garšīgu un dzidru alu, pasniedzis to stikla traukos, lai izjustu ne tikai alus garšu, bet redzētu arī, kā alus puto un dzirksti. Kad, iedami no mājas uz māju, tuvējo māju ļaudis salasījušies jau diezgan lielā pulkā, visi devušies uz šo sētu, kur „Alu, alu, Jāņu tēvs! Tev ir mieži tīrumā...” skanējis ar sevišķu pacēlumu. Tas viss bijis vairāk sirds nekā vēdera priekam, kā apliecina šajā novadā dziedātā līgodziesma:

Labāk manu iesaliņu ciema cūkas apēdušas, līgo, līgo,
Nekā manu alutiņu bez dziesmām nodzēruši, līgo, līgo.

Kad Jānis kļuvis vecs un brūvēšana viņam vairs nav bijusi pa spēkam, viņš izlīdzējies ar pirkto alu, ko viņam piegādājis audžudēls. Tolaik arī alus

Latvijā bijis deficīts, sevišķi ap Jāņiem, un audžudēlam nav izdevies savu solījumu – atvest alus kasti – izpildīt, bet Līgovakarū bez alus vecais saimnieks nav varējis pārdzīvot.

Alus darišana savā saimniecībā, bioloģiskās saimniekošanas un pirtniecības specifika ir tikai dažas no latviešu lauku sētas praksēm, kas nepakļaujas tirgus ekonomikas un ekonomiskās efektivitātes loģikai. Tāpat kā alus darišana, arī Latvijas lauku pirts rituāls, ko aplūkojām iepriekšējā nodaļā, un bioloģiskā saimniekošana ir process, kurā vairāk tiek dots nekā gūts.

Līdz šim aplūkotās saimniekošanas prakses liecina, ka „sociālā pasaule visā pilnībā ir klātesoša ikvienā ekonomiskā darbībā” (Bourdieu 2005: 3), ka saimnieciskā domāšana ir kultūrsociāls produkts. Sociāls skatījums uz ekonomiskām praksēm, protams, nav jaunums. Par ekonomisko praksi sociālo un morālo raksturu no dažādām pozīcijām sprieduši gan sengrieķu, gan Rietumeiropas filozofi savos traktējumos par cilvēka dabas divējādību, gan, cita starpā, tādi sociālo zinātņu klasiķi kā Emīls Dirķems, Kārlis Markss un Makss Vēbers un, nostiprinoties kultūras un sociālās antropoloģijas zinātnei, neskaitāmi antropologi.

20. gadsimta vidū jautājumu par ekonomisko praksi sociālo būtību aktualizēja Karls Polaņi (Polanyi 1957 [1944]), ieviešot sociālās iesakņotības (*embeddedness*) jēdzienu. Polaņi, dēvēts gan par vēsturnieku, gan ekonomistu un antropologu, apgalvoja, ka sabiedrībās, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē (*non-market economies*), ekonomikas prakses ir cieši sasaistītas ar sociālām institūcijām un radniecības saitēm pretstatā kapitālistiskajām tirgus ekonomikām, kurās šāda saikne ir izplēnējusi. Viņa galvenais arguments bija šāds: agrākās pirmskapitālisma ekonomikas bija iedarinātas sociālajās attiecībās, proti, reciprocitāte un sociālie pienākumi bija daudz izteiktāki nekā tirgus attiecības, taču kapitālismā situācija izvērās pretēja – sociālās attiecības sāka definēt ekonomiskais aprēķins, industriālā revolūcija izmainīja visus saskarsmes un transakciju veidus un padarīja tirgus ekonomiku sociāli neiesakņotu (*disembedded*) jeb atrautu no sociālajām attiecībām.

Apgalvojot, ka šķirtne starp iesakņotu un neiesakņotu ekonomiku ir fundamentāla moderno sabiedrību izpratnē (Polanyi 1968 [1957]), un nošķirot sociāli iesakņoto no sociāli neiesakņotās ekonomikas, Polaņi savā ziņā atbalsoja sociāli evolucionistisko domu, kurā transformācija no sociāli iesakņotas uz sociāli neiesakņotu ekonomiku norāda uz pāreju no

pirmsmodernas uz modernu ekonomiku – no ražošanas iztikai uz kapitālistisku ražošanu – un līdz ar to uz ekonomisko pārmaiņu un attīstības dimensiju.

Polāņi (Polanyi 1968 [1957]) definē divas ekonomikas jēdziena nozīmes: *formālo* (racionālā lēmumu pieņemšana un formālā ekonomika) un *substantīvo* (iztikas sagāde, kas norit cilvēka dabīgās un sociālās vides mijiedarbībā). Viņš apgalvo, ka šīm divām ekonomikas pamatnozīmēm nav nekā kopīga, jo „vienā valda prāta, bet otrā dabas likumi” (Turpat: 140). Tikai moderno Rietumu vēstures gaitā abas nozīmes pārtapušas vienā, jo tikai modernajā kapitālismā ekonomikas substantīvā nozīme tika apvienota ar racionālo formālo ekonomikas loģiku, kuras pamatā ir individuālā labuma maksimizēšana (Turpat). Taču sabiedrībās, kurās tirgus ekonomika nedominē, ir sastopams ārkārtīgi plašs citu institūciju spektrs, kurās ir iesakņoti cilvēku iztikas veidi, un šīs ekonomikas nevar pētīt un izprast ar tādām analītiskām metodēm, kuras ir atkarīgas no specifisku tirgus ekonomikas elementu klātbūtnes, proti – Rietumu ekonomikas zinātnes instrumenti nevar tikt izmantoti, pētot sabiedrības, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē. Tātad Polāņi skatījums ir metodisks ievirzes, proti, kā pētīt un izprast ekonomiku, nevis kā to labāk veidot un organizēt.

Viens no racionalitātes jēdziena galvenajiem aktualizētājiem – sociologs Makss Vēbers pēc līdzīgas nozīmes nošķīra substantīvo un formālo racionalitāti (Weber 1978: 86). Ar „ekonomiskās rīcības formālo racionalitāti” viņš domāja kvantitatīvu aprēķinu, kas ir tehniski iespējams un tiek faktiski pielietots (Turpat). Formālo racionalitāti viņš attiecināja uz rīcību, kas balstīta ieguvuma aprēķinā un mērķtiecīgā darbībā, lai efektīvi sasniegtu noteiktu mērķi, kura pamatā ir lietderīgums. Substantīvo racionalitāti viņš attiecināja uz materiālu rīcību, ko veido politiskie, reliģiskie un ētiskie standarti, nevis izdevīgums un lietderība. Pretstatā pirmajai – uz mērķi un lietderību vērstajai racionalitātei substantīvo varētu dēvēt par vērtību racionalitāti, kas vada rīcību drīzāk atbilstoši morālām vērtībām nekā izdevīgumam. Līdzīgi Polāņi, Vēbers uzskatīja, ka ikkatrā sabiedrībā ekonomiskā rīcība balstās kultūrā un ticībā, ka tā ir personisko, ētisko un sociālo apsvērumu produkts; un ka tikai kapitālismā dzimis abstrakts un nodalīts racionalitātes jēdziens (Weber 1958).

Alus darišana Piebalgas saimniecībā un lauksaimniecības produktu ražošana savai iztikai vien, kā to šodien dara Marta un Andrievs un savos

nekapitālistiskās zemnieku saimniecības modeļos izklāstījis Čajanovs, būtu klasisks substantīvās ekonomikas racionalitātes paraugs, kuru grūti izprast kā racionālu kapitālistiskās tirgus ekonomikas ietvaros. Tomēr Martas un Andrieva saimniecības vēsture liecina, ka vismaz desmit gadus viņi mēģinājuši saimniekot pēc modeļa, kas atbilst formālās ekonomikas racionalitātei, ražojot tirgum un tātad kalkulejamai peļņai, taču dažādu ekonomisku un kultūrsociālu faktoru dēļ ražošanu tirgum aizstājuši ar ražošanu pašpietiekamībai. Pirmkārt, šāda pārorientēšanās no ražošanas tirgum uz ražošanu pašpietiekamībai ir pretrunā Polaņi sociāli evolucionistiskajam argumentam, kurā pāreja no sociāli iesakņotas⁷⁷ uz sociāli neiesakņotu ekonomiku⁷⁸ norāda uz attīstību no pirmsmodernas uz modernu ekonomiku. Otrkārt, tas ir pretrunā krasam substantīvās un formālās racionalitātes nodalījumam, jo zemnieku saimniekošanas praksēs šīs racionalitātes nav nodalāmas, tās drīzāk pārklājas un atkarībā no apstākļiem vairāk tiek piemērota viena vai otra. Arī metodiski un analītiski formālistu un substantīvistu pieeju ir grūti nošķirt. Piemēram, Čajanovs, analizējot saimniecības, kas balstās uz tā dēvētās substantīvās racionalitātes principiem, izmanto neoklasiskās ekonomikas pieeju, tādējādi ieturot formālista pozīciju.

Ja arī Vēbers apgalvoja, ka praksē šie racionalitātes ideāltipi ir sajaukti kopā, kā tas redzams virknē mazo zemnieku saimniecību, viņš neradīja mijiedarbības vai dialektisku teoriju par saikni šo racionalitāšu starpā, kaut arī ideja par ilgtermiņa pāreju no substantīvās un formālo racionalitāti ir raksturīga vairākiem viņa vēsturiskajiem pētījumiem (sk. Gudeman 2001). Bet tieši šīs mijiedarbības izpratne mums palīdzētu labāk izprast ekonomiskās prakses zemnieku saimniecībās.

Polaņi līdz mūsdienām tiek uzskatīts par vienu no pārliecinošākajiem neoklasiskās ekonomikas kritiķiem (Lie 1991), un virkne ekonomikas antropologu turpina oponent šai ekonomistu pieejai, uzskatot to par etnocentrisku un pārāk šauru, ignorējot kultūras nozīmi ekonomikā un apstākļus, kas veido cilvēku dzīvi (Wilk, Cligget 2007). Centrālā doktrīna ekonomikas teorijā, ka cilvēka rīcības skaidrojums ir rodams „racionālajā, pastāvīgajā un neatlaidīgajā savtīguma apmierināšanā” (Buckley, Chapman 1998: 34), proti, ka cilvēka rīcību vislabāk izskaidro tiekšanās pēc peļņas vai individuāla labuma gūšanas (Buckley, Chapman 1998) vai lietderības

⁷⁷ Šajā kontekstā pielīdzināma substantīvajai racionalitātei – ražošana savai iztikai.

⁷⁸ Šajā kontekstā pielīdzināma formālajai racionalitātei – ražošana tirgum, tātad peļņai.

maksimizācija, neapstiprinās sīksaimniecību praksēs Latvijas laukos. Tās drīzāk daudzpusīgi atspoguļo sociāli iesakņotas ekonomikas aspektus, taču tas nenozīmē, ka, pamatojoties uz spilgtajām prakšu iesakņotības izpausmēm un neorientēšanos uz tirgu un kapitālistisko domāšanu, tās būtu viennozīmīgi iekļaujamas iztikas ekonomikas vai iztikas racionalitātes kategorijā.

Kā un kāpēc?

Lai skaidrāk izprastu saimniekošanas veidu iesakņotību, būtu svarīgi jautāt: kāpēc cilvēki vispār paliek saimniekot laukos? Kāpēc viņi ražo to, ko nepārdod tirgū? Kāpēc uzņēmējdarbībai neizdevīgās vietās tiek uzturēta ražošana un darbavietas, kā minēts piemērā ar alus brūzi? Kā lokalitāte, attiecības ar dabu un lopiem, radniecība un citas sociālās institūcijas mijiedarbojas un palīdz izskaidrot pakalpojumu un preču apmaiņas modeļus un rituālas attiecības konkrētā sabiedrībā vai saimniecībā? Kā lauksaimnieki reaģē uz pārmaiņām, ģenerējot specifiskus rīcības modeļus?

Meklējot atbildi uz jautājumu, kāpēc cilvēki vispār paliek saimniekot laukos, vairumā mazo lauku saimniecību redzam, ka to drīzāk motivē iesakņota pārliecība un saikne ar vietu un darbu nekā ekonomisks aprēķins. Divu Kurzemes zemnieku saimniecību pārstāvji to skaidro šādi:

Tevis vienkārti dzīve piespiež, tev tas ir jādara, un tu dari. Kaut gan manam vīram pagājušo gadu bija galīgi nolaidušās rokas, kad tie lopi apmira no pastereozes. Viss šķita tik bezcerīgs. Bet mākam uzmundrināt viens otru. „Nu sāksim visu no sākuma,” es saku, „un, ja pietrūks priekš bankas, cirtīsim mežu.” Te nekad mums tā nebūs, ka nav nekā. Vienu gadu mums visi kartupeļi noslika dēļ lietus, jo te zeme tāda mālaina un ūdens paliek kā bļodā. Tad mēs iestādījām vairāk kā hektāru ķiršu dārzu, ar rokām stiepām un ķerrām vedām [...] tik skaisti ziedēja, bet tos mums noēda buki [...] Tā jau tai lauksaimniecībā iet augšā, lejā, augšā, lejā [...] Arī šogad skatos, ka zemniekiem būs iznikuši rudzi. Nu kā lai to paredz? Bet jāspēj ar to sadzīvot. (120 ha bioloģiskā gaļas lopu un dārzeņu saimniecība Kurzemē)

Laikam jau mēs tādi esam, kaut ar pastalām, bet mums ir tā brīvā Latvija, mums ir dzimtas zeme. Te jau kopš 1952. gada vīra dzimta saimniekojusi. Pati no lauksaimniecības sāku pagurt, bet dēls, kad pabeigs skolu, grib te saimniekot. Pamats būs – lai ņem un turpina.

Man vairāk tā tūrisma puse interesē. Bet viņš saka – mammu, ved atpakaļ govīs! Govīs grib slaukt! Viņš jau no mazām dienām teica, ka šeit saimniekos. Kopā ar tēvu kombainu labo, pats kāpj uz traktora un brauc apart laukus, pļauj un sēj [..] Atzišu, ka ir bijuši periodi, kad esmu meklējusi iespējas aizbraukt peļņā uz ārzemēm, un ir bijuši labi piedāvājumi. Bet tomēr nevaru, es nevaru šo vietu pamest, gribu te būt ar ģimeni un kopā šeit saimniecību veidot. Esmu burtiski saaugusi ar šo zemi. (80 ha gaļas lopu un lauku tūrisma saimniecība Kurzemē)

Vienlaikus ar ekonomiski neienesīgām iesakņotām pārliecībām par savu vietu un savu darbu nereti dzirdami arī piesardzības un aprēķina argumenti, kāpēc savu saimniecību primāri nevērst uz ražošanu tirgum, to modernizējot:

Veiksmes stāsts – saņemt ES atbalstu un attīstīt ražošanu – bijis cerīgs, bet reti sasniedzis mērķi. Cilvēkiem radās iespēja nopirkt jaudīgu tehniku [..] Nauda tika izmantota modernas tehnikas iegādei, tika celtas un rekonstruētas vecās kūtis, iepirkti dažādi lopi – piena govīs, brieži, zirgi. Taču nebija pietiekamas pieredzes. Bankas deva kredītus pa labi, pa kreisi. Tagad ir izputējušas saimniecības uz bankrota robežas un tiesu darbi, jo nespēj kredītus atdot un saimniecības pārdot. Cilvēki ir iebiedēti, vairs neuzņemas tādas saistības un labāk dzīvo ar to, kas ir. (Lauku attīstības speciāliste Austrumvidzemē)

Pirms pieciem gadiem bija tas Eiropas projekts standartu saasniegšanai [..] ar visām tām higiēnas prasībām, kad, lai nodotu pienu, ar rokām nedrīkst slaukt, jābūt piena dzesētājam, jābūt atsevišķi piena mājai [..] Un sakarā ar šīm prasībām varēja rakstīt projektus. Un cilvēki ļoti to izmantoja. Arī kam bija 4–5 govīs, uztaisīja piena mājas, ieguldīja arī savus līdzekļus, nopirka piena dzesētājus, visas slaukšanas iekārtas, un, tiklīdz tas projekts bija sataisīts, tā pienam cena bija nost – un cilvēki bija spiesti tos lopus likvidēt. Un palikuši tagad ar kredītiem kaklā. (Lauku attīstības speciāliste Kurzemē)

Naudiņu attīstībai var dabūt tikai tad, ja spēj savu apgrozījumu 5 gadus uz priekšu paredzēt, bet mēs pat nezinām, kas būs rīt. Nav jau ticības tai valdībai, nevar zināt, kurā brīdī atkal kādam par labu kaut ko sagrozīs. Un ko nozīmē paņemt lielu kredītu lauksaimniecībā? Tā lauksaimnieciskā produkcija neko nenosegtu, jo vietējā tirgū to nevajag. (Lauku attīstības konsultants Vidzemes augstienē)

Šķēršļus liek augstās izmaksas, lai saražotu to produktu, savukārt citas valstis ar lielajām subsīdijām gāž savu produkciju par santīmiem iekšā. (46 ha bioloģiskā saimniecība Rietumvidzemē)

Šie piemēri atspoguļo neatbilstību vērtībās un iespējās, sekojot politikas vadlīnijās un attīstības diskursā integrētajai modernizācijas un ekonomikas efektīvizēšanas pavadai. Tie arī norāda uz ārpus iztikas racionalitātes apstākļiem, kas liedz nelielajām saimniecībām paplašināties, bet ko neuzsver ne iztikas ekonomikas teorētiķis Čajanovs, ne virkne sīksaimnieku racionalitātes noniecinātāju akadēmiskajā, saimnieciskajā un politiskajā vidē. Sīksaimnieku nespēja konkurēt tirgū skaidrojama nevis ar tehnoloģiskā progresa trūkumu un neuzņēmību, bet drīzāk ar apstākļiem dominējošajā politiski ekonomiskajā situācijā, kurā sīkzemnieks nereti jūtas bezspēcīgs. Skaidrojot zemnieku ekonomisko neracionalitāti un līdz ar to „atpalcību” uz ekonomiskās efektivitātes un attīstības skalas ar tehnoloģiskā progresa trūkumu, „atpalcības” iemesli tiek novelti uz pašu zemnieku pleciem, kā to savulaik trāpīgi parādījis atkarības teorijas spilgtākais pārstāvis Andrē G. Franks (Frank 1969). Atkarības teorija viņa vadībā 20. gadsimta 70. gados nostiprinājās kā modernizācijas teorijas⁷⁹ oponente, uzsverot, ka tā sauktajos attīstāmajos reģionos atpalcība ir politisks process, ko apzināti veicina attīstītās valstis, un ka atpalcību nevar atrisināt tehnoloģiski, jo tās iemesls meklējams starpvalstu attiecībās. Kaut arī atkarības teorija saņēma kritiku par to, ka nekritiski konstruēja vietējos iedzīvotājus kā pasīvus upurus, kurus tādus veido ārējie spēki, piemēram, kapitālisms un tirgus ekonomika, ekonomisko apstākļu nelabvēlība ģimenes saimniekošanas modelim mūsdienu laukos nav noliedzama.

⁷⁹ Modelējot ekonomisko attīstību pasaules reģionos, Volts Rostovs (Rostow 1960) modernizācijas teorijā par paraugu ņēma jau ekonomisko izaugsmi sasniegušās Rietumu valstis. Viņš postulēja, ka pasaules valstu ekonomikas atrodas dažādās attīstības stadijās, taču visas virzās uz vienu mērķi: tehnoloģisku progresu, urbanizāciju, augstu produktivitāti un patērētāju sabiedrību. Sekojot Rietumvalstu piemēram un secīgi to vadībā izejot dažādās ekonomikas attīstības stadijas, atpalikušie pasaules reģioni sasniegtu šo mērķi. Par modernizācijas teorijas lielo klupšanas akmeni tika uzskatīta tās nespēja vai nevēlēšanās saskatīt un izprast istos nabadzības un „atpalcības” iemeslus, liekot visas sabiedrības uz vienas, iedomātas lineāras attīstības skalas, ignorējot to vēsturiskos un politiskos apstākļus (Gardener, Lewis 1996) un uzsverot tradicionālo institūciju trūkumus un vietējo iedzīvotāju nespēju uzlabot savu dzīvi (Hobart 1993).

Pie apstākļiem, kuru priekšā sīkzemnieks jūtas bezspēcīgs un kas par saimniekošanas mērķi liek izvīrēt ražošanu savai iztikai un pašpietiekamībai, nevis ražošanu tirgum, pieskaitāmas arī trūkstošās produktu realizācijas iespējas un grūtības konkurēt vietējā tirgū, ko izraisa gan dārgā un nekvalitatīvā infrastruktūra un attālums līdz pilsētu centriem, gan vietējo patērētāju zemā pirktspēja, gan zemās subsīdijas ES kontekstā, kas liedz produkciju tirgot par poļu produktiem līdzīgām cenām, gan dārgais ražošanas process un roku darbs bioloģiskajās saimniecībās, ko vairums vietējo patērētāju vēl nespējot novērtēt:

Piena lopus vairs neturam, tikai Ventu, lai pašiem būtu. Ja gribi lopus turēt – tur atkal tie standarti un prasības. Un tie piena uzpircēji jau nebrauks dēļ divām trim govīm [...] Uzskatīja, ka mazās pienotavas esot nerentablas, nebij kas savāc no mazajiem pienu [...] un viņi tika izstumti no tās piena aprites, sāka maksāt tik divi santīmi par litru, uzstādīja arvien jaunas prasības. Un tad daudzi atkrita, lopus likvidēja. (52 ha gaļas lopu saimniecība Vidzemes augstienē)

Rīga mums ir tālu, vietējos tirdziņos noieta nav. Uzauzdzēt jau nebūtu problēmas, ja būtu, kur realizēt. Vietēji nepirks, katrs tāpat kaut ko sev uzauzdzē, pamainās savā starpā, arī naudas cilvēkiem īsti nav. Un, ja tomēr gribēs pirkt, aizies tepat uz „Elvi” un nopirks poļu dārzenus, kas ir daudz lētāki. (20 ha dārzeņu saimniecība Austrumvidzemē)

Pirms gadiem desmit speciāli uzcēlām jaunu pagrabu – audzējām burkānus, kāpostus, kartupeļus – un bija līdz griestiem pilns. Vedām ar vieglo un dažreiz pat smago [mašīnu] uz Rīgu [...] Nodrošinājām tepat skolas ēdnīcu, tad pagājušogad mums pateica: „Paldies, mums ved no Rīgas poļu kartupeļus, nomazgātus, par daudz mazāku cenu.” Tagad audzējam, cik var apēt. (25 ha dārzeņu saimniecība Vidzemes augstienē)

Ja mēs runājam par graudkopību, tad pavasarī iesējam un ražu tikai iegūstam rudenī un realizējam vēl varbūt pēc pusgada. Ietekme nav tikai atkarīga no mums, bet arī no laika apstākļiem. Un ar lopkopību – tur tā aprīte ir pat līdz divi gadi, ja no piedzimuša teļa gribam iegūt slaucamu govī, tad ir jāpaiet diviem gadiem. Pa tiem diviem gadiem mūsu lauksaimnieciskā plānošana var mainīties trīsreiz un tam, ko esi saražojis, vairs nav vērtības. (Lauku attīstības speciālists Vidzemes augstienē)

Ja es tagad pavasarī iestādu 10 hektāru kartupeļu, kāda būs rudenī iepirkšanas cena, vai tas man atmaksāsies? Nevieni nevar pateikt: „Audzē tagad govīs, būs piena cena tāda un tāda.” Tu nevari neko uzņemties, jo ir šausmīga neskaidrība par nākotni. (100 ha dārzeņu un gaļas lopu saimniecība Kurzemē)

Domājot par racionalitāti šādos saimniekošanas un tirgus apstākļos, vērā ņemami būtu argumenti (Henrich 2002; Wilk, Cligget 2007; Simon 1987) par spriestspēju ierobežojošiem faktoriem kompleksās lēmumu pieņemšanas situācijās. Herberts Saimons (Simon 1956) ieviesa jēdzienu *satisficing*, kombinējot *satisfy* (apmierināt) ar *suffice* (pietikt), lai paustu ideju, ka cilvēki ne vienmēr tiecas pēc optimālā risinājuma – viņi, tā teikt, nepārcenšas. Tā vietā viņi izvirza zemāku mērķi un pieņem tādu stratēģiju, kas ļauj šo mērķi sasniegt (Wilk, Cligget 2007: 73). Kaut arī šis domu gājiens rosina līdzības ar Čajanova modelēto zemnieku racionalitāti, arguments ir aptverošāks. Saimons norāda, ka cilvēki vadās pēc ierobežotas racionalitātes (*bounded rationality*), proti, pieņem lēmumus, kurus ierobežo cilvēku uztvere, nepilnīga informācija, nepilnīgas zināšanas un atmiņas spējas, kā arī subjektīvas izjūtas, lai pēc iespējas labāk dzīvotu vai izdzīvotu nepilnīgajā pasaulē. Viņš uzsver, ka, lai uzzinātu visu nepieciešamo informāciju „vislabākās” izvēles veikšanai, būtu jāiegulda pārāk daudz pūļu, laika un arī monetāro resursu (Wilk, Cligget 2007).

Argumentējot pret racionālās izvēles teoriju, taču neapstrīdot, ka cilvēki mēdz pieņemt (no izdevīguma viedokļa) racionālus un mērķorientētus lēmumus, tiek norādīts uz vairākām rīcībām, kas veiktas bez izkristalizēta mērķa, nezinot un nespējot zināt rīcības sekas, kā arī tādēļ, ka vieglāk ir pielāgoties nekā izvēlēties (Elster 1990). Veicot izvēles, cilvēkiem bieži nav objektīva pamata, lai pieņemtu (izdevīgāko) lēmumu (Wilk, Cligget 2007: 73). Nezinot potenciālās cenas, pieprasījumu un realizācijas iespējas, nespējot paredzēt izmaiņas likumdošanā, nodokļu politikā un situāciju lauksaimniecībā pat gadu uz priekšu, zemnieks nereti samierinās ar izjūtu, ka pašauties var vienīgi pats uz sevi, un citas informācijas un paredzamības trūkuma apstākļos – pieņem šai izjūtai atbilstošus lēmumus.

Paļaušanās uz saviem spēkiem sevi vairākkārt pierādījusi – no zemnieku mutēm nereti izskan pārliecinoši argumenti, ka tieši neliela apjoma daudznozaru saimniecība ir tas modelis, kas krīzes laikā izdzīvo un uztur socio-kulturālo vitalitāti pagastā – caur tradīcijām, caur apmaiņas praksēm, caur

talkām, caur baumām, nostāstiem un runām, caur kopīgām aktivitātēm. Šāda saimniekošana radot drošības sajūtu, ko valsts pašreizējos apstākļos nerada:

[Tā ir] noteikta stabilitāte katru nedēļu: veids, kā sevi pabarot un nesēdēt pie pagasta durvīm ar izstieptu roku [...] [un tas], ka aiz tā kalna un aiz tā likuma vēl saimnieko tādi kā mēs, ir tik svarīgi. Ka ir tā rosība apkārt [...] un tad tu dzirdi, kā te citiem iet [...] arī izlīdzamies tāpat savā starpā, Jāņus kopā svinam. (20 ha dārzeņu saimniecība Rietumvidzemē)

Kad brauc tas autoveikals otrdienās, tad tāpat aizeju, kaut arī man neko nevajag no produktiem, jo paši jau visu saražojam [...] nu kafiju varbūt kādreiz un kādu saldumu mazbērniem [...] lai vienkārši satiktos, aprunātos, tāpat apskatītos un justu, ka cilvēki vēl ir apkārt, ka neesam, kā saka, te gluži vieni palikuši. (40 ha bioloģiskā saimniecība Vidzemes augstienē)

Paši saražojam lopiem sienu, spēkbarību, graudus. Sev visus piena un gaļas produktus saražojam, lai tie nav jāpērk veikalā. Iemainām graudus pret olām pie kaimiņiem. Paēduši vienmēr būsim. (120 ha gaļas lopu saimniecība Ziemeļkurzemē)

Varbūt tu pamodīsies un tev pateiks, ka nevienam tavi lopi un tavs piens nav vajadzīgs. Ja tu nezini, vai tev piens rīt grāvi būs jālej, vai tev gaļu būs kur likt! Īstas programmas laukiem taču nav! Tagad jau runā, ka vajagot tikai lielsaimniecības, no maziem neesot jēgas! Bet kā viņi to iedomājas? Mēs taču neprasām pabalstus. Mēs strādājam un iztiekam, un mums neko ne no viena nevajag. Visi, kas te vēl palikuši, ir piemājas saimniecības. (100 ha gaļas lopu saimniecība Ziemeļkurzemē)

Šie piemēri ne tikai labi raksturo apstākļus, kādos sīksaimnieki spriež un pieņem lēmumus un uz kādiem apsvērumiem balsta savas saimniekošanas stratēģijas, bet arī to, ka iesakņotība nav raksturīga tikai iztikas ekonomikai, uz ko norādījuši arī Polaņi idejas sekotāji. Zemnieka ražošanas un patērēšanas apjomus un stratēģijas nenoteic vien ražotāju un patērētāju proporcija mājsaimniecībā, kā argumentēja Čajanovs, vai radniecības, reciprocitātes un altruisma izpausmes un netiekšanās pēc peļņas, kas raksturīgas Polaņi modelētajam iesakņotās ekonomikas prototipam. No šeit minētajiem zemnieku argumentiem izriet, ka stratēģijas gan par labu ražošanai tirgum un

peļņai, gan savai iztikai viņi balsta arī uz ekonomiskiem apsvērumiem, proti, ka esošajos apstākļos arī no ekonomiskā izdevīguma viedokļa ir vieglāk ražot savai iztikai, nevis tirgum. Šie piemēri arī pamato kritiku, kas vērsta pret iesakņotu un neiesakņotu sabiedrību pretnostatīšanu, pierādot, ka pirmajās – nekapitālistiskajās nevalda ekonomisks aprēķins, bet otrajās – kapitālistiskajās valda tikai tas vien.

Nu ko tad es ņemšu no tevis naudu!

Kaut arī Polaņi idejas par iesakņotu un neiesakņotu ekonomiku pretnostatīšanu un krasu nodalīšanu ir pamats kritizēt, iesakņotības jēdziena aktualizēšanai ir bijusi liela nozīme ekonomiskās rīcības izpratnē. Šīs idejas ietekmēja vairākus sociālo zinātņu pārstāvjus, kas četrus gadu desmitus pēc Polaņi sociologa Marka Granovetera (Granovetter 1985) „režijā” lika pamatus modernās ekonomikas socioloģijas nostiprināšanai (Krippner 2001). Ietekmējoties no Polaņi, argumentu, ka ražošanas un apmaiņas prakses nekapitālistiskās sabiedrībās ir spēcīgi saliedētas ar sociālajām un ka modernizācijas gaitā tās kļuvušas daudz autonomākas, Granoveters izvirza par sociālajās zinātnēs vispārpieņemtu viedokli. Ekonomika kapitālistiskajās sabiedrībās tiek skatīta kā no sociālām attiecībām arvien atdalītāka un atšķirīgāka sfēra, kur ekonomiskās transakcijas vairs nedefinē sociālie un radniecības pienākumi, bet gan racionāli individuāla ieguvuma aprēķini (Garsten, Lindh de Montoya 2004).

Tiesa gan, Granoveters apgalvo, ka antropologiem ir pārāk socializēta (*oversocialized*) izpratne par cilvēka rīcību, bet ekonomistiem – nepietiekami socializēta (*undersocialized*), un sauc tās par divām galējām nostājām (Granovetter 1985: 1ff.), un viņam piebalso citi sociologi (Krippner, Alvarez 2007). Granoveters pats iet vidusceļu un mudina domāt, ka sabiedrībās, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē, ir vairāk instrumentālu, uz lietderības maksimizēšanu vērstu darbību, nekā antropologi atzīst, savukārt tirgus ekonomikās ir vairāk sociāli iesakņotu prakšu, nekā ekonomisti pieļauj (Granovetter 1985). Iesakņotības fundamentālo nozīmi ekonomisko procesu izpratnē atzīst arī virkne citu sociologu (Beckert 2003; Lie 1991; Krippner, Alvarez 2007; Krippner 2001; Krippner et al. 2004), un beidzot arī teorētiskajos modeļos tiek mikstināts striktais dalījums starp pirmskapitālisma un kapitālisma ekonomikām, kur pirmās tiek

uzskatītas par iesakņotām, bet otrās – ne. Tāpat kā Polaņi koncepcijā, mūsdienās iesakņotības jēdziens norāda uz „nesaraujamu saikni starp aktoru un viņa sociālo vidi” (Beckert 2003: 769), bet tā nozīme ir paplašinājusies, ekonomiskos lēmumos norādot ne tikai uz sociālo, bet arī uz to kultūrālo, politisko, kognitīvo un ideoloģisko struktūru un nenoliedzot, ka kultūrsociālās iesakņotības tendences ir spēcīgas arī modernās tirgus ekonomikās Rietumu kapitālisma izpratnē (Cimdiņa 2012).

Arī šeit izvērstie piemēri no nelielajām Latvijas lauku saimniecībām runā pretim ekonomiskās un sociālās sfēras nodalījumam, proti, neiesakņotai ekonomikai. Latvijas laukos, kur ir ienākusi neolīberālā sistēma un tai atbilstošais kapitālistiskais saimniekošanas modelis, spilgti izpaužas dažādi kultūrsociālās iesakņotības aspekti un dalījumu iesakņotā un neiesakņotā ekonomikā aizstāj dinamiskas attiecības starp ekonomiskās efektivitātes un sociokulturālās iesakņotības loģiku. Šāda dinamika visspilgtāk vērojama tieši nelielās saimniecībās – gan tajās (kā, piemēram, Maijas un Dārtas), kuras ir vērstas uz ražošanu tirgum, gan tajās (kā, piemēram, Martas un Andrieva), kuras pamatā tādas nav. Nereti šīs saimniecības kultūrkonstruētās izpratnes par labu saimniekošanu izvirza augstāk par ekonomiskās efektivitātes kritērijiem un grūti pakļaujas birokrātiski noteiktajiem saimniekošanas standartiem, kas, pēc daudzu saimnieku domām, neatbilst vietējai videi.

Pieņēmums, ka kultūra un sociālās attiecības spēcīgi ietekmē ekonomisko rīcību, ir veidojis pamatīgu teorētisko platformu, lai apšaubītu uz individuālismu, lietderības un ieguvuma racionalitāti orientētās neoklasisko ekonomistu pieejas un izstrādātu alternatīvu pieeju ekonomikas pētniecībai, kas labi atbilst gan lauku saimniecību, gan cita veida uzņēmējdarbības izpratnei.

Pretstatā pirkšanai un pārdošanai kultūrsociālās iesakņotības pozīcija atspoguļo morāla rakstura ekonomiku, dāvanu apmaiņu⁸⁰ un ciešu mijiedarbību starp kultūrsociāliem tikumiem un ekonomisko aktivitāti. Tā atspoguļo, kā tradīcija, ieradums un sabiedrības spiediens liek cilvēkiem maza mēroga sabiedrībās pielāgoties vietējām normām un kopēja labuma idejai uz individuālas peļņas rēķina. Kā norāda Everss (Evers 1994), tirdzniecība un peļņa ir izaicinājums organiskās zemnieku kopienās, kuras ir balstītas uz savstarpēju solidaritāti. Peļņas gūšana neiekļaujas komūnas

⁸⁰ Dāvanas antropoloģijas teorijā nav uztveramas tikai kā lietas un produkti, bet arī kā pakalpojumi, izlīdzēšana, svinības, ceremonijas u. tml. – kā pilnīgi sniegumi (*prestation totales*). Sk. Mauss 1990 [1923]; Ēriksens 2010.

ētikā, kur preču vērtība drīzāk ir atkarīga no to izmantojamības nekā no apmaiņas vērtības, par kādu to varētu realizēt tirgū (Luetchford 2005). Tas atspoguļojas arī Latvijas zemnieku saimniecībās:

Pēteris mums nāk palīgā siena talkās, vīrs savukārt ar kombainu palīdz viņiem, un tā mēs apmaināmies. Bioloģisko piens nāk no Jāņa fermas, piļu olas mums Ievas tante piegādā. Kad viņu kādreiz vajag kaut kur aizvest, mēs aizvedam, naudiņas viņai nav, bet viņa mums dod piļu olas. Ja gribas sieru vai krējumu, paši uztaisām mājās. Ja man kāds pasūta kazas sieru, tad braucu pie kazu Annas pēc kazas piena un tad pati sieru sataisu. Viņa labprāt no manis paņem dārzeņus. Ja man vajag griķus un putraimus, es pat līdz Aizputei aizbraucu pie attāliem radiem. Mēs tā sadarbojamies viens ar otru un maināmies ar produktiem un palīdzēšanu. Izteikam ar to, ko paši izaudzējam [...] Ar tuvējiem kaimiņiem gan mums nav ko mainīties, jo gan viņiem gaļas lopi, gan mums, arī dārzā tas pats aug, – vienīgais ar tehnikām ir sadarbība. (100 ha gaļas lopu un tūrisma saimniecība Ziemeļkurzemē)

Ziemeļkurzemnieces stāstītais izskaidro ekonomisko un sociālo attiecību saliedētību, vēršot uzmanību uz reciprocitāti un tūlītējām vai novēlotām apmaiņām, kuras balstās sociālajos tīklos. Ja preču apmaiņa veido attiecības starp apmaiņajiem objektiem, tad dāvanu (jeb pakalpojumu un izlīdzēšanās) apmaiņa veido attiecības starp subjektiem jeb dāvanu mainītājiem, kuri nereti vēlas nevis pašu dāvanu, bet gan personiskās attiecības, ko veido dāvanu apmaiņa (Gregory 1982). Antropologi Džonatans Parijs un Moriss Blohs (Parry, Bloch 1989) apgalvo, ka dāvanu un preču apmaiņa ir divas saistītas, tomēr nodalītas transakciju sistēmas, kas vairumā sabiedrību pastāv līdzās. Vienā sfērā ir transakcijas, kas saistītas ar ilgtermiņa sociālo attiecību un sociālās kārtības reproducēšanu, bet otrā – īstermiņa transakcijas, kuras saistītas ar individuālo ieguvumu, konkurenci un komerciālo pasauli, kas parasti tiek raksturota kā preču apmaiņa svešinieku starpā (Turpat: 24). Vienā tiek uzturētas sociālās un morālās saistības, bet otru nosaka racionāla kalkulēšana. Kā liecina nupat sniegtais piemērs no Ziemeļkurzemes, zemnieku saimniecībās šīs abas izpausmes vērojamas vienlaicīgi – tās norāda uz attiecībām cilvēku starpā un mijiedarbību starp morāli, kultūrā balstītām pārlicībām un ekonomisko aktivitāti līdzās aprēķina racionalitātei.

Līdz ar to priekšstats par apzināti izvēlētu vispārējās reciprocitātes⁸¹ vai dāvanu apmaiņas formu var būt arī maldīgs, jo nereti šādas apmaiņas formas ir apstākļu spiestas, nevis brīvi izvēlētas tirgus apmaiņas vietā. Tāpat nereti idealizēta šķiet apmaiņas formu morālā puse, proti, ka maza mēroga zemnieku saimniecībās apzināti tiek noliegta lietderības un individuālā izdevīguma ideja par labu savstarpējām attiecībām vietējā kopienā. To spilgti atspoguļo Martas stāstītais:

Tagad vieglāk [pienu] nopirkt veikalā. Varētu jau arī no kaimiņiem, bet viņi jau uzreiz – „nu ko tad es ņemšu no tevis naudu” – un tu jūties kā parādnieks. Tā man arī bija vasarā, aizbraucu un teicu, ka man vajadzētu nedēļā 10 litru kannu [piena], 3 litrus es ieliktu ledusskapī un pārējo saraudzētu, nosmeltu krējumu un izsildītu biezpienu. Man būtu pilnīgi pietiekoši. Bet nē, es aizbraucu, man iedod 30 litrus [...] ne es tās kannas gribu vairs cilāt, ne man vajag tik daudz. Nu labi, mums rukši ir, lopi jau varētu apēst, bet visu laiku tu paliec ar parādnieka sajūtu, jo naudu viņi neņem, [sakit] kad tev rudenī būs zivis, tad jau iedosi pretī, vai gan jau kādreiz tāpat kaut ko vajadzēšot. Un nekad jau tu nemāki parēķināt, kad tam cilvēkam liksies, ka viņam ir atdarīts vai nav. Tāpēc es Andrievam saku: „Labāk paņēmam veikalā nekā jūtāties, ka esam palikuši parādā.”

Lai arī daudzi pētnieki uzsvēruši diādiskās saites starp sociālo un ekonomisko sfēru, tās nereti skatītas no augšas, nesniedzot dziļāku ieskatu to mijiedarbībā (Gudeman 2001), tādējādi radot virspusīgu priekšstatu par vispārējo reciprocitāti kā brīvi un apzināti izvēlētu apmaiņas formu nelielajās zemnieku saimniecībās. Tomēr viena lieta ir atzīt, ka iesakņotībai ir spēcīga ietekme uz ekonomiskajām praksēm arī kapitālistiskajā ekonomikā, bet pavisam cita – identificēt un parādīt saiknes, ideoloģijas, stratēģijas, rīcības, rezultātus un kultūras aspektus, kas šo iesakņotību atspoguļo (Cimdiņa 2012), kā tas darīts šajā un iepriekšējā nodaļā.

---

⁸¹ Detalizētāk par reciprocitātes formām – vispārēju, līdzsvarotu, negatīvu – sk. Sahlens 1972; Ēriksens 2010.

VĒRTĪBA KĀ KULTŪRSOCIĀLĀS DZĪVES KOMPONENTS

Paplašinot Polaņi (Polanyi 1957 [1944], 1968 [1957]) un Granovetera (Granovetter 1985) argumentu par sociālo iesakņotību, Timotijs Koponens (Koponen 2002) norāda, kā sociālās attiecības regulē subjektīvās vērtības, kas „informē” aktoru par prakšu „pareizību” vai „nepareizību” institucionalizētu normu ietvaros. Arī viņš pēta, kā ekonomiskās prakses sakņojas sociālajās attiecībās un vērtībās, taču nevis pievērsoties ražotājam, bet gan lietu radīšanai un vietām, kurās tās tiek radītas. Šādu pieeju viņš balsta antropologu Ardžuna Apaduraja (Appadurai 1986) un Igora Kopitofa (Kopytoff 1986) teorētiskajās atziņās, ka produkts ir viscaur socializēta lieta (Appadurai 1986: 6) un ne tikai. Ražošana ir arī kultūras un kognitīvs process: preces un produkcija tiek ražota ne tikai kā materiālas lietas, bet arī kā ar kultūrnozīmēm apveltītas lietas. Aktori „iekodē lietām jēgu un nozīmi” (Turpat: 5), un vērtība nav ekonomiskās, bet gan kultūrsociālās dzīves komponents un aspekts (Koponen 2002; Kopytoff 1986).

Lai saprastu, kāpēc konkrētas vērtības tiek pieņemtas un atzītas, jāsaprot loma, kāda tām ir kultūrkonstruēto attiecību uzturēšanā – ne tikai ar apkaimes ļaudīm un institūcijām, bet arī ar dabu, ar lopiem, ar vidi. Īpaši novērojumi bioloģiskajās saimniecībās liecina, ka drīzāk kultūra (kas atspoguļojas domas un rīcības veidos, kā labāk saimniekot), nevis ekonomiskā efektivitāte un ekonomiskais lietderīgums vedina saimniekus izvēlēties vienu vai otru praksi, stratēģiju vai precī. Kāda Vidzemes bioloģiskā lauksaimnieka stāsts, cita starpā, trāpīgi ilustrē šo viedokli:

Atceros, kad pagastā strādāju, plānojām lauksaimniecības teritorijas, un priekšnieks man saka: „Zini, šitais mežiņš jācērt nost, te būs liels vienlaidus lauku masīvs.” Es saku: „Kāpēc vidū nevar palikt viens smuks meža pudurītis?” – „Nē,” viņš saka, „tas mežs tur neaugs – kad mēs sāksim miglot un darboties, mežs nokaltīs.”

Mēs paši arī neesam bijuši pasargāti no kļūdigas domāšanas. Lauksaimniekam visu laiku skolā māca, ka tik un tik minerālmēslu vajag, lai tik un tik produkcijas iznestu, lai apjoms būtu. Es sākmā lietoju minerālmēslus pamazinātajās devās, bet vienalga tās bija četras tonnas minerālmēslu. Būtībā es indēju zemi. Tagad strādāju pilnīgi bez minerālmēsliem un ķīmijas. Mēs neizejam uz naudas pelnīšanu. Strādājam priekš sevis, priekš dabas, priekš prieka, priekš pašprietiekamības.

Vidējais lauka lielums mums nav lielāks par hektāru. Pie katra lauka ir diķītis. Tur krupītis, vardīte, tritoniņš, spāres un visādi kukaiņi. Un Kolorādo vaboles mums nevairojas. Pa kādai Kolorādo vabolei jau ir, bet tās visu laiku ierobežo kaut kādi dabīgie ienaidnieki, kas nāk no ūdens, no meža vai no blakus dzīvā lauka. Tur, kur miglo, aiziet bojā ne tikai tās vaboles, bet arī viņu dabīgie ienaidnieki. Bet, kad ir aktivizēti šie dabas procesi, tur aug viss. Tur atlido tas stārķis no Āfrikas, tur pārstaigā tas kukainītis, tas viss kaut ko atstāj, un augsne no tā barojas.

Zivju gārnis atnāk pie tava diķa un zvejo zivis. Saskaņā ar Eiropas regulām būtu pareizi tur izlikt kaut kādus atbaidītājus un varbūt pat kādreiz medīt, bet, ja to lauku apstrādā tā, ka tajā laukā ķīvīte var ligzdot, viņa staigā pa tavām vagām un Kolorādo vaboles lasa un, savus bērniņus sargādama, aizdzen zivju gārni no tā diķa projām. Ar arklu brauksi vai kultivatoru, vai sējmašīnu, līdz diviem metriem ķīvīte pielaiž traktoru klāt! To ligzdiņu var uzmanīgi apbraukt, un tas putniņš turpina tajā laukā perēt. Vai, teiksim, ķīri iemetas diķī, tas nenozīmē, ka nu visām zivīm beigas! Mazā diķī viņi nevarētu būt, bet lielā diķī viņi izķer mazās nezāļu zivtiņas, mazās mailītes. Un tanī pašā laikā ķīri gan to ūdeli mēģina padzīt, jo viņi ir agresīvi, gan to zivju gārni aizdzen projām. Un visa šī ietekme nostrādā – jo to sugu ir vairāk, jo viena suga nevar palikt invazīva. Tāpat taču ir lauksaimniecībā. Ja mēs ejam uz vienu sugu, vienu kultūru, momentā veidojas kaut kādas dabīgas invazīvas sugas, kas piemērojas apstākļiem, un sākas miglošana viņu ierobežošanai. Ja dabā ir dažādas kultūras un dažādas ietekmes, tad var iztikt bez šādas ierobežošanas. Un tā mūsu senči ir mācējuši šo visu izmantot. Bet tas, redz, grāmatās nav ierakstīts. Un kāpēc mēs nevaram šīs vērtības un dabas gudrības aizstāvēt? Tāpēc, ka lielus apjomus šādi ir grūti saražot, un tas neatmaksājas. Dabas daudzveidības samazināšanās ir liela problēma, bet tai netiek pievērsta liela vērība [...]

Bioloģiskā saimniecībā zemnieka sēta ir ass, kas griež atjaunoties spēju, un tur ir viss – tavs lops, tava kūts, tava zeme, tavs redzējums. Tu redzi, kurā laukā grieze griež, negribēsi viņu nopļaut, kamēr tā griezīte ligzdo. Mēslojums no tavas kūts aizsniedz katru lauku. Lielās saimniecībās ar šādu pieeju ir grūti saimniekot. Tos kūtmēsļus pa 100 hektāriem jau neizvadāsi. Un tas paralizē to bioloģisko saimniekošanu. Bet valstiski bieži vien tiek runāts: mūsu latviešiem tāda mentalitāte, redz, viņi jau negrib, neuzņemas

paplašināties. Vienā ziņā var teikt, ka mēs strādājam vecmodīgi, taču mēs esam pašpietiekami un nodrošinām sevi ar visu nepieciešamo, saimniekojot ekoloģiski tīri. Taču noteikumi patiesībā ir tik birokrātiski, ka cilvēks nevar strādāt pēc labākās sirdsapziņas.

Saimniekošanas radīto ekonomisko vērtību šādā saimniecībā nav iespējams aprēķināt, to atzīst arī pats saimnieks. Drīzāk vērtība te parādās kā kulturāli definēts rīcības mērķis vai mēraukla rīcības vērtēšanai (Ēriksens 2010: 135). Ekonomikas antropologs Sālinss ekonomikā īpaši uzsver nozīmi, nevis pragmatismu, rīcības pamatā saskatot kultūrkonstruētas nozīmes, kas tālāk tiek projicētas gan sociālās attiecībās, gan materiālos objektos un lietās. Viņš raksta, ka jebkura kārtība, ko radījuši materiālie spēki, iepriekšparedz kultūrnoteiktu kārtību, kas šo spēkus sakārto (Sahlins 1976: 39). Var jau būt, viņš raksta, ka cilvēku rīcību izraisa zemes trūkums vai kāre pēc naudas, taču gan zemes trūkums, gan kāre pēc naudas ir pašas par sevi kultūrkategorijas. Ideja, ka savtīgi indivīdi dzenas pēc ekonomiskām interesēm, ir tikai dūmu aizsegs, kapitālistiskās sabiedrības izcelsmes mīts (Turpat: 53, 205–207).

Sālinss apgalvoja, ka vērtības nav universāli balstītas darbā un īpašumā. Vērtība ir simboliska, tā ir zīmju sistēma ar savu loģiku un kārtību. Lai arī kultūras noteiktās kārtības simboliskie aspekti visskaidrāk ir redzami tradicionālās ekonomikas pētījumos, par ko liecina neskaitāmas antropoloģiskas monogrāfijas, arī moderno sabiedrību ekonomisko kārtību vislabāk var izprast kā nozīmju struktūru. Ne jau tāpēc mēs neapņūlam lauku, kur ligzdo grieze, ka tas būtu lētāk.

Saimniekošanas izpratne caur kultūrkategorijām un kultūrā radītām nozīmēm veicina gan izpratni par to, kādēļ ikkatra no stratēģijām ir pieņemta un kādos apstākļos tas noticis, gan par pašu saimnieku subjektīvo un kultūrkonstruēto redzējumu attiecībā uz darbu, patēriņu, tirgošanos, naudas vērtību, idejām par labu dzīvi, par piemērotu sadarbības formu. Tāpat ekonomiskās rīcības izpratne ir atkarīga no tās pamatā esošās simboliskās un sociālās kārtības. Kultūra saimniekošanas praksēs parādās kā metaforu kopums, kura ietvaros saimnieki domā par savām iespējām un izvēlēm, par vērtībām, pēc kurām viņi tiecas, un stratēģijām, kurām viņi seko (Wilk, Cligget 2007).

Zināšanas

Vidzemes bioloģiskā lauksaimnieka stāsts par vides un dabas daudzveidības saudzēšanu kā primāro vērtību savā saimniecībā aktualizē jautājumus ne tikai par to, kas ir publiskajā attīstības diskursā atzīta vērtība, bet arī par to, kas ir atzītas zināšanas. Šie jautājumi cieši saistīti ar sīksaimnieku ieviešanu kategorijā, ko raksturo, kā iepriekšējā nodaļā norādīts, tādas īpašības kā „atpalcība”, „neracionalitāte”, „neefektivitāte” u.tml. Tāpat kā tehnoloģijas jēdziena šaurais interpretējums publiskajā un nereti arī zinātniskajā diskursā, arī noteikta zināšanu jēdziena izpratne liedz saskatīt perspektīvas saimniekošanas un attīstības potenciālu šādās saimniecībās.

Kā atzīmēts iepriekšējā nodaļā, saimniekošanas tehnoloģijas ir ne tikai rīki, bet arī zināšanas – kulturāli pārnestu zināšanu kopums, kas izpaužas ražošanā un praktiskā lietojumā (Ingold 1979). No iesakņotības viedokļa interesanta ir nevis pati saimniekošanas tehnoloģija, bet gan tas, kādas prasmes cilvēki attīsta un ar kādu nolūku to dara; kā tās tiek mācītas un institucionalizētas; kā šo prasmju izplatība ir saistīta ar kultūrspecifiskas nozīmes un sociālas organizācijas veidošanos (Ēriksens 2010). Dažkārt jēdziens „zināšanas” tiek izmantots, runājot tikai par sociāli atzītām zināšanām (Ēriksens 2010: 338), un tāds priekšstats, kā minēts iepriekšējā nodaļā, radīts arī politikas dokumentos, kur tā dēvēto „mazefektīvo pašpatēriņa saimniecību ekonomiskās labklājības paaugstināšana, veicinot to saimniekošanas apjomu izaugsmi un pārprofilēšanos” (ZM 2006a: 47), uzlabojot saimnieku zināšanas, kā arī tirgorientētu saimniecības vienību attīstīšana tiek izvirzītas par prioritātēm Latvijas lauksaimniecības attīstībā (ZM 2006a). Izglītots cilvēks un saimnieciskās darbības veicēju tehnoloģiskā izcilība kā stratēģiski attīstības mērķi, kā arī uzstādījums efektīvāk izmantot mazo saimniecību rīcībā esošās zemes (ZM 2012) rosina domāt, ka atzītas zināšanas ir tādas, kas veicina ekonomisko efektivitāti un ražošanu un noved pie tūlītējas ekonomiskās lietderības.

Saimniecības ikdienas darba kontekstā būtiskāks ir jautājums, kā zināt, nevis kā atšķirt atzītas un neatzītas zināšanas. Zemgaliete Maija vada 22 ha bioloģisko saimniecību. No visām pusēm viņas saimniecību ieskauj lielsaimniecības, tomēr kā sīksaimniece lielsaimniecību reģionā Zemgalē viņa jūtoties pagodināta. Kur lielsaimnieki braucot ar džīpiem, tur viņa ar 10 gadus vecu fordu, kur Maija groza simtus, tur lielsaimnieki grozot

tūkstošus. Bet Maijai nekad neesot traucējis, ka viņai ir mazāk zemes un mazāk rocības. Viņa atzīst, ka nemaz netiktu galā ar 1000 hektāriem un nemaz negribētu. Maija ir pieradusi strādāt ar to, kas viņai ir: kādi 10 gaļas lopi, ap 60 trušu, 3 ha dārzeņu lauku, augļi un ogas. Vīrs atbild par gaļas lopiem, dēls – par trušiem un zemenēm, bet pati – par dārzeņiem, jo viņa vislabāk jūt, kas kurā laukā būtu darāms un kas kuram dārzenim nepieciešams. Viņa ar tiem protot saprasties:

Ja tu gribi strādāt bioloģiski, tev jābūt atbilstošam raksturam. Vakar viens [pagasta lielsaimnieks] bija iebraucis un brīnījās, kā es te varu visu izdarīt [...] viss izskatoties aizaudzis, saka – šito vajadzētu nomiglot un to vajadzētu noindēt. Šogad tiešām vairāk nezāļu kā citu gadu [...] Man tas netraucē [...] Ja man ir balandas, tad es zinu, ka kartupeļi arī izaugs, ja balanda nav izaugusi, kartupelis ar nebūs. Katrs jau strādā ar sev piemērotām metodēm [...] Mēs viņas nesaucam par nezālēm, bet par blakus augiem. [...] bet mēs arī ļoti daudz ravējam [...] tas ļoti sadārdzina to bioloģisko produktu. Roku darbs pamatīgs. Man pārsvarā ir ķiploki, sīpoli, kartupeļi, kabači, ķirbji, šajā laukā vēl dažādi dārzeņi, te zemenītes, tur piparmētras un selerij saknes tālāk [...]. Sīpoli vismaz divas – trīs reizes jāizravē, kamēr viņš intensīvi aug, nezālē viņš sāk pūt. Rutkus es vispār neizravēju, tāpat ļoti skaisti aug. Burkānus savukārt nevar neizravēt, tad viņi neizaugs, nu dilles var neravēt.

Nevajag viņas [nezāles] uztvert kā kaut ko riebīgu. Pēc nezālēm, kas uzaug tanī laukā, mēs secinām daudzas lietas, to, kas mums tagad laukā jādara [...] Piemēram, virza liecina, ka ir sablīvēta augsne, par daudz mitruma. Balanda liecina par to, ka tur ir ļoti bagātīga augsne, vībotne atkal ir jāatstāj šur tur, jo viņa palīdz pret dažādiem kaitēkļiem. Tās pašas kosas, zirgskābene liecina, ka ir skāba augsne, ganu plikstiņš – ka ļoti nabadzīga augsne. Pēc tā mēs strādājam, skatoties uz to, kā tas augs aug. Ja būs vārpata, tad arī sablīvēta augsne, neaugs nekas. Virza arī ir ļoti garšīga un veselīga, tāpat nātre un gārša.

Ari Vidzemes zemnieku Dārtas un Kārļa saimniekošanas prakses liecina par dziļām dabas zināšanām, kas ir viņu saimniekošanas pamatā. Viņi savulaik iepazinušies, studējot Bulduru dārzkopības tehnikumā, un nu kopā apsaimnieko 10 ha bioloģisko dārzeņu saimniecību Rietumvidzemē. Tāpat kā Andrievs, viņi atzīst, ka drīzāk pieredzē un izjūtā, nevis studiju gados iegūtajās zināšanās balsta savu dārzkopību. Tāpat kā Dārtas senči ievēroja

augseku, arī viņa to dara tagad, jo pareiza augseka, kaut darbietilpīga, rada iespēju saglabāt zemes auglību un iegūt augstas ražas:

Mēs pamatā zaļmēslojumu audzējam paši, ievērojot augseku. Šogad mums viena daļa dārzeņu tīrumi aizsēti ciet. Tagad tur iesēti mieži, kvieši. Jaunnedēļ uzsēs virsū vēl āboliņu zaļmēslojumam. Tur mums ir agrie kartupeļi, viņus, kad noraks, tajā vietā iesēs eļļas rutku. Eļļas rutks pēc savas vērtības ir tas pats, kas kūtsmēsli. Eļļas rutks būs šitik liels, desmit–piecpadsmit centimetri viņu iears iekšā. Praktiski viņš aizstāj kūtsmēslus. Tad tur stādīs kartupeļus un pēc tam tur plānojas burkāni, jo burkāns ir tā kultūra, kuram svaigu kūtsmēsļu vispār nedrīkst likt. To var tikai otrā gadā pēc kūtsmēsliem. Arī rudzus daudz izmantojam kā zaļmēslojumu [...] Lai veicinātu augšanu, var arī visādus uzlējumus uztaisīt no nātrēm, no tomātu lapām un [...] raudzējumus [...] Ja iemetas kāpostos kaitēkļi, jāsaka: „labu apetīti” – un viss. Ja nemāki pieņemt tādus zaudējumus, tad nemaz nevari strādāt bioloģiski. To paplāti ar dīgstiem, kas jau 2 mēneši bija audzēti, gliemeži apēda [...] Konvencionālais saimnieks vienkārši nomiglotu, bet es staigāju ar alus pudeli – ieļuju trauciņos un atstāju uz nakti, tad viņi visaktīvākie. Pa dienu noslēpjas, viņi jau zin, ka mēs viņus te nemīlam. Viņi nāk uz alu kā lapsenes uz limonādi, tad tos, kas salīduši trauciņos, no rīta aizvācam [...] Bioloģiskie ražotāji nekad nebūs tie milzīgie, kā tie rūpnieciskie ražotāji [...] šiem augiem ir cita enerģija, viņš ir katrs apčubināts audzējot, ravējot, fasējot.

Zaļmēslojuma augseka ir dārga, laikietilpīga un darbietilpīga – nekas no iesētā gala produkta netiek izmantots. Kultūras tiek audzētas tāpēc, lai pēc tam tās iestrādātu zemē – lai augsne no tām barotos, jo, kā Dārta saka, nevar pumpēt visu laiku augsni ārā. Bioloģiskā lauksaimniecība ir bagātu zemju prioritāte, tas nav lēts prieks, viņa smaidot nosaka. Tas esot domāšanas veids, kas apliecina vērtības.

Andrievs un Marta šāda veida zināšanas vēlētos popularizēt plašāk un ražošanas vietā nodarboties ar sabiedrības izglītošanu, taču atbalstu šādai aktivitātei ir grūti saņemt. Viņi to skaidro ar politikas veidotāju vienaldzību pret vides saglabāšanu un saimniekošanas apstākļiem laukos, kā orientēšanos uz lielu, globālu saimniekošanu. „Visādi gudrinieki, kas spriež par lauksaimniecību, uz šitādu saimniecību nekad nav braukuši, viņi vispār uz laukiem nebrauc – bet šādas saimniecības ir jāredz, lai saprastu ar piemēriem dabā,” pārliecinoši norāda Andrievs.

Maijas un Dārtas zināšanas ir uzkrātas pieredzes gaitā, saimniekojot savā vidē un savā kultūrā. Viņām tas ir uzticamākais zināšanu avots, bet tie, kas nepazīst viņu saimniekošanas vidi, tās drīzāk pielīdzinātu ticēšanai. Kā norāda vides antropologs Tims Ingolds, šādas zināšanas nav formālas un oficiāli atzītas, tās nav pārraidāmas uz kontekstiem un situācijām ārpus to praktiskā pielietojuma (Ingold 2000: 25). Tās ir balstītas uz izjūtu, tās ietver prasmes, intuīciju, izjūtu un orientēšanos, kas veidojusies un izkopta ilgstošā pieredzē, saimniekojot konkrētā vidē (Ingold 2000). Ingolds norāda, ka šādu dabas izjūtu varētu dēvēt arī par intuīciju, taču Rietumu zinātniskās domas tradīcijā šis zināšanu veids nav augstu vērtēts. Salīdzinot ar racionālo intelektu, intuīcija un izjūta parasti tiek uztverta kā mazvērtīgāks zināšanu veids, kaut arī visi to lietojam savās ikdienas gaitās (Turpat).

Šādas zināšanas atspoguļo gan saimniekošanas simbolisko, gan praktisko nozīmi, konstruējot saimniecisko objektu kultūras un ekonomikas sfēru mijiedarbībā un izceļot arī identitātes aspektus saimnieciskajā darbībā (Tisenkopfs 2012). Tāpat kā Marta un Andrievs, Dārta un Kārlis bioloģiskās saimniekošanas gudrību drīzāk saista ar senčiem, nevis ko modernu, kas ienācis ar Eiropas Savienības atbalstu bioloģiskajai saimniekošanai. „Kāda Eiropas Savienība,” iesmejas Marta, „ar Eiropas Savienību mēs tieši ejam prom no labām lietām.” Cita vidzemniece un bioloģiskās saimniekošanas entuziaste norāda, ka prakses, ko rosina pārņemt un integrēt Latvijas lauksaimniecībā, vispār neatbilst vietējai videi, vietējām zināšanām un identitātei:

Ar Eiropas Savienības regulām mēs pilnīgi esam sevi pazaudējuši. Tur neviens neizdala mūsu īpatnības, mūs visus iebāž standartā, un projekti rosina saimniekot tā, kā Latvijas apstākļos nekad nav saimniekots [...] maksā vairāk tam, kurš audzē Kalifornijas sliekas, nevis tam, kurš tur piena lopus. Un tad vēl tādas netradicionālās kultūras kā austersēnes. Cik tonnas mēs tās austersēnes apēdīsim? Tās esot jaunās iespējas Latvijas laukos. Tās ir svešas lietas, par viņām tiek iztērēti līdzekļi, bet viņas neiedzīvojas, jo mums ir savas tradīcijas, sava mentalitāte, savas klimata īpatnības...

Peļņa

Atšķirībā no Andrieva un Martas gan Dārta un Kārlis, gan zemgaliete Maija ražo tirgum. Bet par ienesīgu šādu saimniekošanu viņi nesauc. Dārta stāsta:

Tas ir izdzīvošanas veids īstenībā. Man vienmēr ir jādōmā, vai es varu nopirkt sev jaunas kurpes vai sēklas būs jāpērk. Ir jādōmā, ja mēs četratā ar bērniem gribam aizbraukt uz teātri, – un tas baigi iegriež. Mums īstenībā apgrozījums ir ļoti liels. Mēs ar katru gadu palielinām apgrozījumu, bet arī izdevumi līdz ar to palielinās. Pavasarī sēklu iegādei aiziet ap 1000 latu. Visvairāk iegriež dārgā degviela un nodokļi. Tagad sēšana iet pilnā sparā – kad no rīta līdz vakaram dēls brauc art, viņam vajag simts latus degvielai dienā, tad tiešām pa grašiem lasām. Bet nu bērni man saka, ka negrib braukt ne uz Angliju, ne uz Īriju – grib saimniekot tepat laukos. Viņi no bērna kājas palīdzējuši saimniecībā, bet nav nobijušies. Acīmredzot redz kaut kādu perspektīvu šajā saimniekošanas veidā [...] kaut arī zina, ka nekas nav viegli nācis. Īstenībā viss kompensējas ar to, ka tas ir sirds darbs. Par to, ko mēs nopelnām, bišķi ir rūgtums, varēja būt vairāk, bet, ja tas nebūtu mūsu sirds darbs, tad mēs sen jau būtu sadeguši. Tā iekšēji.

Cik Dārta sevi atceras, viņai vienmēr bijusi sava dobīte, sava siltumnīciņa. Arī mamma dārzniecībā strādājusi. Viņu māja vienmēr bijusi saistīta ar dārzniecību, agrāk tajā dzīvojis muižas dārznieks, turpat bijusi muižas siltumnīca. Neskatoties uz to, ka Dārta dārzniecību sauc par savu acinājumu, darba smago pusi viņa nenoliedz. Ražot tirgum nozīmē ražot pieprasījumam. Kā pati saka, interesants tu kādam esi tad, ja tu māki nevis tikai kartupeļus un kāpostus izaudzēt, bet visu ko. Dārta un Kārlis audzē apmēram 60 veidu dārzeņus, arī tējas, ārstniecības augus un graudus – praktiski visu, ko Latvijā varot izaudzēt. Arī rozes, lilijas, krizantēmas un tulpes, jo par puķēm vairāk maksājot un kaut ko vajagot arī dvēselei audzēt. Kāposti neesot viņas dvēseļu kultūra, Dārta nosmej. To visu viņa apsaimnieko kopā ar vīru, palīdz arī abi bērni, kas vienlaikus studē – viens augstskolā neklātienē, otrs lauksaimniecības tehnikumā. Kad Dārta bijusi smagi slima un gribējusi mest lauksaimniecību pie malas, tieši dēls viņu atrunājis, teicis, ka saimniekošot, jo viņam šausmīgi patīkot zeme. Un tie nav izrādījušies tukši vārdi, viņš strādā, uzrakstījis projektu jauniem zemniekiem, ticis pie traktora un tehnikas, kas ir liels atspāids arī Dārtai un Kārlim.

Produktus viņi galvenokārt realizē ar tā saukto grozu sistēmu jeb tiešo tirdzniecību – šo modeli pārņēmuši no Francijas zemniekiem, kur savulaik braukuši pieredzes apmaiņā. Bioloģiskās produkcijas tirgošanai ideālais variants esot tiešā tirdzniecība, bez veikala kā starpnieka, kamēr vēl sveigais produkts – pa dienu tas tiek novākts un vakarā jau ir pie klienta. Augs esot dzīvs 24 stundas pēc novākšanas.

Grozus vedam uz Rīgu reizi nedēļā. Visus pircējus personīgi sejas zinām. Kad iesākām, viņi atbrauca tāds bariņš un apskatīja dabā, kas mēs tādi un vai mēs tiešām šeit audzējam jeb vedam no poļiem tos produktus. Tagad ir tāda riktīga uzticēšanās, tas ir patikami. Rudenī bija paši sarunājuši un atbraukuši talkā. Mēs vācām bietes, un tur bija tādi situēti cilvēki, kuriem nebūtu jābrauc puslietainā laikā ar saviem bērniem te kaut ko darīt, bet nu tīri, lai tas bērns redzētu, kā tā biete aug [...] Visi sēdēja ap biešu kaudzi, grieza lapas, jo tas paņem laiku. Un tagad pavasarī redzēs, kurā datumā viņi būs sarunājuši braukt stādīt sīpolus. Tas arī roku darbs, ļoti daudz laika paņem, stāsta Dārta.

Ražošana tirgum prasa nemītīgu atdevi, un pircēju apkalpošana neļauj pašam regulēt darba ritmu. Kaut arī ārēji dzīvespriecīga un ņipra, viņa atzīst:

Es nezinu, cik ilgi tā turēšu un vilkšu. Septiņi gadi pagājuši. Šis pavasaris tāds lūzuma moments, esmu vienkārši piekususi, man gribas tā mierīgi apsēsties, atvilkt elpu [...] kaut kur aizbraukt. Bet es vairs nebūšu nevienam interesanta, ja nebūšu sasējusi savus laukus. Un ar sēšanu jau nekas nebeidzas...

Pirmdienās mēs vācam dārzenus un fasējam; otrdien mēs vedam pa veikaliem Rīgā – vidēji uz desmit vietām. Trešdien mēs tiekam siltumnīcā strādāt, dienas vidū jau sākam gatavoties pirtij, jo trešdienas vakaros mums brauc uz pirti. Mēs to īpaši nereklamējam – tie cilvēki, kuriem pie mums ir jāatnāk, viņi atnāk, parasti tie, kas viens otram pateikuši. Es īstenībā priecājos, ka mūs negāž riņķi, jo es negribētu vairāk par vienu pirti nedēļā [...] Tas arī ir par maksu, bet tas nav business. Tur ir tas īpašais kontakts, kas nav naudā aprēķināms. Tā arī tāda sirdslieta. Ceturtdien ir grozu diena, mēs sākam vākt produktus jau no rīta, fasēt un likt grozos. Ap četriem mums ir jāaizbrauc uz Rīgu, lai varētu izvadāt grozus. Mājās esam ap desmitiem vakarā. Piektdien ir tā diena, kad beidzot riktīgi strādājam pa māju [...] Pirmdienu vakaros un sestdienās mums bieži ir tautas dejas. Šobrīd mani tas kaitina, jo ir daudz darba, bet pa ziemu

ir forši. Bet ziemā atkal tā siltumnīcu kurināšana nogurdina, mēs gan sadalām to nakti [...] līdz vieniem dēls kurina, tad pa nakts vidu es vai vīrs, bet vienalga tas nozīmē, ka tu nevienu nakti neesi normāli izgulējies. Un cilvēku visvairāk nogurdina neizgulētas naktis. Svētdienā man jau vairs nav spēka, un tad ir tā stadija, kad gribas raudāt. Kādreiz iekāpju gultā un jūtos galīgi slima. Bet, ja es saņemos un izkāpju no gultas un atvelkos uz siltumnīcu, tad šeit notiek atveseļošanās. Te tāda laba aura, un darbs kaut kā mani arī dziedē.

Pagastā viņus uzskata par veiksmīgāko un uzņēmīgāko saimniecību, citas tik darbīgas apkaimē neesot. Viņus apskauz par klientu lielo skaitu, par sadarbību ar Rīgas veikaliem un ģimeni, kas pašai ziedzīgi gatava darboties saimniecībā. Taču no ārpusē jau to smago darbu neredz, Dārta noteic.

Produktus mēs izaudzējam, realizācijas iespējas mums ir, arī labu slavu esam izpelnījušies, darot to, kas mums patīk. Bet bagāti jau no tā nekļūstam. Viens veikaliņš paņem pa 15 latiem, viens pa 25 [...] Tad, kad tu saskaiti kopā, tad varbūt simtpiecdesmit sanāk no tā brauciena uz Rīgu. Kad paņem nost degvielu un to, ka mēs četri cilvēki reāli strādājam [...] nemaz nerunājot par izdevumiem sēklai, apsēšanai, elektrībai, kurināšanai [...] Darba laiku mēs nemaz nerēķinām, tad droši vien rokas nolaistos. Mēs varētu vairāk pārdot, bet fiziski nevaram saudzēt tik daudz, cik mums prasa. Ja būtu vēl kāds darbinieks, varētu, bet katram darbaspēkam ir jāmaksā alga un vēl nodokļi, tas neatmaksātos. Mums kā zemnieku saimniecībai pilnīgi viss iet oficiāli ar visām pavadzīmēm. Procentos aiziet 25% no visa. Tad 60 latī biedra nauda ik gadu bioloģiskajai organizācijai, 200 latī sertifikācijai, vēl fasētava jāsertificē. Esam tā kā zem lupas ar visām kontrolēm. Īstenībā 22 iestādes ir, kas kontrolē zemnieku. Nav jābrīnās, ka daudzi atmet ar roku un audzē tikai sev, cik var apēst. Mums ir tādas pašas atskaites kā jebkuram lielam uzņēmumam. Bet mēs nevaram noalgot grāmatvedi, vīrs pats ir izurbies cauri un taisa atskaites. Tas paņem baigi daudz laika – tie papīru kalni VIDam un LADam – tā ir tāda riņķošana ap neko. Un, kad tu paseko izdevumiem un ieņēmumiem, tad tirā peļņa mēnesī katram kādi 100 latī vien sanāk. Tikpat, cik simtlatniekam, kas neko nedara. Siltumnīcas mums par mazu. Viņas ir astronomiski dārgas, kad mēs paši ceļam, tad ir lētāk, bet, ja pasūtītu, kādi astoņi–deviņi tūkstoši latu maksātu. Tā ir liela nauda. Mums gada apgrozījums ar dārzeniņiem ir ap 10 000. Tas ir tikai apgrozījums, kāda tur peļņa! Peļņa ir visa tā, kas ir apēsta vēderā, un viss, nosaka Dārta.

Vai, uzklausot šo stāstu, nešķiet, ka, salīdzinot ieguldījumus un ieņēmumus, tieši ražošana tirgum un orientēšanās uz produktivitāti un ekonomisko efektivitāti izrādās iracionāla no izdevīguma viedokļa? Un noniecinātā pašpietiekamības racionalitāte tā sauktajās mazefektīvajās pašpatēriņa saimniecībās – racionāla pat no ekonomiskās racionalitātes viedokļa, ja produktu lietošanas vērtība šķiet lielāka par apmaiņas vērtību?

Tiešo tirdzniecību praktizē arī zemgaliete Maija. Viņai Rīgas dienas parasti ir pirmdienas. Produkciju viņa ved gan uz ekoveikaliem, gan ekoloģiskajiem tirdziņiem, gan 30 privātajiem klientiem. Savus privātos klientus viņa dēvē par pirkšanas pulciņu – lai šī sistēma funkcionētu, arī no pircēju puses nepieciešama organizēšanās. „Pulciņam” ir dežurants, kas jau iepriekš sagatavojis vēlamo produktu tabulu un nosūtījis Maijai, lai darītu zināmu kopējo pasūtījuma apjomu. Maija nefasē katram atsevišķi, bet atved kopējo apjomu, un tad ikreizējais pulciņa dežurants Rīgā gādā par produktu sadali. Produktu sadale kilogramos, gramos un pakās ir darbietilpīga, un šāda pircēju pašorganizēšanās krietni atvieglo Maijas darbu, arī sertificēta fasētava nav nepieciešama. Tas savukārt padara produktus lētākus – līdz ar to arī pircējiem no tā esot kāds labums. Pieprasījums esot liels, nespējot pat pieražot – varētu ražot vairāk, bet pietrūkstot enerģijas. Arī „Rimi” uzmeklējis Maijas saimniecību, un nu jau slēgts līgums par viņas produktu tirdzniecību šī lielveikala plauktos, taču uzcenojums esot teju 50%:

Es, piemēram, kartupeļus pa 12 santīmiem atdošu, un, ja viņi maksā lielveikalā pie 70–80 santīmiem, tas nav normāli. Šād tad iebraucu kaut vai tanī pašā [„Spicē”] un apskatos cenas. Tad es vānu un lamājos. Protams, cilvēkiem iznāk izdevīgāk ņemt pa tiešo.

Lai arī, iesaistot pircējus tirdzniecības organizēšanā, Maija atvieglo savu darbu, viņa neslēpj, ka šis nav tas ražošanas veids, kas padara turīgu. Tas esot jāpieņem kā darbietilpīgs dzīvesveids, kas atbilstot tām vērtībām, pēc kurām dzīvē vadies. Un jāmeklot pielāgoties:

Es nemāku pateikt, kā mums ir ar to dzīves līmeni, iespējams, ka viņš prasītos labāks, bet ar to, ko mēs nopelnām, mums pietiek. Mēs varam ne tikai izdzīvot, bet arī dzīvot, mēs braucam ekskursijās katru gadu. Braucam arī pieredzes apmaiņā, apvienojot dažādu saimniecību apmeklējumus. Varētu būt dažas lietas, kas mums būtu vajadzīgas, bet gan jau ar laiku – ja nebūs man, tad būs dēliem. Skatāmies, kurš produkts ir vairāk pieprasīts. Dēls tagad zemenes

sāka audzēt, jo ir labs pieprasījums un par tām labi maksā. Tad es sīpolu un ķiploku virtenītes taisu, viņas iznāk arī daudz dārgākas nekā paši sīpoli. Tas gan ir ļoti darbietilpīgi, bet tas dod papildus peļņu. Tad septembrī vairāk pabraukājam uz dažādiem rudens tirdziņiem [...] tā ir papildus peļņa, nav gan tūkstoši, bet nāk kāds simtnieks klāt. Nu ko kurš uzskata par labu dzīvi, man primārais nav nopirkt džipu. Svarīgāk, lai mums nav miljonu kredītsaistību, lai nav jāatstāj bērniem nasta.

VAI EKONOMIKA IR TIRGUS ATTIECĪBAS?

Šajā nodaļā aplūkotajās saimniecībās skaidri redzams, kā produkti iegūst kultūrkonstruētas nozīmes, ka ražošana ir arī kultūras un kognitīvs process un ka gan produktu, gan saimnieciskā darba vērtība ir drīzāk sociokulturālās, nevis ekonomiskās dzīves komponents. Tāpat šie piemēri atspoguļo, ka ne tikai ražošana iztikai un pašpietiekamībai, bet arī ražošana tirgum kapitālistiskā ekonomikā ir kultūrsociāli iesakņota – tā balstās vērtībās, zināšanās, izpratnē par jēgpilnu darbu un labu saimniekošanu, kas nav mērāmas ar vienu kvantificējamu racionalitātes mērauklu.

No aplūkotajām zemnieku saimniekošanas praksēm redzams, ka ekonomisko dzīvi veido ne tikai peļņas kalkulēšana un sociālās attiecības, bet arī kultūras nozīmju, priekšstatu un vērtību slāņi. Ja iespējami augsta produktivitāte, efektivitāte un peļņa būtu vienīgais siksaimnieka dzinējspēks, tad visticamāk liela daļa šo saimniecību vairs nepastāvētu, jo neba minēto ekonomisko rādītāju dēļ zemnieki izvēlējušies saimniekot atspoguļotajos veidos. Tieši tāpēc, ka šīs saimniecības netiek vadītas pēc tirgus ekonomikas principiem, tās ir grūti izprast, raugoties no ekonomistu skatpunkta vien, jo nedz darba atdeve, nedz produktivitāte, nedz saimniekošanas vērtības tajās īsti nepakļaujas vienkāršam aritmētiskam aprēķinam. Tā vietā izmantots kultūrsociālās iesakņotības skatījums, kas, cita starpā, ļāvis izprast, kāpēc šie zemnieki iesaistās ražošanas un pārdales attiecībās un kā viņu motivācija no dzišanās pēc ātra ekonomiska ieguvuma tiek novirzīta uz rūpēm par lopiem un apkārtējo vidi, kā arī attiecību bagātināšanu caur uzticību un reciprocitāti savā vidē.

Zemnieku pieredze atspoguļo arī to, ka lauksaimniecības organizēšana lielā mērā notiek ārpus tirgus loģikas caur politiskiem mehānismiem un standartiem un kultūrkonstruētām kategorijām, piešķirot produktiem

un ražošanas procesam vērtību citādā veidā nekā tirgus attiecības (Koponen 2002). Ekonomika var būt organizēta vairākos veidos, un konkrēts produktu vai pakalpojumu apgrozījums nav vienīgais iemesls, kāpēc ekonomiskās darbības tiek vai netiek veiktas. Te jāpiekrīt Koponenam (Koponen 2002), kurš norāda, ka tikai ekonomists liek domāt, ka ekonomika nozīmē tirgus attiecības. Viņš demonstrē, ka sociālās vērtības, kas precēm pievieno „ekonomisko vērtību”, nav vienveidīgas, bet gan ir stipri kontekstuālas. Tāpat aplūkotie piemēri mudina apšaubīt pieņēmumu, ka tirgus noteiks, kas ir labs un kas ir slikts, un ka tirgus modelē mūsu rīcību pēc iespējas atbilstošāk tīri konkurētspējīgam tirgum (Turpat: 563). Tas ļauj domāt, ka mēs nevaram vērtēt saimniekošanas prakses tikai pēc to konkurētspējas tirgū vien.

Līdzās ekonomikas iesakņotībai viens no šīs nodaļas atslēgvārdiem bija racionalitāte. Mikroekonomika to definē kā instrumentālu mērķtiecīgu loģiku, balstītu efektīvā resursu ieguvē. Sociālā ekonomika to aplūko kā racionalitāti grupu līmenī, kā efektīvu šķiru cīņu vai grupu izdzīvošanu. Morālās ekonomikas pārstāvji pieņem, ka pastāv universālas garīgās spējas, bet par to, tieši kādas tās būtu, viņu domas dalās. Daži uzskata, ka universālas ir mērķtiecīgas racionālas spējas sasaistīt cēloņus un sekas, atrisināt sarežģītas līdzekļu ieguves problēmas vai noslēgt izdevīgu darījumu. Citiem universālas šķiet cilvēka spējas simbolizēt, kategorizēt un komunicēt ar valodas starpniecību (Wilk, Cligget 2007: 136). Antropologi, visticamāk, apgalvotu, ka mērķi un vērtības, kas motivē cilvēkus izmantot šīs iedzimtās racionālās spējas, ir pilnībā relatīvas un kultūrspecifiskas.

Šīs nodaļas mērķis bija atspoguļot saimniekošanas racionalitāti jeb domas un rīcības veidu nelielajās lauku saimniecībās, uzsverot un parādot ekonomikas kultūrsociālo iesakņotību attiecībās, ideoloģijās, priekšstatos, zināšanās un vērtībās, kuras ekonomikas un politikas vadlīniju modeļi nereti atstāj novārtā. Racionāla izdevīguma izpratnes šajā nodaļā tika skatītas kā kultūrspecifiskas, tādēļ, analizējot saimniekošanas veidus, vairāk uzmanības tika pievērsts to kultūrsociālajai orientācijai, nevis izvēles racionalitātei no ekonomiskās efektivitātes viedokļa. Kamēr lauku attīstības ekonomistus nodarbina tas, kā veicināt ekonomisko efektivitāti un produktivitāti lauksaimniecībā, šī nodaļa atspoguļoja, ka saimniekošanas efektivitāte un produktivitāte nav viennozīmīgi jēdzieni, ka lauksaimnieka priekšstati, sociālās attiecības un pienākumi ietekmē viņa ekonomis-

kos lēmumus (Ortiz 2005) un izpratni par to, kas ir produktīva un izdevīga saimniekošana.

Apstiprinājums šādam argumentam rodams ne vien novērotajās saimniekošanas praksēs Latvijas laukos, bet arī izcilāko mūsdienu sociālo zinātnieku darbos. Franču sociologs, antropologs un filozofs Pjērs Burdjē norāda, ka ekonomikas terminoloģija un modeļi nav spējīgi aprēķināt un atspoguļot cilvēku uzvedību – starp teorētiskiem modeļiem un praksi pastāv sistēmiskas nesaskaņas, cilvēki konsekventi veic izvēles citādi, nekā to paredzējuši ekonomiskie modeļi (Bourdieu 2005). Lauksaimnieki taču nemitīgi nekalkulē, bet ķeras pie praktiskām stratēģijām vai rīkojas saskaņā ar savu saprašanu, godīguma un situācijas izjūtu. Burdjē uzsver, ka tikai ļoti īpašs etnocentrisma veids, kurš izliekas pieņemam, ka universalisms pastāv, var mūs vedināt cilvēkiem piedēvēt universālu noslieci uz ekonomiski racionālu rīcību, ignorējot jautājumu par rīcības kultūr-sociālajiem apstākļiem (Turpat).

Protams, ka lauksaimnieki meklē arī efektīvus izmaksu risinājumus, taču, kā liecina īpaši Dārtas un Kārļa un Martas un Andrieva stāsti, viņi lielā mērā uzticas pārmantotām praksēm. Viņi seko citu līdzcilvēku rīcības modeļiem un pieredzēm un arī tām, kurām paši gājuši cauri. Tas ļauj secināt, ka ekonomiskās prakses ir iedarinātas ne tikai sociālekonomiskajās attiecībās, bet arī dziļākos esības slāņos, kas veido mūs par cilvēciskām būtēm. Šādu tendenci apstiprina arī kognitīvā antropoloģija, kurā tiek uzsvērtā apgūto un novēroto prototipu nozīme cilvēku izvēlēs un rīcībās (Strauss, Quinn 1994). Kā norāda Džozefs Henrihs (Henrich 2002) un jau minētais Saimons (Simon 1956), cilvēku rīcību nenosaka izmaksu efektivitāte kaut vai tādēļ vien, ka cilvēkiem ir ierobežotas spējas apstrādāt informāciju un izvērtēt dažādas korelācijas un kovariācijas: tas ir saistīts gan ar cilvēka atmiņas specifisko raksturu, gan viņa izteiles dotībām un spēju vai nespēju veikt precīzus novērtējumus (Henrich 2002). Henrihs argumentē, ka tikai daži lauksaimnieki precīzi zina, tieši cik daudz labības viņi ir ievākuši sezonas laikā, kad bijis tikpat daudz nokrišņu kā iepriekšējā sezonā (Turpat). Lai prognozētu lietaino dienu skaitu un aprēķinātu optimālo apsējamo zemes platību vai aplēstu, cik daudz Kolorādo vaboļu ķivītes apēdīs sezonas laikā, vai izkalkulētu alus darišanas un pirts rituāla procesā patērēto laiku un resursus, būtu jāveic ilglaicīgi novērojumi, akurāti pieraksti un aprēķini. Taču izmaksu un ieguvuma aprēķināšana reti ir šo procesu sastāvdaļa.

Kaut arī Polaņi rosinātais pretstats starp iesakņotām un neiesakņotām ekonomiskām praksēm ticis kritizēts, arī viņa pēcgājēji šo nošķirumu pilnībā nav nolieguši. Taču novērojumi lauku saimniecībās liek apšaubīt pieņēmumus par neiesakņotu ekonomiku un robežšķirtni starp ekonomiskām un kultūrsociālām attiecībām. Atsevišķa ekonomikas sfēra, „kurā valda savi likumi” (Polanyi et al. 1968 [1957]: 124), šo saimniecību darba dzīvē nav saskatāma. Šie saimniekošanas veidi nav atraujami no vērtību sistēmām, pienākuma apziņas un citiem kultūrkonstruētiem priekšstatiem, no labbūtības izpratnes kopumā – tā ir klātesoša katras stratēģijas un rīcības aizkadrā.

NESAVIENOJAMAS RACIONALITĀTES?

Atbrauca pie mums [uz novadu] nesen Dombrovskis no Rīgas un pateica, ka mazajām saimniecībām būs gals, ka nav perspektīvas, nav nākotnes viņām. „Ar ko tad lai mēs nodarbojamies?” es viņam vaicāju. „Ar tūrismu,” viņš saka. Bet ne jau mēs visi esam uzņēmēji, mazajām saimniecībām ir sava dzīves modelis. Vieni nevar paplašināties, jo nav brīvas zemes. Vieni arī vairs negrib, jo nav te bērnu, kam saimniecību atstāt [...] Kāds lauku tūrisms? Ko tad tas tūrists te darīs? Te jau nekā cita vairs nav ko aplūkot kā tos dzeltenos rapšu laukus [...] Valstiskā attieksme sanāk tāda nenoteikta pret mazajiem, sašutusi stāsta kāda Zemgales lauksaimniece.

Lielie saimnieki sauc mazos visādos vārdos, par sīciņiem, ka viņiem vispār neko nevajagot, ka [atbalsts viņiem] – tā tik izķēzīta nauda. Lai viņi sēž mierīgi, lai iznomā viņiem to zemi un lai nemaisās pa kājām, – tā kāda Vidzemes lauku attīstības speciāliste.

Vai pie šādas attieksmes vainojama mazo saimniecību neatbilstība publiski atzītajām saimniekošanas vērtībām? Pēc statistikas datiem spriežot, darba ražīgums mazajās un vidējās zemnieku saimniecībās Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropā, savukārt nodarbināto skaits lauksaimniecībā – viens no augstākajiem (ZM 2012), tāpēc viens no būtiskākajiem akūtajiem problēmjaudājumiem lauksaimniecības sektorā, kā iepriekš minēts, ir, kā efektīvāk izmantot mazo saimniecību rīcībā esošās zemes platības, kas kopumā veido ap 900 000 ha (Turpat). No šī problēmjaudājuma savukārt izriet trīs lauku attīstības pamatuzstādījumi 2020. gadam (Turpat), kas tiek prezentēti šādi:

- paaugstināt ienākumus no efektīvas ražošanas, palielinot produkcijas ar pievienoto vērtību un uz tirgu orientētas produkcijas ražošanu;⁸²
- kāpināt produktivitāti,⁸³ izmantojot katru zemes, meža un ūdens hektāru vērtības radīšanai;⁸⁴
- Latvijas laukus apsaimnieko ģimenes saimniecības, kuras spēj nopelnīt un nodrošināt savu ģimeni.⁸⁵

Lai arī trešais uzstādījums liktos daudzsološs lielai daļai Latvijas lauku iedzīvotāju, jo īpaši šajā nodaļā iepazīto saimniecību pārstāvjiem, tas vienlaikus rada šaubas, jo šķiet esam tiešā pretrunā ar abiem pirmajiem uzstādījumiem. Tieši šis laucinieku segments visbiežāk tiek saistīts ar mazajām un vidējām lauku saimniecībām un neproduktivitāti (kuras novēršana par prioritāti izvirzīta abos pirmajos uzstādījumos) ražošanas efektivitātes ziņā. Šīs pretrunīgās attieksmes atspoguļojas arī praksē. Pirmkārt, kā jau tika ieskicēts iepriekšējā nodaļā, attīstība tiek saistīta ar tehnoloģiju modernizāciju, bet modernizācija nāk kopā ar bezdarbu. Kā uzsvēra kāda Vidzemes lauku attīstības speciāliste:

Kur viens traktors apsaimnieko 1000 hektārus, tur cilvēks vairs nav vajadzīgs. Jo lielāks ražotājs pagastā, jo mazāk ģimeņu. Modernā lielražotāju lauksaimniecība izstumj ārā darbaspēku un mazās saimniecības.

⁸² Ienākumus no ražošanas plānots palielināt, balstoties galvenokārt uz: mērķtiecīgām investīciju programmām lauksaimniekiem, pārstrādei, meža un zivju nozarēm; padziļinātas apstrādes produktu ražošanas apjomu palielināšanu un inovācijas pakāpes paaugstināšanu; vietējā tirgus stimulēšanu, eksporta veicināšanu.

⁸³ Efektīvāku lauksaimniecisko ražošanu plānots panākt, balstoties uz mērķtiecīgām, objektīvi pamatotām investīciju programmām, nodalot tirgum ražojošās no pašnodrošinājuma saimniecībām; nosakot atbalsta saņemšanas kritērijus atšķirīgi pa saimniecību grupām, paredzot mazo un vidējo zemnieku saimniecību atbalsta instrumentus, ietverot kooperāciju, izglītošanu, nišu produktu ražošanu; ražošanas procesā lielāku uzsvaru liekot uz zinātni un konsultācijām.

⁸⁴ Šī uzstādījuma veicināšanai plānots, cita starpā, saglabāt lauksaimniecībā izmantojamās zemes vismaz 2 milj. ha apjomā, kā arī mazo saimniecību rīcībā esošās zemes (ap 900 000 ha) produktīvāka izmantošana; nodokļu politika, kura nodrošina efektīvu resursu izmantošanu (zemes nodokļa palielināšana neizmantotajai zemei).

⁸⁵ Šī uzstādījuma veicināšanai plānota nelauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumu attīstība laukos, nodrošinot papildus ienākumus arī lauku saimniecībām; lauku infrastruktūras attīstība, nodrošinot mobilitātes iespējas; programmas jaunajiem uzņēmējiem ar paaugstinātu atbalsta intensitāti; kooperācija, ražotāju grupas; LEADER pieeja.

Otrkārt, uzņēmējdarbība tiek saistīta ar darba vietu radīšanu, bet esošie saimniekošanas apstākļi likuši daudziem bez darba palikušajiem darbaspējīgajiem atstāt lauku teritorijas – un radītājās darba vietās trūkst kvalificētu strādnieku. Treškārt, pagastos vajag jauno paaudzi – ģimenes saimniecības tie dzimst, bet šīs saimniecības tiek noniecinātas un netiek uzskatītas par produktīvām un ilgtspējīgām. Kāds lauksaimnieks un lauku attīstības speciālists Zemgalē situāciju raksturo šādi:

Visi domā, ka Zemgalē ir attīstīta lauksaimniecība, bet situācija faktiski ir drausmīga. Cilvēkiem nav vairs ne darba, ne zemes. Kolīdz kāds zemi pārdod, lielražotājs jebkurai cenai pa virsu 50 latu sola. Tāds 6000 ha saimnieks – viņš atdzen savu milzīgo tehniku, visām mājām apkārt rapšus sasēj un aizbrauc atpakaļ uz savu vietu. Un viņam nekas neinteresē, kas tur notiek un kā tu tur jūties. Bet, sadalot to uz 100 ha, iznāktu 60 zemnieku ģimeņu saimniecības, kas varētu nodrošināt vidi un apstākļus bērnu izaudzināšanai, izskološanai, vienlaikus atrisinot skolēnu trūkuma problēmu vietējās skolās, kultūrvides saglabāšanu [...] Ja nebūs mazo un vidējo saimniecību, nebūs spēcīgu lauku ģimeņu, nebūs bērnu, nebūs skolu, nebūs bērnudārza, nebūs arī tas pagasts vairs. Nebūs ātrā palīdzība, nebūs kas sniegu izšķūrē, tā telpa būs jau tā sabojāta, ka arī lielsaimnieks vairs nevarēs tur strādāt!

Raugoties no antropoloģijas pozīcijas, iepriekš minētie lauku attīstības uzstādījumi rosina vaicāt: kas tad ir uzskatāms par produktivitātes un ilgtspējas rādītāju? Kas ir uzskatāms par ražīgumu un atdevi? Kas ir uzskatāms par vērtību, un kas to definē? Lai arī zinātniskā literatūra mums sniegtu plašas, pat vienā nodaļā pienācīgi neaptveramas definīcijas šo jēdzienu skaidrojumiem, lauciniekiem pašiem atbilde ir mēles galā. Un tieši viņu skatījums mums ir svarīgs, cenšoties izprast lauku dzīves racionalitāti:

Divas–trīs govīs – tā skaitās izcili maza saimniecība. Taču tā pa-baro ģimeni, palaiž bērnus uz skolu un veido pagasta sociālo dzīvi. Valsts to rēķina kā ekonomiski neefektīvu un neizdevīgu, bet no lauku skatījuma ir tomēr cits vērtējums. (Lauku attīstības speciāliste Kurzemē)

Nu ko no augšas var pateikt? Viņi saka – nav atdeves, nav atdeves! Bet kā to ņem: mani četri bērni ir paēduši, izskoloti, arī paši esam paēduši, viens ar izstieptu roku nestaigā – visi esam krietni cilvēki un strādājam [...] Maza saimniecība var

dzīvot un izdzīvot. (Bioloģiskā gaļas lopu saimniecība Ziemeļkurzemē)

Tādas mazās saimniecības nodrošina darbu un iztiku savai ģimenei, var palaist pieklājīgi bērnus skolā, un viņiem ir tas darbs pat tad, ja tas netiek oficiāli veikts. Es nezinu, vai tā ir prioritāte, vai to var uzskatīt par kaut kādu sasniegumu vai ražīgumu, ka mēs nodrošinām sevi un savu ģimeni ar darbu un iztiku [...] bet man šķiet, ka jā. (Bioloģiskā dārzenų saimniecība Zemgalē)

Lauku vide veidojas no nelielām saimniecībām, kurās aug bērni, bet SIA jau nav bērnu. Kas tad cits veidos to ilgtspēju laukos, ja ne bērni? (Lauksaimniece un lauku attīstības speciāliste Vidzemē)

Šie viedokļi liecina, ka uz produktivitātes veicināšanu vērštie lauku attīstības un modernizācijas uzstādījumi var šķist neatbilstoši tiem, kas par saimniekošanas mērķi neizvirza ekonomisko efektivitāti un intensīvu preču ražošanu. Šie viedokļi liecina, ka lielsaimnieku, politikas veidotāju un sīksaimnieku domstarpības saistībā ar attīstības vizijām ir par skatījumu uz vērtībām un zināšanām. Savā ziņā šķiet, ka lielsaimniecības ar šajā nodaļā aplūkotajām saimniecībām nemaz nav salīdzināmas, jo to darbība balstās dažādās zināšanās un dažādās vērtībās. Lielsaimnieka gandarījums ir atkarīgs no augstas produktivitātes un jaudīgas tehnikas, kas palīdz to sasniegt, politikas veidotāja – no labiem, kvantitatīvi mērāmiem statistikas rādītājiem, bet bioloģiskam sīksaimniekam gandarījumu sniedz tīro augu enerģija, griezes, kas griež viņa pļavā, un ķīvītes, kas tīrumos noēd Kolorādo vaboles. Kamēr lielsaimnieks darba atdevi un ražas produktivitāti veicina ar minerālmēsliem un tehnoloģijām, kas efektīvi aizstāj roku darbu, bioloģiskā zemniece savas ražas pievienoto vērtību redz augos, kas ar rokām apčubināti, tādējādi iegūstot labu enerģiju.

Filozofs Pīters Vinčs (Winch 1958) argumentētu, ka bioloģisko sīksaimnieku dzīve šķiet funkcionējam izcili, ka viņu zināšanas un prakse attiecībā uz lauku apsaimniekošanu padara viņu eksistenci jēgpilnu un ka viņu saimniekošanas sistēma ir loģiski saskanīga. Ekonomists teiktu, ka bioloģiskais sīksaimnieks nedomā racionāli, bet antropologs – ka visi zināšanu veidi ir sociāli konstruēti un tādēļ tie var būt pareizi vai nepareizi tikai noteiktā sociālā kontekstā. Racionalitātes kalkulators – līdzekļu un mērķu aprēķinātājs – arvien vairāk kļūst par subjektīvu lielumu, pēc kura savā dzīvē vadāmies (Gudeman 2008: 61).

Pjērs Burdjē uzsvērtu, ka atzītu zināšanu un vērtību noteikšana pati par sevi ir varas izpausmes veids. Zināšanām vienmēr ir ideoloģisks aspekts, un arī kategorizēšana ir zināšanu veids un tai ir varas aspekts – tā var radīt gan iespējas, gan ierobežojumus domai un rīcībai. Sīkzemnieku ievietošana mazefektīvas, neperspektīvas pašpatēriņa saimniecības kategorijā neizbēgami rada rīcības ierobežojumus šajās saimniecībās.

Domāšanu valdošās kategorijās nav viegli lauzt, un pašreizējās vadlīnijas lauksaimniecības attīstībā reti rosina domāt par iespējamu vērtību maiņu. Kaut arī nelielajām ģimenes saimniecībām attīstības vīzijā ir atvēlēta vieta, to saimniekošanas lietderības mērīšana pēc ekonomiskās efektivitātes rādītājiem rada šaubas par šo saimniekošanas veidu izpratni, to vērtību atzīšanu un veiksmīgu integrēšanu kopējā lauksaimniecības politikā. Bet varbūt šajā nodaļā sniegtie ieskati rosinās domāt, ka ir vērts pārdomāt saikni starp ekonomiku un kultūru, ražošanu un dzīvesveidu, efektivitāti un vērtībām, kvantitatīvajiem saimniekošanas kritērijiem un jēgpilnību, ka šie lielumi nebūt nav pretstatāmi, bet gan integrējami Latvijas lauku ekonomikā.

Visas ekonomiskās darbības, pat tās, ko ekonomisti prezentē kā „tīri” ekonomiskas, ir kultūrsociālas, tādēļ universāla racionalitātes mēraukla tām nav piemērojama – šīs prakses balstās ne tikai uz politikas vadlīnijām un ienesīguma aprēķiniem, bet arī uz kultūrkonstruētiem priekšstatiem, gaidām, vērtībām un sociālajām attiecībām. Tādēļ, lai saprastu saimnieciskās dzīves raksturu un potenciālu un tās transformēšanas iespējas un nepieciešamību, ir jāsaprot saimniekošanas kultūrsociālais pamats. To atklāt bija šīs nodaļas galvenais nolūks. Līdztekus saimniekošanas kultūrsociālā pamata atspoguļošanai šī nodaļa ir parādījusi, ka zemnieku ģimeņu saimniecības ir būtiskas lauku ekonomikā, ka tās neaprobežojas ar pašpietiekamības vai pašiztikas mērķi un nav izolētas no apkārtējās sociāli ekonomiskās vides, gluži pretēji – tās pagastos rada sociālekonomisko vitalitāti, nodrošinot sevi ar darbu un jēgpilnu dzīvi.

Noliekot malā racionalitātes un iracionalitātes interpretējumus, varam droši apgalvot, ka ikkatrā sabiedrībā ir vairāk nekā viens dzīvotspējīgs veids, kā saimniekot laukos, ražot lauksaimniecības produktus un mainīt tos, un ka katrā sabiedrībā cilvēki rīkojas, sava mērķa vadīti. Turklāt ne tikai mērķi, bet arī izpratne par veidiem, kā tos sasniegt, var ļoti variēt dažādās sabiedrībās (Coleman 2005).

Pieturoties pie antropoloģiskā skatījuma uz cilvēku un darbu nelielajās lauku saimniecībās, šo refleksiju par lauku dzīves racionalitāti varētu noslēgt ar bioloģiskā lauksaimnieka vārdiem, kas rosina cerības par labu dzīvi Latvijas laukos un dažādo saimniekošanas izpratņu līdzāspastāvēšanu un savstarpēju atzišanu:

Man ir ļoti svarīgi lauku apstrādāt tā, lai viņš būtu vizuāli skatāms, es domāju par ainavu, arī ikdienā kokus cērtot, domāju, lai tur putns varētu ligzdot. Un es atpūšos, apskatoties, kas tur atlidojis un kā viņš tur dzīvo. Tas ir mans brīvais laiks, par ko es esmu gandarīts. Mēs septiņas paaudzes šo zemi esam kopuši un mīlējuši. Tas mani piesaista šai vietai. Daba piesaista, ainava [...] un tas interesantākais, ka to ainavisko, to dabas daudzveidību, to ražošanu, dzīvesveidu un izdzīvošanu var apvienot, un nepaliek tukša vieta aiz tevis.

NOBEIGUMS: KĀDIEM BŪS BŪT LAUKIEM?

Šajā grāmatā esam centušās parādīt dzīvi laukos „no iekšpuses”, pēc iespējas rūpīgāk iedziļinoties cilvēku ikdienišķajās gaitās dažādās lauku vietās – novadu un pagastu centros, ciemos un zemnieku saimniecībās, veikalos un baznīcās, skolās, daudzdzīvokļu mājās un kultūrvēsturiskas nozīmes objektos. Esam vērojušas cilvēkus darbībā un līdzdarbojušās, sarunājušās, uzdodot jautājumus, daloties iespaidos vai vienkārši klausoties cilvēku komentāros par viņu diendienas uzdevumiem un nodarbēm un – negaidītos savstarpēji provocētos apceres brīžos – arī viņu pārdomās par dzīves virzību kopumā.

Varētu teikt, ka tieši dzīve, *ikviena sastaptā cilvēka dzīve* ar tās rūpēm, priekiem, darbiem, saimniekošanu, iztikšanu, mājām, attiecībām, vērtējumiem, mērķiem, vēlmēm utt., bijusi mūsu uzmanības centrā. Laukos notiekošo mēs esam skatījušas šādas daudzslāņainas dzīves jeb daudzu dzīvju „summas” kontekstā, tādējādi iemiesojot valstiskās attīstības stratēģijās pausto principu „cilvēks pirmajā vietā”. Principu, kas, mūsuprāt, nav radis spēku un konkrētību ārpus politikas dokumentiem.

Pēc iepriekš rakstītā lasītājam, iespējams, radies viedoklis, ka mēs strikti pretstatām dzīvi politiski veidotai attīstībai. Taču tas tā nav: mēs apzināmies, ka ikdienas realitātē šīs divas jomas nav tik glīti un precīzi atdalāmas kā abstraktā analizē. Tā vietā mēs aicinām atzīt, ka dzīvi nevar un nevajadzētu mēģināt reducēt tikai uz kvantitatīvi izmērāmiem attīstības rādītājiem, jo šādi mērīta attīstība var izrādīties dzīvei postoša. Tēlaini runājot, mēs gribētu, lai „attīstība” ņemtu vērā dzīvi tikpat lielā mērā, kā „dzīve” līdz šim bijusi spiesta ņemt vērā „attīstību”. Vēl vairāk – mēs aicinātu skatīt tieši dzīvi kā attīstības ietvaru, nevis otrādi (sk. 1. nodaļu).

Līdzīgu uzsaukumu daudz izvērstāk par mums ir izteicis iepriekš piesauktais amerikāņu politologs Džeimss Skots (Scott 1998). Pirmkārt, viņš norāda uz reducēšanas principu, kas ir moderno valstu regulējošo prakšu pamatā. Balstoties uz šo principu, kompleksas, nesaprotamas un lokālas sociālas

parādības un paradumi tiek padarīti saprotami caur to vienkāršošanu, vienādošanu un ievietošanu likumiskā ietvarā, kas ļauj tos pārvaldīt no „centra” un no „augšas”. Skots dēvē šos valstiskos regulācijas instrumentus par konceptīvām kartēm, kas neatbaido aktuālo sociālo dzīvi visā tās kopumā, bet gan „izgriež” tikai to dzīves daļu, kas interesē oficiālo vērotāju – novērtētāju. Būtiski, ka šādas kartes nav nevainīgi instrumenti: apvienojumā ar valsts varu tās patiešām spēj mainīt to dzīves realitāti, ko tās atbaido (Turpat: 2–3).

Otrkārt, Skots piezīmē, ka valsts regulējošās prakses iet rokrokā ar „augstās modernitātes” ideoloģiju (*high-modernist ideology*) – ar zinātnes un tehnoloģiju vairogu bruņojušos nekritisku un nepamatoti optimistisku ticību iespējai visaptveroši plānot un veidot kopienu/sabiedrību apdzīvotības un ražošanas modeļus. Šādi plānota sociāla kārtība neizbēgami ir shematiski ierobežojoša – tā sliecas pilnībā ignorēt pirms tam pastāvējušās „vecās kārtības” iezīmes. Un tieši tāpēc autoritāri augstās modernitātes projekti, kur shematiska plānošana sasniegusi kulmināciju, kā, piemēram, padomju kolektivizācija, pēc Skota domām, ir bijuši neveiksmīgi (jeb sabiedrībai nelabvēlīgi) (Turpat: 4–6).

Skots principā nenoliedz ne birokrātisko plānošanu, ne augstās modernitātes ideoloģiju kā tādu; viņš vēršas tieši pret valstiskās pieejas „imperālo” versiju, proti – pret tādu pieeju, kas noniecina un ignorē lokālas zināšanas un prakses. Viņš uzsver, ka, neņemot vērā vietējā sociālajā vidē iesakņotās praktiskas zināšanas, jaunus formālas kārtības modeļus vispār nav iespējams ieviest. Turklāt, ietekmējoties no anarhistiskās domas, Skots akcentē arī abpusējības lomu sociālas kārtības veidošanā pretstatā pavēlošai hierarhiskai plānošanai (Turpat: 7). Īsumā – Skots aicina modernistu tehnologus respektēt plašākus konceptuālus un sociālus kontekstus, ievērojot arī vājāku, sliktākās pozīcijās esošu sabiedrības grupu intereses.

Skota teorētiskos atzinumus var attiecināt arī uz situāciju Latvijas laukos. Ilgstošajā pētījumā mums daudzkārt nācies pārliecināties par vietēji iesakņoto zināšanu un prasmju dzīvelību, neiznīdējamību un *pielietojamību*, par spīti tam, ka tās tiek uzskatītas par nepietiekami mūsdienīgām un tehnoloģiskām vai vispār netiek pamanītas (sk. 3. un 4. nodaļu). Šo prasmju kopumu šeit dēvējam par kultūrsociāli iesakņotās saimniekošanas loģiku, kas, līdzīgi kā attīstību ietverošā dzīve, ir ietilpīgāks un daudznozīmīgāks jēdziens par tirgus ekonomikas loģiku. Sekojot Skota pēdās un balstoties uz laukos novēroto un iepriekšējās nodaļās aprakstīto, gribētos apgalvot, ka tirgus ekonomikas modelis, vismaz mazajās saimniecībās, nav piemērojams, nesasaistot to ar vietējās kultūrsociālās loģikas elementiem.

Šis būtiskais piemērs liek aizdomāties par to, vai uz svarīgo jautājumu – *kādiem būs būt laukiem?* – nevajadzētu atbildēt, pirmām kārtām balstoties uz to, *kas jau tur ir*, no vietēji iesakņotu zināšanu un prakšu vai plašāk – no jēgpilni iesakņotas dzīves skatpunkta raugoties. Pievēršanās *tam, kas jau ir* (bet nav redzams), ļautu novērtēt un ietvert attīstības skatījumā ne tikai iepriekšminētos mazo saimniecību iztikas un ražošanas modeļus, bet arī „netipiskas” inovācijas, piemēram, tādas kā 3. nodaļā aprakstītā pirtniecība, kas balstās nevis uz augstajām tehnoloģijām, bet gan uz atjautīgu vietējo tradīciju pārrādīšanu peļņas (un vienlaikus „sirdsdarba”) nolūkos.

Tāpat koncentrēšanās uz *to, kas jau ir* (ne tikai materiālā izteiksmē), ļautu ņemt vērā cilvēku spēcīgo piesaisti vietai, piemēram, plānojot attīstību, kas paredz resursu novirzīšanu galvenokārt nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centriem, bet pārējām teritorijām – stipri mazākā mērā. Piemērojot Skota augstās modernitātes projektu raksturojumu, tā dēvēto „9+21” attīstības modeli, kas nerēķinās ar dominējošu cilvēku vēlmi pēc jēgpilnas iesakņotības savā vidē (sk., piemēram, iepriekšējās nodaļas beigās citātu), varētu vērtēt kā tādu, kas ignorē lokālo konceptuālo un sociālo kontekstu. Piemērojot šai grāmatā izvērsto dzīves un attīstības skatījumu, šo plānu varētu uzlūkot kā dzīvi nerespektējošu un savā ziņā strukturāli vardarbīgu. Protams, jāņem vērā politikas veidotāju arguments, ka vienmērīgas apdzīvotības nodrošināšanai visā lauku teritorijā nepietiek līdzekļu. Taču tai pašā laikā jāieklausās arī apgalvojumā, ka iespējama atšķirīga un lauku telpas vajadzībām atbilstošāka resursu pārdale.⁸⁶

Šīs debātes ir saistītas ar vairākiem citiem būtiskiem jautājumiem, piemēram: vai būtu jāsubsīdē kāds konkrēts lauku apdzīvotības modelis, un kāda tieša vai netieša loma, ja vispār, šādā plānā varētu būt ES struktūrfondu līdzekļiem? Kādās proporcijās turpmāk būtu jādala ES līdzekļi lauksaimniecības modernizācijas projektiem un bioloģisko saimniecību atbalstam? Vai mazās pašiztikas saimniecības ir lauku vērtība vai attīstības kavēklis?

Atbildes uz šiem un līdzīgiem jautājumiem būs atkarīgas no kopējās izpratnes par to, *kādiem būs būt laukiem*. Mēs ceram, ka šajā ļoti svarīgajā augstās modernitātes projektā tiks ņemts vērā arī plašāks kultūrsociālais konteksts, kas iztirzāts šajā grāmatā.

⁸⁶ Sk. Valsts lauku tīkla ietvaros organizēto politikas veidotāju un ekspertu diskusiju par lauku telpas attīstību 2012. gada 19. septembrī: http://www.youtube.com/watch?v=CstbOFN9et0&list=PLTf9tPuLditGNFqISb7cZu30npE9Nhmtu&index=13&feature=plpp_video.

VĒRES

- Abrahams, R. (ed.). 1996. *After socialism: land reform and social change in Eastern Europe*. Providence, Oxford: Berghahn Books.
- Ādamsone-Fiskoviča, A. 2005. Zinātnes un sabiedrības attiecību traktējums inovāciju politikas kontekstā: Eiropas tendences un to atspoguļojums Latvijas nacionālajā politikā. Ozoliņa, Ž., Tisenkops, T. (red.). *Latvija eiropēizācijas krustceļos*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 117–133.
- Akerberga, I. 1992. *Pirts latviešu zemnieka dzīvē: ko par to stāsta folkloras materiāli*. Maģistra darbs. Stockholms universitet, Centrum för baltiska studier.
- Althusser, L. 1997 [1968]. From 'Capital' to Marx's Philosophy. Althusser, L., Balibar, É. (eds.). *Reading Capital*, trans. Ben Brewster. London: Verso, 11–77.
- Alvarez, J. L. 1996. The role of business ideas in the promotion of unemployment: the case of entrepreneurship in the 1980s. Gual, J. (ed.). *The social challenge of the creation of employment in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 190–214.
- Appadurai, A. 1986. Introduction: commodities and the politics of value. Appadurai, A. (ed.). *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press, 3–64.
- Appadurai, A. 2008. Disjuncture and difference in the global cultural economy. Inda, J. X., Rosaldo, R. (eds.). *The Anthropology of globalization. A Reader*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 47–65.
- Applebaum, H. A. 1981. *Royal blue: the culture of construction workers*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Applebaum, H. A. 1992. *The concept of work: Ancient, Medieval and Modern*. Albany, New York: SUNY Press.
- [Apollo.lv]. 2012. 400 latu alga „uz rokas”, taču nav kas strādāt. *Apollo.lv*, 15.10.2012. Pieejams: [http://www.apollo.lv/zinas/400-latu-alga-uz-rokas-tacu-nav-kas-strada/535471](http://www.apollo.lv/zinas/400-latu-alga-uz-rokas-tacu-nav-kas-strada/) (22.10.2012.).
- Barfield, T. 1999. *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Barth, F. 1972 [1963]. Introduction. Barth, F. (ed.). *The role of the entrepreneur in social change in northern Norway*. Bergen and Oslo: Universitetsforlaget, 5–18.
- Barth, F. 2000. Economic spheres in Darfur. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 139–161.
- Beckert, J. 2003. Economic sociology and embeddedness: how shall we conceptualize economic action? *Journal of Economic Issues*, 37: 3, 769–786.
- Beitnere, D. 2003. *Pašreference latviešu kultūras paradīgmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām)*. Disertācija socioloģijā. Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts/Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (14.11.2012.).

- Biernacki, R. 1995. *The fabrication of labor: Germany and Britain, 1640–1941*. Berkeley, Los Angeles et al.: University of California Press.
- Blaug, M. 2000. Entrepreneurship before and after Schumpeter. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 76–89.
- Bourdieu, P. 2005. *The social structures of the economy*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Brauna, A. 2011. Aizsēdējušies divānā. *Ir*, 14.12.2011. Pieejams: <http://www.ir.lv/2011/12/14/aizsedejusies-divana> (22.10.2012.).
- Brila, D. 2012. Nabadzības psiholoģija. *Latvijas Avīze*, 23.07.2012. Pieejams: <http://lasi.la.lv/f809s> (23.07.2012.).
- Bryden, J. M., Efstratoglou, S., et al. 2011. *Towards sustainable rural regions in Europe: exploring inter-relationships between rural policies, farming, environment, demographics, regional economies and quality of life using system dynamics*. London: Routledge.
- Buchowski, M. 2003. Coming to terms with capitalism: an example of a rural community in Poland. *Dialectical Anthropology*, 27, 47–68.
- Buchowski, M. 2004. Redefining work in a local community in Poland: „transformation” and class, culture and work. Procoli, A. (ed.). *Workers and narratives of survival in Europe: the management of precariousness at the end of the twentieth century*. Albany: State University of New York Press, 173–196.
- Buckely, P. J., Chapman, M. 1998. Economics and social anthropology: reconciling differences. Buckley, P. J. (ed.). *International business: economics and anthropology, theory and method*. London: Palgrave Macmillan, 24–57.
- Bulderberga, Z., et al. 2012. *Latvijas lauku telpas attīstība un tās iespējamie nākotnes scenāriji*. Pieejams: http://www.laukutikls.lv/biblioteka/cat_view/134-lauksaimnieciba_un_lauku_attistiba (20.05.2012.).
- Burawoy, M. 1985. *The Politics of production: factory regimes under capitalism and socialism*. London: Verso.
- Caplan, P. 2007. Between socialism & neo-liberalism: Mafia Island, Tanzania, 1965–2004. *Review of African Political Economy*, 34: 114, 679–694.
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde. 2012. *Nodarbinātība un bezdarbs – Galvenie rādītāji*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/nodarbinatiba-un-bezdarbs-galvenie-raditaji-30263.html> (22.10.2012.).
- Chayanov, A. V. 1986 [1966]. *The theory of peasant economy*. Wisconsin, London: Wisconsin University Press / Manchester: Manchester University Press.
- Cimdiņa, A. 2011. Lauku dzīves racionalitāte un kultūrsociālā iesakņotība. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 35–46.
- Cimdiņa, A. 2012. *An anthropology of marketplace behavior: aspects of embeddedness in Norwegian entrepreneurship in the Baltics*. PhD thesis. University of Bergen, Department of Social Anthropology.
- Cimdiņa, A., Raubiško, I. 2012. „Dzīvot dzīvojam” jeb dzīve attīstības kontekstā. Ievads. Cimdiņa, A., Raubiško, I. (red.). *Dzīve – Labbūtība – Attīstība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 7–31.
- Cimermanis, S. 1991. Mūsu tautas svētnīca – pirts. Gerts, O. (atb. red.). *Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam*. Rīga: Zinātne, 236–255.
- Clark, S. 2009. Pleasure experienced. Well-being and the Japanese bath. Mathews, G., Izquierdo, C. (eds.). *Pursuits of happiness. Well-being in anthropological perspective*. New York: Berghahn Books, 189–210.

- Coleman, S. 2005. Economy and religion. Carrier, J. (ed.). *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 339–353.
- Connerton, P. 2009. *How modernity forgets*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press.
- Copus, A. 2010. New rural cohesion policy after 2013. *Journal of Nordregio*, 10: 2 [e-journal]. Pieejams: <http://www.nordregio.se/en/Metameny/About-Nordregio/Journal-of-Nordregio/Journal-of-Nordregio-2010/Journal-of-Nordregio-no-2-2010/New-Rural-Cohesion-Policy-after-2013/> (13.10.2012.).
- Corsín-Jiménez, A. 2003. Working out personhood: notes on 'labour' and its anthropology. *Anthropology Today*, 19: 5, 14–17.
- Dalton, G. 1971. *Traditional tribal and peasant economies: an introductory survey of economic anthropology*. Reading: Addison-Wesley.
- Daniels, A. 1987. Invisible work. *Social Problems*, 34: 5, 403–415.
- Diena. 2012. Joprojām lielākā interese par sociālajām zinātnēm. *Diena.lv*, 23.07.2012. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/zinas/joprojam-lielaka-interese-par-socialajam-zinatnem-13958899> (25.07.2012.).
- Dimza, V. 2003. *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts.
- Douglas, M., Isherwood, B. 1979. *The world of goods: towards an anthropology of consumption*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Doyal, L., Gough, I. 1991. *A theory of human need*. Basingstoke: Macmillan Education.
- Du Gay, P., Pryke, M. 2002. Cultural economy: an introduction. Du Gay, P., Pryke, M. (eds.). *Cultural economy*. London, Thousand Oaks et al.: Sage, 1–20.
- Dzenovska, D. 2012. *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Turība.
- Ehmer, J. 2001. History of work. Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Vol. 12* [e-book]. Amsterdam, Paris et al.: Elsevier, 16569–16575. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02736-4> (22.10.2012.).
- [Ekonomikas ministrija]. 2003. *Nacionālā inovāciju programma 2003.–2006. gadam*. Pieejams: http://www.liaa.gov.lv/uploaded_files/ZINIS%20jaunumi/poltikas%20dokumenti/nac%20inovācijas%20progr%202003_2006.doc (01.08.2012.).
- [Ekonomikas ministrija]. 2007a. *Komercdarbības konkurētspējas un inovācijas veicināšanas programmas 2007.–2013. gadam īstenošanas rīcības plāns*. Pieejams: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_17548_emprog_p1.doc (01.08.2012.).
- [Ekonomikas ministrija]. 2007b. *Komercdarbības konkurētspējas un inovācijas veicināšanas programma 2007.–2013. gadam*. Pieejams: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_17546_emprog.doc (01.08.2012.).
- Ellis, F. 1988. *Peasant economies: farm households and agrarian development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. 1990. When rationality fails. Schweers Cook, K., Levi, M. (eds.). *The Limits of Rationality*. Chicago, London: University of Chicago Press, 19–46.
- Engels, F. 1975 [1845]. The condition of the working class in England. *Marx–Engels Collected Works, Vol. 4*. New York: International Publishers.
- Eriksen, T. H. 2004. *Små steder store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ēriksens, T. H. 2010. *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

- Escobar, A. 2005. Imagining a post development era. Edelman, M., Haugerud, A. (eds.). *Anthropology of development and globalization: from classical political economy to contemporary neoliberalism*. London: Blackwell Publishers, 341–352.
- Eurostat. 2012a. *Labour productivity per person employed*, 19.10.2012. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TEC00116 (22.10.2012).
- Eurostat. 2012b. *Labour productivity per hour worked*, 19.10.2012. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TEC00117 (22.10.2012).
- Evers, H. D. 1994. The trader's dilemma: a theory of the social transformation of markets and society. Evers, H. D., Schrader, H. (eds.). *The moral economy of trade: ethnicity and developing markets*. London, New York: Routledge, 7–15.
- Fagerberg, J. 2004. Innovation: A guide to the literature. Fagerberg, J., Mowery, D., Nelson, R. (eds.). *The Oxford handbook of innovation*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 1–26.
- Firth, R. (ed.). 1967. *Themes in economic anthropology*. London: Routledge.
- Firth, R. 1979. Work and value: reflections on ideas of Karl Marx. Wallman, S. (ed.). *Social anthropology of work*. London, New York: Academic Press, 177–206.
- Frank, A. G. 1969. *Latin America: underdevelopment or revolution. Essays on the development of underdevelopment and the immediate enemy*. New York: Monthly Review Press.
- Gamst, F. C. 1980. *The hoghead: an industrial ethnology of the locomotive engineers*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gamst, F. C. 1995. *Meanings of work: considerations for the twenty-first century*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Gardener, K., Lewis, D. 1996. *Anthropology, development and the post-modern challenge*. London, Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Garsten, C., Lindh de Montoya, M. 2004. Introduction: exploring cultural processes in the global marketplace. Garsten, C., Lindh de Montoya, M. (eds.). *Market matters: exploring cultural processes in the global marketplace*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 1–23.
- Gaugere, K. 2003. *Latvijas lauksaimniecība un lauku attīstība Eiropas Savienības kontekstā: problēmas un risinājumi*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs „Providus”.
- Gennep, A. van. 1909. *Les rites de passage*. Paris: Emile Nourry.
- Godelier, M. 1980. Work and its representations: a research proposal. *History Workshop* 10: 1, 164–174.
- Godelier, M. 1986. *The mental and the material: thought, economy, and society*. London: Verso.
- Granovetter, M. 1985. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91: 3, 481–510.
- Gregory, C. A. 1982. *Gifts and Commodities*. London: Academic Press.
- Greschenkorn, A. 2000. The modernization of entrepreneurship. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 129–139.
- Grinvalde-Iruka, A. 2012. Darbu atrast var. Trūkst vēlmes strādāt. *Diena*, 16.02.2012. Pieejams: <http://www.diena.lv/sodien-laikraksta/darbu-atrast-var-trukst-velmes-strad-13931705> (22.10.2012).
- Gudeman, S. 1992. Remodelling the house of economics: culture and innovation. *American Ethnologist*, 19 (1): 141–154.

- Gudeman, S. 2001. *The anthropology of economy: community, market, and culture*. Malden, Oxford et al.: Blackwell Publishing.
- Gudeman, S. 2008. *Economy's tension. The dialectics of community and market*. New York, Oxford: Berghahn books.
- Gudeman, S., Rivera, A. 1990. *Conversations in Colombia: the domestic economy in work and text*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Hann, C. (ed.). 2003. *The postsocialist agrarian question: property relations and the rural condition*. Münster: LIT Verlag Münster.
- Hayek, F. 1972 [1945]. The use of knowledge in society. Hayek, F. *Individualism and economic order*. Chicago: Henry Regnery Company, 77–91.
- Hazans, M. (zin. vad.). 2006. *Reģionālie pētījumi par bezdarbnieku sociālpsiholoģisko portretu*. Pieejams: www.nva.lv/docs/1_45135dc4cb20b9.91339932.pdf (31.10.2012.).
- Hazans, M. 2010. Simtlatnieku programma domāta neatliekamam bezdarbnieku atbalstam. *Delfi.lv*, 22.03.2012. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/mihails-hazans-simtlatnieku-programma-domata-neatliekamam-bezdarbnieku-atbalstam.d?id=30777253> (20.09.2012.).
- Hebert, R. F., Link, A. N. 1988. *The entrepreneur: mainstream views and radical critiques*. New York: Praeger.
- Henrich, J. 2002. Decision making, cultural transmission and adaptation in economic anthropology. Ensminger, J. (ed.). *Theory in economic anthropology*. Walnut Creek, Lanham, Oxford: Alta Mira Press, 251–296.
- Herring, R. J. 1983. *Land to the tiller: the political economy of agrarian reform in South Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Ho, K. 2009. *Liquidated. An ethnography of Wall Street*. Durham: Duke University Press.
- Hobart, M. 1993. Introduction: the growth of ignorance. Hobart, M. (ed.). *An anthropological critique of development. The growth of ignorance*. London, New York: Routledge, 1–31.
- Hume, D. 1826. *The philosophical works of David Hume, Vol. 3*. Edinburgh, London: Adam Black and William Tate.
- Indriķa hronika*. 1993. Ā. Feldhūna tulkojums. Rīga: Zinātne.
- Ingold, T. 1979. The social and ecological relations of culture-bearing organism: an essay in evolutionary dynamics. Burnham, P. C., Ellen R. F. (eds.). *Social and ecological systems*. London: Academic Press, 271–291.
- Ingold, T. 2000. *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London, New York: Routledge.
- Jackson, M. 1996. *Things as they are: new directions in phenomenological anthropology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jancius, A. 2006. Unemployment, deindustrialization, and 'community economy' in eastern Germany. *Ethnos: Journal of Anthropology*, 71: 2, 213–232.
- Jansons, A. 1973 [1960]. *Darba vara lielu dara: tautas dziesmu izlase*. Rīga: Liesma.
- Jones, L. P., Sakong, I. 1980. *Government, business and entrepreneurship in economic development: Korean case*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kanter, R. M. 1995. *World class: thriving locally in the global economy*. New York: Simon and Schuster.
- Koponen, T. M. 2002. Commodities in action: measuring embeddedness and imposing values. *The Sociological Review*, 50: 4, 543–369.

- Kopytoff, I. 1986. The cultural biography of things: commoditization as process. Appadurai, A. (ed.). *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press, 64–95.
- Krasnopjorovs, O. 2011. *Kā sasniegt Rietumeiropas labklājības līmeni?* Pieejams: <http://www.makroekonomika.lv/ka-sasnietg-rietumeiropas-labklajibas-limeni> (07.05.2012.).
- Krastiņa, A. 1961. Dzīvojamās pirtis Vidzemē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 3, 113–130.
- Krippner, G. 2001. The elusive market: embeddedness and the paradigm of economic sociology. *Theory and Society*, 30, 775–810.
- Krippner, G., et al. 2004. Polanyi symposium: a conversation on embeddedness. *Socio-Economic Review*, 2, 109–135.
- Krippner, G., Alvarez, A. S. 2007. Embeddedness and the intellectual projects of economic sociology. *Annual Review of Sociology*, 33: 11, 219–240.
- Ķīlis, R. (red.). 2010. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_saeima.pdf (25.07.2012.).
- Lambek, M. 2008. Measuring – or practising – well-being? Jimenez, A. C. (ed.). *Culture and well-being: anthropological approaches to freedom and political ethics*. London, Ann Arbor: Pluto Press, 115–134.
- [LVAEI] Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts. 2012. *Sociālekonomiskā situācija Latvijas laukos*, 08.30.2012. Pārskats sagatavots projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” projekta vajadzībām un pieejams projekta arhīvā.
- Lauku atbalsta dienests. 2012. *ELFLA finansējuma apguve*, 01.11.2012. Pieejams: http://www.lad.gov.lv/files/uznemtās_saistības_uz_01_11_2012.pdf (13.11.2012.).
- Lavo, D. 1991. The discovery and interpretation of profit opportunities: culture and the Kirznerian entrepreneur. Berger, B. (ed.). *The culture of entrepreneurship*. San Francisco: ICS Press, 33–51.
- Lee, R. B. 1979. *The !Kung San: men, women, and work in a foraging society*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Leifman, H., Henrichson, N. E. (eds.). 2000. *Statistics on alcohol, drugs and crime in the Baltic Sea region. Publication No. 37*. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research. Pieejams: <http://www.druglibrary.stir.ac.uk/documents/nad37.pdf> (31.10.2012.).
- Lentilius, R. 1924. *Curlandiae quaedam notabilia / Šis tas ievēribas cienīgs par Kurzemi*. Tētelis, A. (tulk.). Latvijas Universitātes Raksti, 11, 3–73.
- Leonard, P., Kaneff, D. (eds.). 2002. *Post-socialist peasant?: rural and urban constructions of identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Leščevica, M. 2005. *Lauku uzņēmējdarbības vides attīstības iespējas Latvijā*. Dr. oec. promocijas darba kopsavilkums. Latvijas Lauksaimniecības Universitāte, Ekonomikas fakultāte. Pieejams: http://lufb.llu.lv/dissertation-summary/enterprises/Maira_Lescevcica_a-1.pdf (14.11.2012.).
- Lewis, D. A., Gardner, K. (2005). Beyond development? Edelman, M. A., Haugerud, A. (eds.). *Anthropology of development and globalization: from classical political economy to contemporary neoliberalism*. London: Blackwell Publishers, 352–359.
- Līce, A. 2012. No laukiem var aizbēgt uz pilsētu, bet kur bēgt no pilsētas? *Lauku Avīze*, 27.07.2012. Pieejams: http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=356301:no-laukiem-var-aizbgt-uz-pilstu-bet-kur-bgt-no-pilstas&catid=93:la-komentri&Itemid=440 (01.08.2012.).

- Lie, J. 1991. Embedding Polanyi's market society. *Sociological Perspectives*, 34: 2, 219–235.
- Lindh de Montoya, M. 2000. Entrepreneurship and culture. The case of Freddy the strawberry man. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 332–355.
- Locāne V., Peipiņa I., et al. 2011. *Reģionu attīstība Latvijā 2010*. Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Luetchford, P. 2005. Economic Anthropology and Ethics. Carrier, J. G. (ed.). *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 390–405.
- MacIntyre, A. 2007 [1981]. *After virtue: a study in moral theory*. Norfolk: Duckworth.
- Markss, K. 1979 [1891]. Algots darbs un kapitāls. Markss, K., Engels, F. *Darbu izlase trīs sējumos, 1. sējums*. Rīga: Liesma, 149–184.
- Markss, K. 2010 [1973]. *Kapitāls*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Mauss, M. 1990 [1923]. *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*. New York: Routledge.
- Melluma, A. 2007. *Latvijas lauku attīstība – vai to var plānot?* LU 65. zinātniskā konference „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne.” Referātu tēzes. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 71–74. Pieejams: http://www.geo.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/gzzf/Konferences/Tezu_krajumi/65.pdf (14.11.2012.).
- Mincyte, D. 2011. Subsistence and sustainability in post-industrial Europe: the politics of small-scale farming in Europeanized Lithuania. *Sociologia Ruralis*, 51: 2, 101–118.
- Mintz, S. 1973. A note on the definition of peasantries. *Journal of Peasant Studies* 1: 1, 91–106.
- Mises, L. von. 2000. The entrepreneur and profit. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 89–110.
- Misiņa, I. 2012. Pie darba pieradināt nespēj. *Latvijas Avīze*, 19.07.2012. Pieejams: <http://lasi.la.lv/ipmpf> (22.10.2012.).
- Monova, M. 2012. „We are too connected” or the ritual side of economy in a Macedonian town. Conference presentation at the 12th EASA Biennial Conference „Uncertainty and disquiet”. Paris, Paris West University Nanterre La Défense, 12.06.2012.
- Muižnieks, N. (ed.). 1996. *Latvia. Human development report*. Rīga: United Nations Development Programme.
- Nafziger, W. E. 2006. *Economic development*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Narkoloģijas centrs. 2000. *Gada pārskats, 1999*. Pieejams: <http://arsti.narko.lv/statistika.html> (31.10.2012.).
- Nash, J. 1981. Ethnographic aspects of the world capitalist system. *Annual Review of Anthropology*, 10, 393–423.
- Netting, R. 1993. *Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture*. Stanford: Stanford University Press.
- Netting, R. McC. 2005. Smallholders, householders. Wilk, R., Haenn, N. (eds.). *The environment in anthropology. A reader in ecology, culture and sustainable living*. New York: New York University Press, 10–15.
- [NVA – Nodarbinātības Valsts aģentūra.] 2012. *Pārskats par bezdarba situāciju valstī 2012. gada augustā*. Pieejams: http://nva.gov.lv/docs/17_505ab81d3be932.07211325.doc (22.10.2012.).
- Norbye Brun, A. K. 2010. *En fornemmelse av stol. Om meningsdannelse av sted og moderne stolsliv i Hallingdal, Norge*. Oslo: Universitetet i Oslo, Det samfunnsvitenskapelige fakultet.

- Nussbaum, M. C. 2000. *Women and human development: capability approach*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press.
- O'Dell, T. 2010. *Spas: the cultural economy of hospitality, magic and the senses*. Lund: Nordic Academic Press.
- Ortiz, S. 2005. Decisions and choices: the rationality of economic actors. Carrier, J. G. (ed.). *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 59–78.
- Pārresoru koordinācijas centrs. 2012. *Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam* (projekts, 2012. gada oktobris). Pieejams: polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file62111.doc (23.11.2012.).
- Parry, J., Bloch, M. 1989. Introduction: money and the morality of exchange. Parry, J., Bloch, M. (eds.). *Money and the morality of exchange*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1–33.
- Petrick, M., Weingarten, P. (eds.). 2004. *The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: engine of change or social buffer?* Halle: Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (Institute for Agricultural Development in Central and Eastern Europe).
- Petrin, T. 1994. *Entrepreneurship as an economic force in rural development*. Keynote paper presented at the 7th FAO/REU International Rural Development Summer School. Herrsching, 8–14.09.1994. Pieejams: http://www.fao.org/docrep/W6882e/w6882e02.htm#P44_8010 (20.08.2012.).
- Pine, J., Gilmore, J. 1999. *The experience economy: work in theatre & every business a stage*. Boston: Harvard Business School Press.
- Ploeg, J. D. van der, Broekhuizen R. van, et al. 2008. Towards a framework for understanding regional rural development. Ploeg, J. D. van der, Marsden, T. (eds.). *Unfolding webs. The dynamics of regional rural development*. Assen: Van Gorcum, 1–29.
- Polanyi, K. 1957 [1944]. *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, K. 1968 [1957]. The economy as instituted process. George, D. (ed.). *Primitive, archaic and modern economies: essays of Karl Polanyi*. New York: Anchor Books, 139–175.
- Polanyi, K., Arensberg, C. M., Pearson, H. W. 1968 [1957]. The place of economies in societies. George, D. (ed.). *Primitive, archaic and modern economies: essays of Karl Polanyi*. New York: Anchor Books, 116–139.
- Pratt, J. C. 1994. *The rationality of rural life. Economic and cultural change in Tuscany*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Priedīte, A. 2011. Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes starpdisciplinārā skatījumā. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 46–59.
- Priedīte, A. 2012a. „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” – fikcija un/vai realitāte? Cimdiņa, A., Raubiško, I. (red.). *Dzīve – Labbūtība – Attīstība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 33–54.
- Priedīte, A. 2012b. *Zaļās zemes dievsunišu un likteņu lidumnieku laiki*. Rīga: Zinātne.
- Procoli, A. (ed.). 2004. *Workers and narratives of survival in Europe: the management of precariousness at the end of the twentieth century*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Purapuķe, J. 1948. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Lībekā: J. Šins.
- Raubiško, I. 2011. Kas ir „labbūtība”, un kāpēc „labbūtība”? Ieskats labas dzīves izpratnē Latvijas laukos. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 25–34.

- Read, R., Thelen, T. 2007. Social security and care after socialism: reconfigurations of public and private. *Focaal: European Journal of Anthropology*, 50, 3–18.
- Rhoades, R. E. 1984. *Breaking new ground: agricultural anthropology*. Lima: International Potato Center.
- Rogers, E. M. 1995 [1962]. *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Roseberry, W. 1978. Peasants as proletarians. *Critique of Anthropology*, 3: 3, 3–18.
- Rostow, W. W. 1960. *The stages of economic growth: a non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rudd, E. 2006. Gendering unemployment in postsocialist Germany: 'what I do is work, even if it's not paid'. *Ethnos: Journal of Anthropology*, 71: 2, 191–212.
- Sahlins, M. 1972. *Stone age economics*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Sahlins, M. 1976. *Culture and practical reason*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Saktiņa, D., Meyers, W. H. 2007. Targeting development policies for lagging rural areas: Latvia case study. *Žemes Ūkio Moksli*, 14, 113–119.
- Schumpeter, J. A. 1989 [1949]. Economic theory and entrepreneurial history. Schumpeter, J. A. *Essays on entrepreneurs, innovations, business cycles and the evolution of capitalism*. New Brunswick: Transaction Publishers, 253–271.
- Schumpeter, J. A. 2000 [1934]. Entrepreneurship as innovation. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 51–76.
- Schwartz, K. 2006. *Nature and national identity after communism: globalizing the ethnoscape*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Scott, J. 1998. *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven, London: Yale University Press.
- Sedlenieks, K. 2012. Dzīve valsts kabatās: apzināta izvairīšanās no valsts kā izdzīvošanas (attīstības) stratēģija. Cimdiņa, A., Raubiško, I. (red.). *Dzīve – Labbūtība – Attīstība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne.
- Selstad, L. 1998. Konstruksjon og diskurs: nyere antropologiske bidrag til studiet av tradisjon. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 4 (9), 202–214.
- Sen, A. 1999. *Development as freedom*. New Delhi: Oxford University Press.
- Shanin, T. 1986. Chayanov's message: illuminations, miscomprehensions and the contemporary development theory. Chayanov, A. V. *The theory of peasant economy*. Wisconsin, London: Wisconsin University Press / Manchester: Manchester University Press, 1–24.
- Sherief, S. R. 2008. Entrepreneurship as an economic force in rural development. *Africa Economic Analysis*, 23.01.2008. Pieejams: http://www.africaeconomicanalysis.org/articles/gen/rural_entrepreneurship.html (01.10.2012.).
- Simon, H. A. 1956. Rational choice and the structure of the environment. *Psychological Review*, 63: 2, 129–138.
- Simon, H. 1987. Rationality in psychology and economics. Hogarth, R., Reder M. (eds.). *Rational choice*. Chicago: University of Chicago Press, 25–40.
- Skalbe, K. 1958. *Pasaka par vērdiņu*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Smith, A. 1904 [1776]. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, ed. E. Cannan [e-book]. London: Methuen & Co. Pieejams: <http://www.econlib.org/library/Smith/smWNCover.html> (20.10.2012.).
- Sonnino, R. 2007. Embeddedness in action: saffron and the making of the local in Southern Tuscany. *Agriculture and Human Values*, 24, 61–74.

- Stevenson, H. H., et al. 1985. *New business ventures and the entrepreneur*. Homewood: Irwin.
- Strauss, C., Quinn, N. 1994. A cognitive / cultural anthropology. Borofsky, R. (ed.). *Assesing cultural anthropology*. New York: McGraw-Hill, 284–301.
- Straziņš, J., Caunītis, J., Resins, A. 1995. Absolūtā alkohola patēriņa vērtējums Latvijā. *Latvijas Ārsts*, 1, 32–34.
- SUDAT (Latvijas lauku saimniecību uzskaites datu tīkls). 2011. *Lauku saimniecības darba ekonomiskās analīzes rezultāti*. Pieejams: https://sudat.lv/aei/lv/pub/teksts_2010.pdf (22.10.2012.).
- Swedberg, R. 2000. The social science view of entrepreneurship: introduction and practical application. Swedberg, R. (ed.). *Entrepreneurship. The social science view*. Oxford, New York et al.: Oxford University Press, 7–45.
- Šķinķis, P. 2011. *Zinātniskās literatūras pārskats par reģionālo attīstību Latvijā un Eiropā laika posmā no 2000. līdz 2011. gadam*. Pārskats sagatavots projekta “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” projekta vajadzībām un pieejams projekta arhīvā.
- Šūmane, S. 2010. *Lauku inovācija: jaunu attīstības prakšu veidošana. Bioloģiskās lauksaimniecības piemērs*. Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai socioloģijā. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte.
- Tamuļeviča, Dž. 2012. Straujuma: Latvijā arvien par daudz mazo saimniecību. *Diena*, 15.03.2012. Pieejams: <http://www.diena.lv/bizness/razosana/straujuma-latvija-arvien-par-daudz-mazo-saimniecibu-13936982> (28.06.2012.).
- Thorner, D. 1966. Chayanov's concept of peasant economy. Thorner, D., Kerblay, B., Smith, R. E. F. (eds.). *The theory of peasant economy*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, XI–XXIII.
- Timmons, J. A. 1989. *The entrepreneurial mind*. Andover: Brick House.
- Tisenkopfs, T. 1999. *Latvia. Human development report*. Riga: United Nations Development Programme.
- Tisenkopfs, T. 2007. “Krievu pirts”. Tisenkopfs, T. *Uzburtā vieta*. Riga: Neputns, 165–189.
- Tisenkopfs, T. 2012. Sweet pepper. An essay on Hungarian paprika. Nikula, J., Granberg, L. (eds.). *Traces of peasantry and post-socialism*. Tampere: Juvenes Print – Tampereen Yliopistopaino, 60–72.
- Tocheva, D. (Sagatavošanā). They work in a closed circle': self-sufficiency in house-based rural tourism in the Rhodope mountains, Bulgaria. Gudeman, S., Hann, C. (eds.). *Outside the market: explorations of self-sufficiency*. New York: Berghahn Books.
- Trapenciēre, I., et al. 2000. *Listening to the poor: a social assessment of poverty in Latvia*. Riga: United Nations Development Programme & Ministry of Welfare of the Republic of Latvia.
- Turner, V. 1967. *The forest of symbols: aspect of Ndembu ritual*. Itacha: Cornell University Press.
- Turner, V. 1974. *Dramas, fields, and metaphors*. Itacha: Cornell University Press.
- Vasaraudze, I. 1996. Health. Aasland, A. (ed.). *Latvia: The impact of the transformation*. Oslo: Forskningsstiftelsen, 71–94.
- [VARAM] Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. 2012. *Iespēju Latgale. Rīcības plāns Latgales reģiona izaugsmei 2012.–2013. gadā*. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=4015> (25.07.2012.).

- Virza, E. 1989. *Straumēni*. Rīga: Liesma.
- Wadel, C. 1979. The hidden work of everyday life. Wallman, S. (ed.). *Social anthropology of work*. London, New York: Academic Press, 365–383.
- Wagner, R. 1975. *The invention of culture*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Wallman, S. (ed.). 1979. *Social anthropology of work*. London, New York: Academic Press.
- Weber, M. 1958. *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Charles Scribner.
- Weber, M. 1978. *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Welz, G. 2003. The cultural swirl: anthropological perspectives on innovation. *Global Networks*, 3: 3, 255–270.
- Wilk, R. R. 1997. *Household ecology. Economic change and domestic life among the Kekchi Maya in Belize*. Delkalb: Northern Illinois University Press.
- Wilk, R. R., Cligget, L. C. 2007. *Economies and cultures: foundations of economic anthropology*. Boulder: Westview Press.
- Williams, R. 1968. The meanings of work. Fraser, R. (ed.). *Work. Twenty personal accounts*. London: Penguin Books.
- Winch, P. 1958. *The idea of a social science and its relation to philosophy*. London: Routledge.
- Winter, Y. 2012. Violence and visibility. *New Political Science*, 34: 2, 195–202.
- Wolf, E. 1957. Closed corporate peasant communities in Mesoamerica and Central Java. *Southwestern Journal of Anthropology*, 13:1, 1–18.
- Wolf, E. 1966. *Peasants*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Yusuf, S. 2009. From creativity to innovation. *Technology in Society*, 31: 1, 1–8.
- [ZM – Zemkopības ministrija]. 2006a. *Latvijas lauku attīstības valsts stratēģijas plāns 2007–2013*. Pieejams: www.zm.gov.lv/doc_upl/ZMPI_080606.doc (02.08.2012.).
- [ZM – Zemkopības ministrija]. 2006b. *Latvijas lauku attīstības programma 2007–2013*. Pieejams: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/latvijas_lauku_attistibas_programma_final.pdf (02.08.2012.).
- [ZM] Zemkopības ministrija. 2011 [2007]. *Latvijas lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam, 8. redakcija*. Pieejams: www.zm.gov.lv/doc_upl/01102008_LAP_ar_UK_grozijumiem.pdf (15.02.2012.).
- [ZM – Zemkopības ministrija]. 2012. L. Straujumas prezentācija „Diskusija par lauku telpas attīstību – redzējums par lauku telpas attīstības perspektīvu un struktūru un scenārijiem lauku teritoriju attīstībai”. LLKC diskusija Radisson Blue Hotel, Rīga, 19.09.2012. Pieejams: http://www.laukutikls.lv/pielikumi/3297_Zemkopibas_ministrija.pdf (21.09.2012.).
- Ziedonis, I. 1989. Priekšvārds – Divas lielas dziesmas. Virza, E. *Straumēni*. Rīga: Liesma.
- Zimmermann, B. 2001. Work and labor: history of the concept. Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Vol. 12 [e-book]. Amsterdam, Paris et al.: Elsevier, 16561–16565. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/00152-2> (22.10.2012.).

LIFE AND WORK IN THE LATVIAN COUNTRYSIDE: AN ANTHROPOLOGICAL APPROACH

This book focuses on the ways of living and working in the Latvian countryside under the conditions of post-Soviet neoliberal order. It considers life under difficult circumstances of high unemployment, reduction of public services, and out-migration, all enhanced by the 2008–2009 financial crisis.

While the Latvian regional and rural development initiatives emphasise economic growth through modernisation/technological innovation and increased productivity as the main solution to rural problems, authors argue that this developmental approach is too narrow to encompass life in all its complexity. Drawing on extensive fieldwork in rural Latvia, the book shows how several aspects of life remain ‘invisible’ as the ideological developmental ‘optic’ renders only particular objects and themes visible.

One of such desired objects is productive wage-labour capable of creating added value and deemed to be the bedrock of good economy and, as a consequence, welfare of people. Yet this book not only contends that rapid growth may trigger an increase in social inequality, but also demonstrates that life in the Latvian countryside is sustained by a totally different type of (invisible) work, namely – hard, ‘unproductive’ physical work. This kind of work is performed both by the rural proletariat (of which many are officially unemployed and receiving welfare) who work in their kitchen gardens and smallholders who work hard in their farms on day-to-day basis.

Another ‘invisible’ practice in the Latvian countryside is innovation which builds creatively on local practical knowledge and a recreated tradition while combining it with global business elements. As demonstrated by the example of a rural bath house even such successful business initiatives cannot be noticed, due to the dominating definition of an innovation as the use of high technologies to create considerable added value.

The book also reveals the ‘invisible’ life potential of small farms which have been disparaged in the modernist developmental discourse as inefficient and backward. Yet it is in these farms, which actually do not operate in strict accordance with the principles of free market, that life is continued as a meaningful, socio-culturally embedded project. Smallholders stand in stark contrast to the developmentalist-favoured large agribusinesses that may create profit, yet also increase unemployment and empty out the rural space.

In conclusion, the book calls for a revised view of development as a part of life, and not otherwise, so as to amend the existing reduction of life into developmental figures. Just like the high modernity projects, described by James Scott, are untenable without the use of locally embedded practical knowledge, the development in rural Latvia, too, is impossible without taking into account the ‘invisible’ potential of life that has so often been ignored.

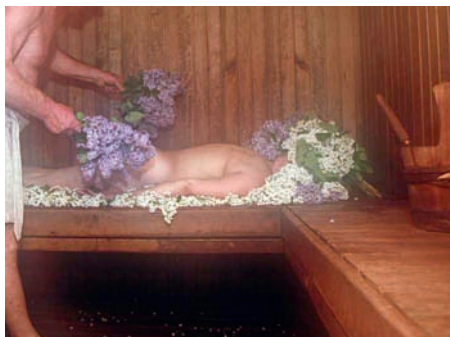
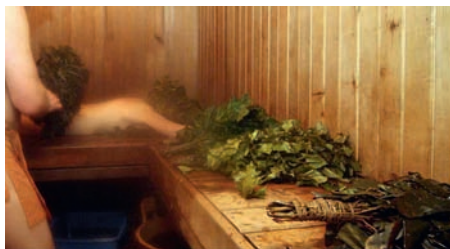
SIA Apgāds „Zinātne”
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV 1050
Reģistrācijas nr. 40003576967

Iespiesta SIA „Jelgavas tipogrāfija”

Novērojumi siksaimniecībās lielā mērā saskan ar pirts atspoguļojumu latviešu rakstnieku – klasiķu darbos: pirts parasti bija vismazākā ēka sētā un atradās sētas nomaļākajā vietā. To cēla pie upes, ezera vai diķa kā vienkāršu guļbūvi. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Ķermeņi per maigi, ar glaudošām kustībām. Izvēloties pirts slotiņas, jāapzinās katras slotiņas enerģētiskais spēks. Pirtnieks zina katras slotiņas nozīmi un jūt, kura katram peramajam būtu vēlāmākā un iedarbīgākā. Slotas daļās vīrišķās un sievišķās enerģijas nesējās, attīrošās, spēku un aizsardzību dodošās. Līdz ar slotiņu maiņu mainās aromāts un pēršanas intensitāte. Piemēram, vibotņu un kadiķu slotiņas ir ļoti labas enerģētiskās attīrīšanas ziņā. Attīrošās slotas ir arī vēmele, dievkociņš, pelašķis, pilādzis u.c. Kārķļu slotā labi der kauliem, locītavām. Kļava veicina naudas plūsmu un ir arī līdzsvara koks. Bet ceriņš ir mīlestības koks. FOTO NO AGNESES CIMDIŅAS PERSONISKĀ ARHĪVA

Pie jauniem saimniekošanas veidiem nelielajās saimniecībās minama ne tikai pirtniecība. Nereti saimnieki uzsākuši ražot jaunus sieru veidus savā piemājas saimniecībā, audzēt krūmmellenes vai paipalas, audzēt, kaltēt un tirgot tējas un augļus (kā redzams šajos attēlos), attīstījuši lauku tūrismu vai sākuši izplatīt produkciju ar tā saukto grozu sistēmu utt. Bieži šīs nodarbes tiek kombinētas, tādējādi līdzsvarojot riskus un padarot saimniecības spējīgas pielāgoties mainīgajiem apstākļiem. Tie visi ir piemēri siksaimnieku radītām jaunām praksēm vietējās ekonomikas vitalitātes un savas labklājības uzlabošanai.

FOTO: AGNESE CIMDIŅA

„Ja viena zirga zeme ir desmit hektāri, tad viens jaudīgs traktors var apstrādāt 1000 hektārus. Pirms desmit gadiem mūsu pagastā bij pāri par 70 zirgiem, tagad vien ap piecpadsmit,” – tā kāda lauku attīstības speciāliste. Modernizācijas iniciatīvu rezultātā ne tikai traktors, bet arī savvaļas zirgs aizstājis darba zirgu daudzās lauku sētās un kļuvis par tūristu apskates objektu, tomēr ne vienmēr tiek iekļauts pagasta zirgu uzskaitē, jo netiek uzskatīts par „īstu zirgu”. FOTO: AGNESE CIMDIŅA, IEVA RAUBIŠKO

Kādu mēs iedomājamies Latvijas lauku ainavu un vidi? Pierīgas lauku teritorija.
FOTO: EGILS KAZUBIERNIS

Vides veselības saimniecība Vidzemē. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Savvaļas gaļas lopi Latvijas lauku sētā ienākuši nesēn modernizācijas projektu rezultātā. Smagā darba, saimniekošanas standartu un neparedzamā piena tirgus dēļ slaucamās govīs daudzi aizvietojuši ar gaļas lopiem. Taču arī savvaļā ar tiem tiek veidotas attiecības: tiem tiek doti vārdi, uzraudzīti aploki, ziemā nereti piegādāta barība. Gaļa tiek patērēta gan pašu saimniecībā, gan izmantota bartera apmaiņās pret citiem produktiem vai pakalpojumiem, gan tirgotā – kaut arī uzpircēji par vietējo bioloģiski audzēto gaļu neesot gatavi dot atbilstošu samaksu. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Vides veselības saimniecības ir zemnieku saimniecības vai piemājas saimniecības, kas apvieno bioloģisko lauksaimniecību un apkārtējās vides resursu saglabāšanu ar veselību stiprinošu pakalpojumu sniegšanu un veselīga uztura produktu ražošanu. Te, kā saka kāda Vidzemes saimniece, laba dzīve esot gan cilvēkam, gan mājlopiem, gan mājputniem, gan augam.

FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Vai darba ražīgums ir
mērāms ekonomiskajā
efektivitātē vien?
FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Kā uzskata paši zemnieki un kā pārliecinājušās šīs grāmatas autore, nelielās lauku saimniecības, kaut arī veido teju 90% no Latvijas kopējā saimniecību skaita, palikušas „miglā tītas”, proti, nepamanītas un pretrunām apvītas, un to potenciāls lauku attīstības kontekstā palicis neizprasts. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Uz kuriem ved šie šķietami vientuļie Latvijas lauku ceļi? – Uz izputējušām saimniecībām un sabrukušām fermām, uz tukšiem pagastiem, uz bērnu skolām, uz pienotavām, uz lielām un mazām saimniecībām, uz kultūras namiem, uz novadu centriem un pilsētām... Ceļiem kā Latvijas asinsritei ir būtiska nozīme gan saimniekošanas iespējās, gan cilvēku dzīves kvalitātē kopumā.

FOTO: AGNESE CIMDIŅA, IEVA RAUBIŠKO

Vēlme strādāt? Saimniekot griboša jaunā paaudze kā ilgtspējas kritērijs saimnieciskajai dzīvei laukos: „Viena–divas govīs – tā skaitās izcili maza saimniecība. Taču tā pabaro ģimeni, palaiž bērnus uz skolu un veido pagasta sociālo dzīvi. Valsts to rēķina kā ekonomiski neefektīvu un neizdevīgu, bet no lauku skatījuma ir tomēr cits vērtējums. Tur iemāca to darba tikumu, tur iemāca rūpēties par lopiem un saimniecību,” stāsta kāda lauku attīstības speciāliste Kurzemē. „Lauku vide veidojas no nelielām saimniecībām, kurās aug bērni... Kas tad cits veidos to ilgtspēju laukos, ja ne bērni?” – tā kāda lauksaimniece un lauku attīstības speciāliste Vidzemē. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Ģimenes saimniecībās bērnus darbos nereti māca vecvecāki – kā šī vecmāmiņa Latgales pusē. FOTO: MARGARITA MIKELSONE

Piena steķi – ne modernizācijas un ekonomiskās efektivitātes, bet aizgājušā gadsimta saimniekošanas veidu simbols. Šodien mazo saimniecību pastāvēšana ir atkarīga arī no tā, vai kāds atbrauks pēc pāris piena kannām. „Piena uzpircēji jau nebrauks dēļ divām–trim govīm... Uzskatīja, ka mazās pienotavas esot nerentablas, nebij, kas savāc no mazajiem pienu ... un viņi tika izstumti no tās piena aprītes,” – tā kāda saimniece Vidzemes augstienē.

FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Dzīve laukos nav tikai ekonomiskās kategorijās mērāma. Uz autoveikalu, kas apbraukā mazos lauku pagastus, cilvēki iet ne tik daudz iepirkties, cik „lai vienkārši satiktos, aprunātos, tāpat apskatītos un justu, ka cilvēki ir apkārt”, kā stāsta kāda bioloģiskās saimniecības pārstāve Vidzemes augstienē. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Ari šī ir neizbēgama Latvijas lauku ainavas un dzīves sastāvdaļa – tā liecina gan par saimniekošanas apstākļiem, gan par Latvijas lauku vērtību lauku attīstības politikā. Pie mājas izkārtas žāvēšanas bērnu drēbes, un māju sargā piesiets suns, tātad šī ēka ir apdzīvota.

FOTO: IEVA RAUBIŠKO, AGNESE CIMDIŅA

Roku darbs kā relikvija? Politiskajā diskursā attīstība Latvijas laukos saistās gandrīz viennozīmīgi ar tehnoloģisko progresu un ekonomisko efektivitāti, nevis dzīvesveida un vērtību kultūrsociālo iesakņotību.

FOTO: AGNESE CIMDIŅA

Noslāpošanās kā lauku attīstības politikas rezultāts? Saimnieku, gabaldarbu veicēju, piemēram, akmeņu lasītāju, un tā saukto simtlatnieku iespējas, dzīves apstākļi un mērķi nereti ir nesalīdzināmi. FOTO: AGNESE CIMDIŅA

„Kādreiz iekāpju gultā un jūtos galīgi slima. Bet, ja es saņemos un izkāpju no gultas un atvelkos uz siltumnīcu, tad šeit notiek atveseļošanās. Te tāda laba aura un darbs kaut kā mani arī dziedē,” stāsta Dārta. Darbs kā labas, kaut arī ne vieglas dzīves komponents īpaši spilgti atspoguļojas Dārtas un Kārļa (4. nod.) un Andrieva un Martas (3. nod.) saimniecībās.

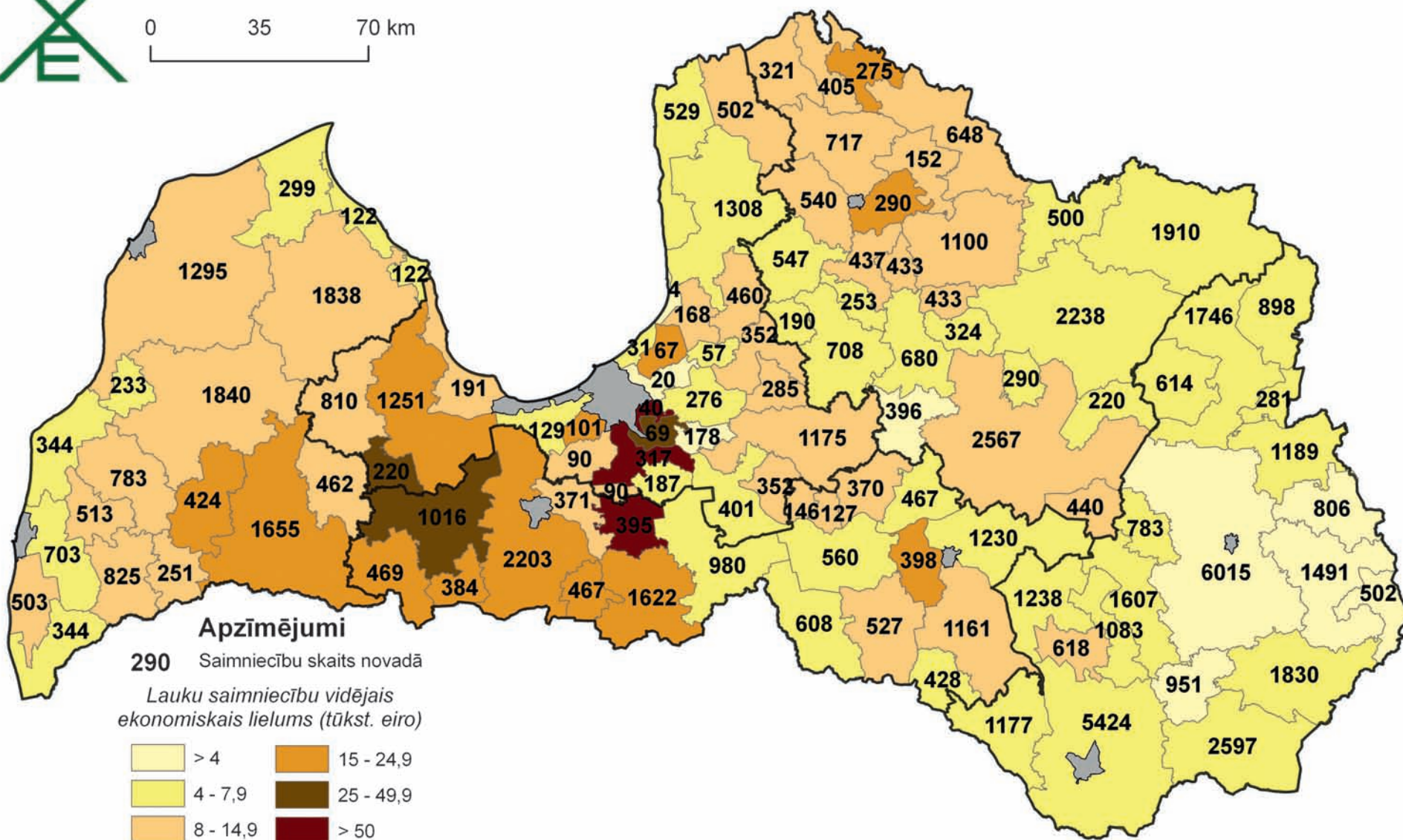
FOTO: AGNESE CIMDIŅA

1. karte. Lauku saimniecību skaits novados un novada saimniecību vidējais ekonomiskais lielums 2010. gadā.
 KARTI SAGATAVOJUSI LATVIJAS VALSTS AGRĀRĀS EKONOMIKAS INSTITŪTA (LVAEI) LAUKU ATTĪSTĪBAS NOVĒRTĒŠANAS NODAĻA

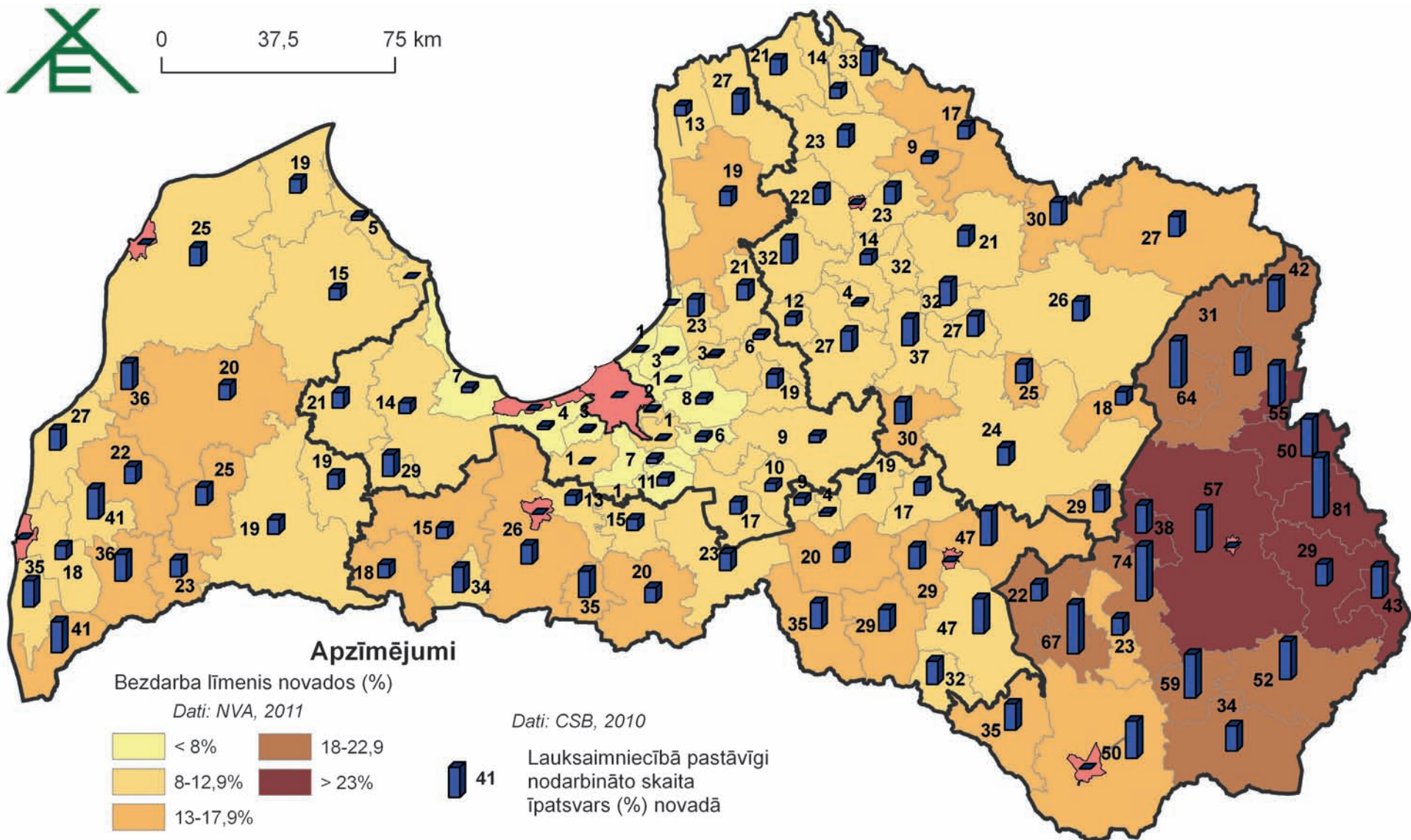

0 35 70 km

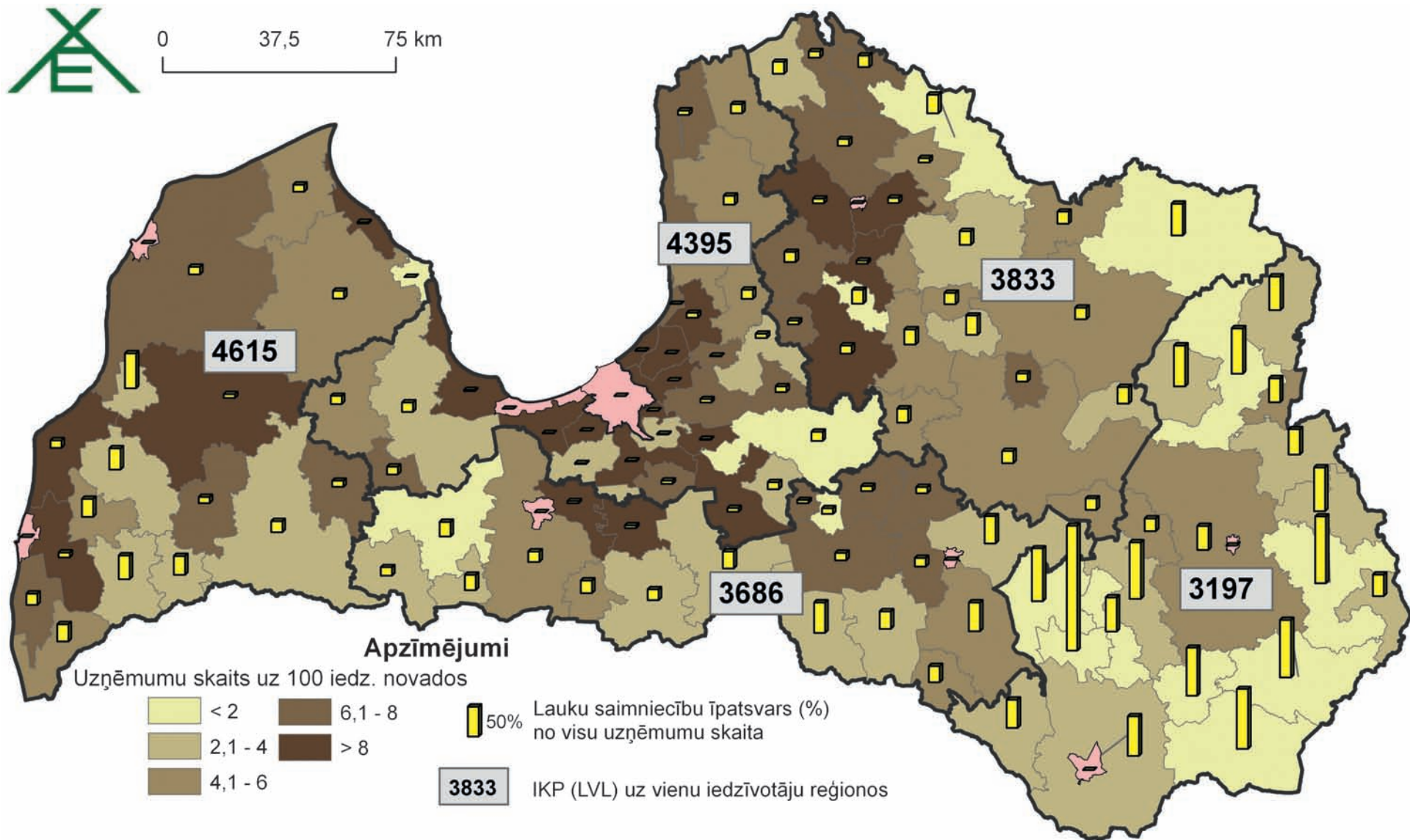

2. karte. Bezdarba līmenis (2011. gads) un lauksaimniecībā pastāvīgi nodarbināto skaita īpatsvars (2010. gads) novados.
KARTI SAGATAVOJUSI LVAEI LAUKU ATTĪSTĪBAS NOVĒRTĒŠANAS NODAĻA

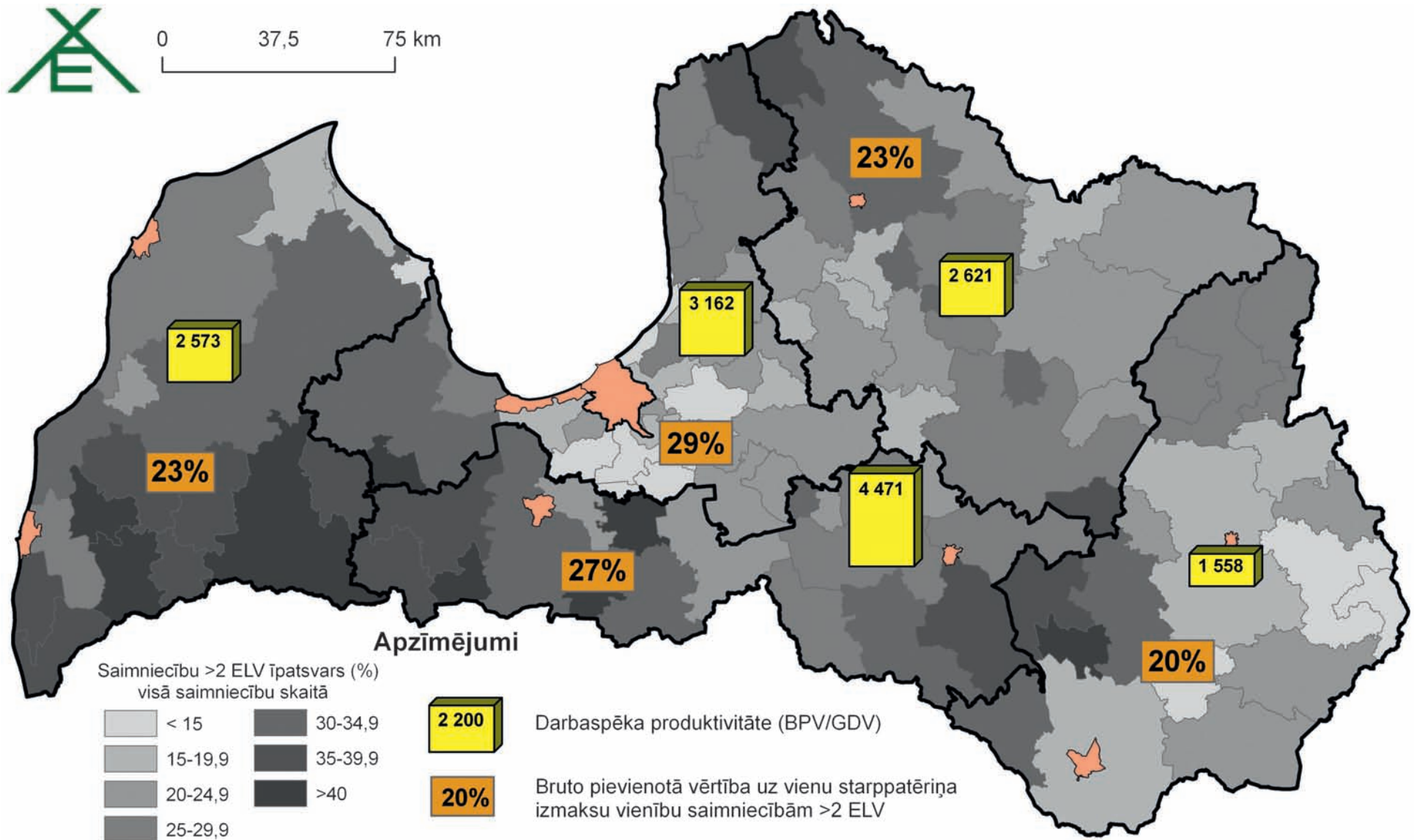

3. karte. Uzņēmumu skaits uz 100 iedzīvotājiem, lauku saimniecību īpatsvars uzņēmumu kopskaitā novados (2010. gads) un IKP uz vienu iedzīvotāju (2009. gads) reģionā.
KARTI SAGATAVOJUSI LVAEI LAUKU ATTĪSTĪBAS NOVĒRTĒŠANAS NODAĻA

4. karte. Komerčiālo saimniecību īpatsvars novados un to darbaspēka un kapitāla vidējā produktivitāte reģionos 2010. gadā.
KARTI SAGATAVOJUSI LVAEI LAUKU ATTĪSTĪBAS NOVĒRTĒŠANAS NODAĻA

Šajā empīriski bagātajā monogrāfijā caur kultūras un sociālās antropoloģijas prizmu niansēti aprakstītas un analizētas šodienas dzīves un darba dažādās izpausmes, iespējas un ierobežojumi Latvijas laukos un to daudzējādās interpretācijas. Grāmatā lauku attīstības kontekstā atspoguļota laucinieku darba ikdiens un analītiski aktualizēti tādi jēdzieni kā darbs un bezdarbs, uzņēmējdarbība un inovācija, kultūra un ekonomika, saimniekošanas racionalitāte un laba dzīve. Dziļāk ielūkojoties gan strādnieku un šķietamo bezdarbnieku, gan bioloģisko, pirts un citu nelielo saimniecību ikdienā, gan arī lauku attīstības speciālistu un sociālo darbinieku viedokļos, autore ļauj saskatīt un izprast līdz šim nesaredzētus, neizprastus un arī ignorētus lauku darba dzīves aspektus.

AGNESE CIMDIŅA – sociālantropoloģijas doktore, doktore grādu ieguvusi Bergenas Universitātē Norvēģijā; LU pētniece un lektore Humanitāro zinātņu fakultātes Antropoloģijas studiju katedrā. Kopš 2010. gada padziļināti pievērsusies Latvijas lauku pētniecībai un līdzās citām publikācijām kopā ar I. Raubiško sastādījusi rakstu krājumu *Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Galvenā specializācija: ekonomikas un biznesa antropoloģija, attīstības antropoloģija.

IEVA RAUBIŠKO – sociālantropoloģijas doktore, doktore grādu ieguvusi Oksfordas Universitātē Lielbritānijā; LU pētniece un lektore Humanitāro zinātņu fakultātes Antropoloģijas studiju katedrā. Kopš 2010. gada padziļināti pievērsusies Latvijas lauku pētniecībai un līdzās citām publikācijām kopā ar A. Cimdiņu sastādījusi rakstu krājumu *Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Galvenā specializācija: morāles antropoloģija, valsts, varas un vardarbības antropoloģija.

ISBN 978-9984-879-36-9

9 789984 879369 >

 ZINĀTNE